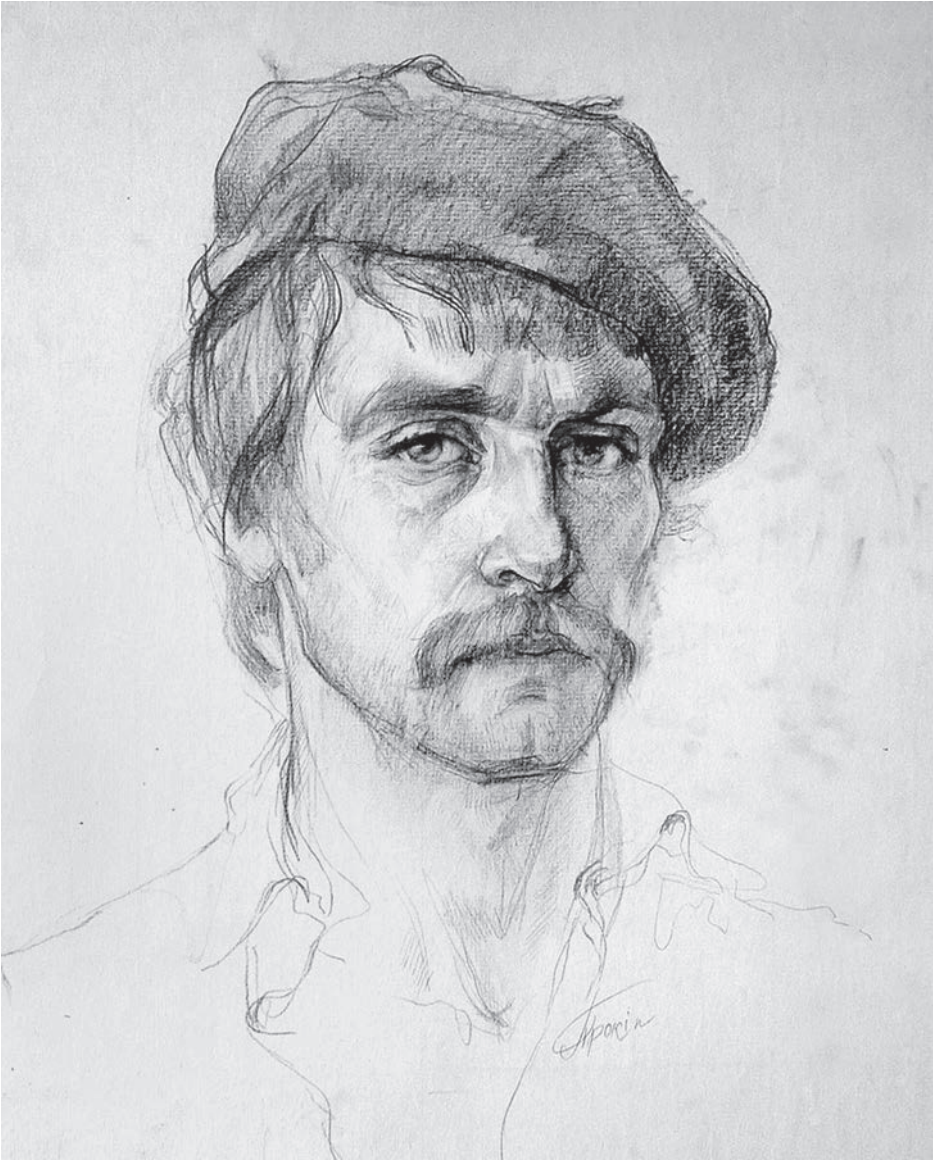

ДУЖАЯ

№ 6 2020

літературно-мистецький та публіцистичний журнал. Видає Спілка українських письменників Словаччини, Пряшів.

DUKLA –
literárno-umelecký
a publicistický časopis.
Vydáva Spolok ukrajinských spisovateľov
na Slovensku, Prešov.

Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín.

ІВАН ЯЦКАНИН,
головний редактор.

РЕДКОЛЕГІЯ:

ГРИГОРІЙ ГУСЕЙНОВ,
АНАТОЛІЙ КАЧАН,
ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
СТЕПАН ГОСТИНЯК,
ЯРОСЛАВ ДЖОГАНІК,
ПРОКІП КОЛІСНИК,
ОЛЕКСАНДРА ІГНАТОВИЧ,
ГАННА КОЦУР,
МИРОСЛАВ ІЛЮК.

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік –
3,98 €.

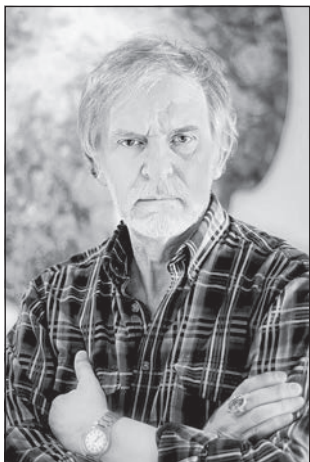
Адреса редакції:
080 01 Prešov,
Ul. Janka Borodáča č. 5
Комп'ютерний набір
NITECH s.r.o., Prešov,

Objednávky na predplatné prijíma každá pošta a doručovateľ Slovenskej pošty.
Objednávky do zahraničia vybavuje Slovenská pošta, a.s., Stredisko predplatného tlače, Ul. Uzbecká 4, P.O. Box 164,82014 Bratislava 214,
e-mail: zahranična.tlac@slposta.sk
ISSN 0419-8131

ЗМІСТ

Прокіп Колісник Поезія з циклу «Дванадцять одкровень»	2
Надія Вархол Єлизаветинська серенада	16
Михайло Шмайда Сліпий жибрак	19
Похорон	24
Богуміл Грабал Занадто гучна самотність	27
Леопольд Лагола Остання справа	30
Майк Йогансен Гнилизна	43
Сімнадцять хвилин	46
Зузана Ганудель Наш ювіляр Михайло Роман	49
Аскольд С. Лозинський Малороси і малоросійство	55
Павло Казарін Навіщо Росії потрібен Крим	56
Йосиф Сірка Чому досі у ЗМІ мовчать про російських фашистів?	58
Микола Зимомря Світ Юрія Шипа, наповнений комедійною суетою	61
Микола Вегеш «Мозок січі»: Штрихи до портрета полковника Михайла Колодзінського	64
Федір Шандор Добірка віршів	77
Михайло Роман Слово про Івана Драча	80
Олександр Шокало Народна епопея Олеса Воли про голодоморний геноцид українців	84
Микола Мушинка Перша монографія про художника Івана Іванця	91
Галина Костюк Прокіп Колісник: обличчя художника в інтер'єрі епохи	94

ПОЕЗІЯ

*Прокіп Колісник
(автор знімку:
Петер Галько мол.)*

Прокіп КОЛІСНИК

Поезії з циклу: «Дванадцять одкровень»

+++

вже
перестав зважати на невдачі
хоч гірко інколи
за те й за те

вже
«алгоритму Бога»
не шукаю
хоч хочеться
все вирішувати вмить

вже
не боюсь буття
бо все марнота
нема ілюзій
то й нема що втратить
коли нема любови –
то пусте усе

вже
смерті не боюся
бо її нема

є
лише мить закінчення
життя...
а може то ще не кінцева?
що Те?

що так шукаємо завзято
і зрештою
нічого не збагнувши
зникаємо навсе

так ніби й не були
і перевтілення немає
 все...
хоч може то лишень зупинка
пересадка
на рейс експрес трансцендентальний
 вже
тільки в напрямку одному
– вічність

+++

все менше
хвилює де декольте
і сукні короткі міні
все гірше
життя гне до землі
і більше
цікавить вічне

 все більше валерів холодних
 все менше теплих кольорів
 все більше відтінків сірих
 все менше чистих тонів

літо закінчилось, осінню палаю
все більше
турбують рубці незагоєні
все менше
у мріях літаю

+++

навіть коли мене і не буде
а не буде
буде весна
калина зацвіте вона прийде
любов понад усе
буде
на те й вона весна
щоб ми любили

+++

не сміюсь –
не плачу –
бачу.
Нема на світі справедливості
немає.
Вітри дощі та грози
гради і незгоди
– знаю:
після лихої злої зливи
райдуга засяє,
трава зазеленіє знову
вродять червоні полуниці...
Правда є, –
але її не збагнути – ниці.
Мить.
Одна єдина невловима
мить Кохання
чогось таки вартує,
у цім житті.

+++

піду в майстерню
намалюю літо
бо надворі зима
піду зимою
намалюю весну
бо хочеться тепла

піду в робітню
намалюю місяць
щоб видно було і пільмі
піду раненько
щоб запалити зорю
бо хочеться бачити світ

піду в майстерню
намалюю жінку
бо без неї сумно

піду
музу намалюю
бо без неї ніяк
а ще
намалюю квіти
тому що красиві
і птиць намалюю
бо хочеться літати

і ангела також
намалюю
щоб світло було у душі

СТАНЕТЬСЯ

Станеться,
веремія подій
обірветься,
і візьму полотно,
і долину в небеснеє небо,
палітру залишу,
бо фарби не буде
на ній.

Полотно
знадобиться у вічній дорозі
і крижмо,
і плахта,
і знамено
у суднім бою.

Стою!
Бо ще мушу стояти.
Бо не можу тікати
в пусту порожнечу брехні.
Стою!
Бо ще вірю в – «буде»,
у липень, що знову прийде.

Здаюсь.
Бо несила стояти,
бо нема з ким стояти

пліч-о-пліч в гібридній борні,
ілюзії впали
в мені.

Стою!
Аки перст
на покинутій вежі.
Ряди поріділи,
списи поломились,
круки позлітались
збирати щити.

Стою!
Ако колос
на градом побитому полі.
Женці потомились,
снопи похилились,
затуплені коси неклепані,
немає снаги нагострити серпи.

Стою!
На межі,
як на грані,
між тим, що було і ще буде,
в надії
перед Світлом далеким...
що світить у тьмі.

Стою!
Бо не вірю в «невіру»,
у пики безликі
«біг-мордів» реклам.

Сам.
Стою!
Бо ще вірю
в Духовну зорю.
/15.7.18/

СЕМЕРО... – і ще

Було їх семеро і ще...

... мало бути **дванадцять**.

Прийшли не всі.

Якщо мати на увазі і Господаря,
то тринадцять мало їх бути.

Але Господар, звісно,
в іншому списку.

Втім, якщо складати меню,
то треба враховувати і Його.

Меню цього разу мало бути символічне –
просте й складне водночас,
як життя й мистецтво –
не просте.

Вино і хліб.

Хліб та вино.

Все.

На пам'ять, карб і на поживу.

Прийдіть, прийміть і прославляйте,
каже, (мав сказати) –

Це кров моя і тіло.

Отже – тринадцять (13) мало їх прийти.

Прийшли не всі, семеро...:

Прокіп (син Миколи),

Валерій (син Бориса),

Олесь (син Василя),

Володимир (син Василя),

Василь (син Леонтія),

Василь (син Дмитра),

Сергій (син Анатолія).

Приходили ще двоє,

але вони чомусь швидко відійшли.

Ігор (син Миколи)

та Левко (син Леоніда).

(Імена у всіх як архетипи із майбутнього
чи паралельного світів).

.....

Вечеря була призначена на зелений четвер.
Всі були повідомлені,
а також і попереджені, що
Вечеря буде тайною.
І не тому, що про неї
ніхто (ніхто зайвий)
не повинен був знати,
але тому, що Господар
мав сказати якусь таємницю... але,
Він – не прийшов!?

Його схопили прямо в саду,
куди він зайшов помолитися
перед тим, перед трапезою.
Взяв з собою ще трьох,
але ті заснули, як діти.
Натомість з'явився зайвий,
підійшов, ніби був змушений,
і сказав: Вчителю,
дай я тебе поцілую...

Учителеві було не до того.
Він щойно спілкувався
з Чашею долі.
«Чому ти радієш?» –
запитав пришельця.
...але той, що продався,
таки вліпив Йому цілунок,
ніби кропивою пожалив.
Це – Він – процідив комусь
і за кущі сховався.

А далі все було, як у Голлівуді.
Прийшли «уфони», зелені примати
з кайданками, накинулись на Нього,
як на злочинця,
і сказали «ніжно» – «давай!», ходімо,
і пішли, – всі в путах.
Між тим, один із тих, що проснулися,
полоснув одного із «протеріанів» ножем по балаклаві
так що й вухо праве зачепив.

Вчитель сказав: «Ні!». «Не треба.
Треба їм прощати, бо творять що – не знають».
Взяв та й приліпив нещасному «деталь».

... а все мало виглядати,
як на картині митця із Відродження.
Великий стіл, а в центрі – Він.
Праворуч і ліворуч два рази по троє.
І зрадник – теж.
Але цього разу його не було,
бо ж не було Господаря.
Нема Господаря – то й зрадника нема.

Ті, що прийшли, прийшли дивитись – на Ідею.
«Так є вона, чи ні?» – запитав той, що запитав...
Валерій каже: Сад садити треба, орати, сіяти й косити...
«Він – є!
Як є й Вона!
Як Світло є, Ідея – є»,

– сказав Василь, що на Майдані
за Нього, за себе і за Неї мерз.
Володимир каже: «Нині не така,
її шукати треба – «вчора».
«Наша, – каже Лесь – Ідея – є,
але ще занадто молода.
Як вранішня зоря,
як видиво – міраж».

.....

Василь сказав, той, що словом каже:
– *«Нехай Любов перебуде тут,
Нехай вона не спить, Як ліс нехай не спить,
як Бог не спить, як смерть...»*

(Ті, що скоріше відійшли, казали:
Ігор, тобто, вже сказав:
«Дайте спокій, я вірю у Живого!».
«А я – митець – зображую, що хочу,
і що іншим треба», – зауважував Левко).

А ти що думаєш, Сергію?
– Думаю, що треба вірити,
і пам'ятати, ...

«А як?» – запитав Прокіп.

.....

Всі подивилися на Світло.
На тому місці, де мав бути Він,
було Світло.
Всі чогось причікували.
Розклали на столі смартфони
і чекали
в надії, що...
бодай на зв'язок візуальний, електронний щоб.
Нині можна і так, на відстані,
у просторі і часі.

– і – прозвучало:
Хіба не ясно,
мало бути в храмі –
треба, щоб храм був у тобі.
Він – є,
якщо Ідея! – є!
До тих приходять,
хто Його чекає,
бажає, діє і шукає.
Здавалося, ще нещодавно.

.....

...але настав судний день,
Його розп'яли,
учнів розігнали, та
ті і самі порозбігалися,
прихильникам піддали перцю,
решта здичавіло розбрелася.
Та все повертається на все,
все на свою Седмицю,
і поки Світло буде – буде Страсний тиждень:
Великий понеділок – пристрасті почнуться....;

Великий вівторок – проповідь у храмі буде про життя..;
Велика середа – постановлять Його – взяти;
Великий четвер – буде вечеря
і заповідь буде про Хліб та Вино,
й молитва про Чашу, в саду,
а закінчиться все арештом;
Велика п'ятниця – Його розіпнуть,
приб'ють, піднесуть, знімуть з хреста і поховають;
Велика субота – Він, будучи в темниці тілом,
душею зійде у пекло
і праведників визволить з п'їтьми;
Велика неділя – день великий – Великдень!
Воскресіння!
Його і наше спасіння!
Якщо віримо?!
Сподіваймось!...
/18.11.2018/

+++

судно пошкоджене
майже не видно курсу
від берега відплив
до берега – далеко...
між ними розіп'ятий
як транспарант
на підвіснім містку

у човен просякла брудна каламуть
весла загублені
нема чим гребти
стрімка течія у прірву несе
по хвилях не вмю йти.

+++

ще коли я був конем
сотні тисяч кілометрів
промайнули під моїми копитами
вітер виспівував у моїй кошлатій гриві
рать за раттю вклонялись моїм вершникам
і прегарна чорна кобилиця
гарцювала зі мною

коли я став шкапою
переді мною порожні ясла
без Спасителя
його – нема
його – розп'яли
і він вознісся
і перед нами гірка пустота
і – надія...

і якщо я знову піднімусь
аби помчати навколо землі
щоб нарешті наздогнати схід сонця
я не знаю
чи я повернусь?
чи здійсниться
мрія

+++

ще коли я був малим
гірчичним зернятком
ніхто не зважав на мене
бо ж
– таке мале

коли я став рослиною
всі дивувалися, перешіптувалися
бо ж
як може з такого маленького сім'ячка
вирости така плодюча рослина?

коли я став гірчицею
всі крутили носом, пчихали, нарікали...
але не могли – без мене
бо ж
– таке дивне

та й це минеться
бо ж
минається все – вивітрується
навіть сіль
і чого вона тоді варта?
– ніяка

+++

ще коли я був птицею
піднебесною, дужою, вільною
літав куди бажав
куди душа хотіла
мільйони миль долав
наперекір вітрам
щастя і на сьомому небі шукав
гай-гай далєбі
і у небі
не усі святі
хоч, може, є й такі
і на землі
не усі грішні
хоч, напевне, таких більшість
і я серед них – більший
пів світу облітав
над горами і водами,
лісами і полями
у пошуках свободи
але
гніздився у рідному краю
як у раю
бо ж де інакше?
а коли літа мої відлетять

немов перелітнії птиці клинами
у вирій
до вічного дому
я буду чекати весну
щоб повернутися
знову

+++

моє ім'я було вітровій

моє ім'я є вітер
моє ім'я буде легіт
як мене звати?

моє ім'я було степ
моє ім'я є поле
моє ім'я буде стерня
як мене звати?

моє ім'я було трава
моє ім'я є жито
моє ім'я буде солома
як мене звати?

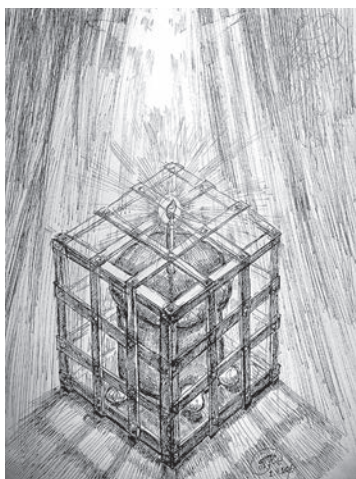
моє ім'я було безодня
моє ім'я є небо
моє ім'я буде обрій
як мене звати?
питаю у вітру,
питаю у поля,
питаю у неба,
у трав питаю:
«Як же я називаюся?»
Бо ж не зелена осока!?

+++

я в ирїй відлечу
мабуть що вранці
коли сонце над світом встає
коли трави до неба тягнуться
коли птиці співають найкраще
своє
коли зовсім не варто журиться

полину
певне що у тепличину –
у небуття
бо тут немає вічного життя
а те що буде там
не те
такого не буде
ніде

я повернусь
напевне у неділю
коли день Воскресіння
прийде
коли птиці і люди не будуть сумні
а радість повсюдно буде

*Прокіп Колісник:
Великодній мотив - 2020.*

ПРОЗА

Надія ВАРХОЛ

ЄЛИЗАВЕТИНСЬКА СЕРЕНАДА

Я до болю ненавиділа *Єлизаветинську серенаду*. Вже перші її тони мене розлютовували й гірка хвиля валилася на душу.

Витинання *Єлизаветинської серенади* – це був недільний сигнал до вставання для шістнадцятилітніх юнок.

Ненавиділа я цю серенаду й оцей старезний, тухлим повітрям насичений, гуртожиток. Тридцять дві поверхові залізні ліжка тіснилось в похмурому приміщенні, посередині якого виднівся хіба що довгий ряд столів з білою площиною, розташованих впритул до себе. Довгу й широку санну дорогу в післяобідній час навчання замість саней прикрашували підручники й зошити, завернуті в дешевий синій обгортковий папір.

Зранку до вечора – стереотипний строгий режим. О шостій годині ранку масовий підйом – гучномовець на стіні горланив ранню фіззарядку. Масове вмивання навперегін в спільній умивальні (бій за умивальник), масове акуратне стелення ліжка, бо кімнату оцінювали у бали. У приміщення заходила «уповноважена комісія», склад якої регулярно мінявся, і в спеціальний зошит записувала підраховані бали. Її пильному погляду не уникала ні мацюсінька порошинка на нічному столику, ні найменший висунутий кусник простирадла. От комедія! Я навмисно не витирала порошок на скрипучому залізному нічному столику, за що дівчата, через отримання малої кількості балів, мене файно побили, як дику *планку*¹ і відстригли золотисту буйну косу. *Ой, коси, коси ви мої, недовго служили ви мені!* Воліла б «уповноважена комісія» підраховувати бали інтенсивності світла, бо як у будні, так і в святкові дні життєдайний промінь сонця майже не заглядав у гуртожиток, ніби боявся богом забутих мурів, мабуть, ще з часів Марії Терезії.

Після кумедного церемоніалу слідувало масове відправлення через вузький двір в їдальню, масовий сніданок, масовий відхід у школу, масовий прихід зі школи, масовий обід в їдальні, індивідуальне двогодинне дозвілля, масове готування уроків, масове відправлення на вечерю в їдальню, масове повернення з вечері з їдальні, ще щось масове... і нічний спокій. Сей нічний спокій порушували тільки дві пришелепкуваті нерозторопні скіпи-востроговки, які під світлом кишенькового ліхтарика пошепки зубрили закони фізики: *Тіло, занурене в рідину, виштовхується силою, яка дорівнює вазі витисненої даним тілом рідини...* А яку силу треба для витиснення зі світу прихильників закостенілих систем й різні блюзнірства?

Тільки у неділю було дозволено спати довше – ми просинались о сьомій годині під урочисті звуки *Єлизаветинської серенади*. Ненавиділа я *Єлизаветинську серенаду* із-за її насмішкуватого привілею – спати годину довше, а наші юні кісточки так полю-

¹ *Планка* – діалектне слово, дике яблуко

бляли відлежуватись у постелі. Але над нами верховодила дресирувальниця Вероніка, обожателька *Єлизаветинської серенади*. Для банькуватої й гостроносої Вероніки існували лише накази й заборони, тримала нас в казарменній покорі, що суперечило моєму волелюбному й витонченому характеру. І так від першого моменту, коли переступила поріг гуртожитку, я була більмом на оці Вероніки. Якогось післяобіднього навчального часу, вертаючись з туалету, стала мені впоперек дороги видовженого коридору. «Звідкіля ідеш? Де була?» Я, не звертаючи на неї ніякої уваги, повільно пройшла повз її напomadжені губи, спокійно крокуючи вперед в «світлу» кімнату. «Чуєш? Де була?» Аж лопалася барабанна перетинка від писклявого, знавіснілого голосу, але я врівноважено йшла далі, поки мене не спіймали холодні тремтячі руки. Гострий ніс хотів проколоти мою печінку. «Питаю, де ти була?!» Незабутнім став вираз її гостроносого, спотвореного від люті обличчя, на заміну якого прийшов жах, коли я, спокійнісінько дивлячись на неї, у відповідь сказала, що була пісяти. З того часу Вероніка, сумніваючись у моєму душевному стані, не присікувалася до мене.

Раз на тиждень ми гуртом заходили в міські лазні, бо дбати про гігієну тіла був один з пунктів розпорядження гуртожитку. А хто дбав про гігієну дівочих душ? Вероніка зі своєю набридливою серенадою?

Голісінькі, ми крадькома оглядали одна одну, й бистренько пхали свої квітучі тіла під гарячий душ. Я не випадала з поля зору веснянкуватої, з меланхолічним поглядом, Світлани, яка попросила дозволу помити мою спину. І я не була проти. Від її ніжних доторків моє тіло стало м'яким. Та на її прояви ніжності я ніяк не реагувала.

Світлана з своїми жовтувато-бурими *пестраками*-веснянками перша відкрила мені досі незнайомий світ. Світ тіні й світла і я поступово переходила із тіні у світло. Китайські тіні і в подальших роках я намагалась замінити грою зі світлом. Чи наше нікчемне життя – це не одна велика безглузда гра? Гра на доброго, поважного міщанина, гра на начальника і підлабузника, гра на вченого чи псевдовченого, гра на kota й мишу, гра на мовчанку. Існують різноманітні гри. Є і гуляння чи гра в жмурки, причому дорослі блефують, як діти, кричаючи: Я тебе бачу! Та *легко зрати в піжмурки, коли перед нами ніхто не сховався, коли нас, схованих, ніхто не шукає*.

Початкову емоційну тональність дитинства, пов'язану з ляльковою грою та грою *У гаряче, гаряче; холодне, холодне*, часом замінила смуга зачарованості зворушливої гри з дзеркалом. І так в суботу, напередодні Андріївської ночі, я зі Світланою, залишившись із жменькою дівчат в кімнаті (всі інші співмешканки розлізлися по домітках, як миші), раді-радісінькі з вільного часу, після ілюзорної втечі із стереотипного життя в гуртожитку і думаючи про свою прийдешність, з тривожним дівочим серцем та туюю, намагалися у *глядилі*² взнати, з ким, властиво, з'єднаємо свою подальшу долю. Точно о дванадцятій годині серед ночі при запаленій свічці ми обидві, зовсім голі, по черзі спиною обертались до чарівного дзеркала, і зігнувшись, крізь ноги, дивилися в люстро, щоб побачити свого судженого. Я зашарилася по самі вуха, коли угледіла щось таке, як клишоноге опудало з фіолетовою головою, що нагадувало нашого викладача хімії, якого бог покарав потворними фіолетовими плямами на обличчі, шиї та руках. Розсіяний, завжди ходив з розв'язаними шнурівками в старих, зачовганих черевиках, і щоб підбори не одпали з *талпи*³, натягував на них гумку, з'єднуючи таким чином підощву з черевиками. Світлані появилось зубате страховисько – якийсь фільмовий Дракула, і вона злякано вигукнула.

² *Глядило* – діалектне слово, дзеркало

³ *Талпа* – діалектне слово, підощва

Гай, гай, витоки дівочих мрій! Світлана знала від своєї бабці різні ворожки. Таємниче ворожіння зі свічадом, глядилом була її затія. Коли на моєму оці вискочив ячмінь, я за порадою Світлани помазала око раною россою з вікна, а потім тричі дала дулю під самісіньке око, примовляючи: *Ячмінь, ячмінь, пропав би-сь до темника, до скель!* За словами Світлани, показання комбінації з трьох пальців – дулі нечистій силі, всякій огиді, допомагає її відігнати геть. Але відігнати набридливу *Єлизаветинську серенаду* дуля, як надійний захист, не допомагала.

Ми справді були часинками своєї дзеркальної долі. В переддень любові, подолавши пубертатний період, наша душа ставала більш трепетною й ніжною. Світлана була вигончата, з погідним веснянкуватим лицем. Віривши в любов з першого погляду покохала дженджика з франтівськими пишними вусами, з-під яких білили блискучі, здорові зуби, з яких набила оскому навіки. Він, з люб'язною білозубою усмішкою, полоскав Світланине серце до того часу, поки сама не здогадалась, звідки вітер дує. Під хмаринками любові у напівзабутті несподівано спіткала його з дружиною та малим синочком. Він украй розгубився, наче Річард в Макбеті, коли побачив ліс, що рухається. Та рухалася і Світлана, і, підійшовши до нього, виліпила йому файного ляпаса. Потім в її житті з'явилася ще трійка чоловіків, які змагалися за її прихильність, та вона всупереч усьому, нарешті, вийшла заміж аж за четвертого.

А я? Скільки часу проминуло в моїх мріях? Я так само розчарована і рідко засмучена втратила свою лелеку в небі та все ж таки сама-самісінька не щадила своє життя. Зі Світланю обидві були нещасні в любові, і це нас ріднило. Закохавшись в красуня у класичному розумінні, в його блискуче світло-брунатне волосся, гладко зачесане взад, в його високий, вставний зріст, я почала до весілля ладнатися. І в *свадьбляний*⁴ час, перед самим вінчанням, він з очима біженця та в білій сорочці при фіолетовому метелику на шії, відлетів мов отой метелик. Легковажно утік, пропав, як дим із *цівки*⁵, залишивши мені лем фіолетову скатертину. Зневірена в женихові, зневірена в особистому нещасті, я втратила сенс та уподобання до життя. І такій, зі змарнілим виглядом, кинув мені рятівний круг зрілий симпатяга, який зумів полонити мою увагу.

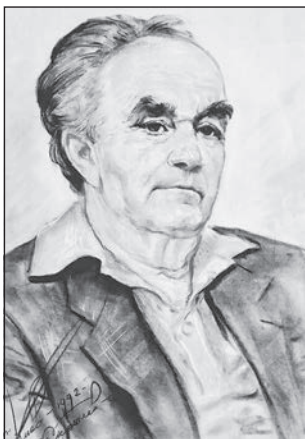
В отой зимовий передріздвяний час, коли я надихалася на повні груди прохолодним грудневим повітрям, зайшла у *Пріор*. Було людно і шумно, народ займався різдвяними покупками. Із стеблинками надії в душі, яка морзянкувала, незабутньо зустрілась з бридкою посмішкою, іронічним поглядом та насмішуватими очима, які гледіли на мене крізь скло вітрини – «*Кук!*». Жахлива помилка! Тільки згодом усвідомила, що ми стали жертвою непорозуміння.

В цій метушні я здибала Світлану. Купляла подарунок, *Ісуска*, для своєї доньки – грампластинку *Єлизаветинська серенада*, за що я її вибатькувала за дурість. «Не розумію, хоч забий!», – сказала я з розсіяним поглядом. «Ти лем спокійнісінько подивися на дійсність. Та ж ця серенада зовсім іншака, ніж ота, яку ми змушені були слухати в гуртожитку», – пояснювала мені Світлана. «Вона співається. З неабияким наспівом, а співом Карла Готта, одержимого співака моєї доньки. От, послухай».

Кругом залунала мелодія серенади, надаючи великої помпезності цій святковій атмосфері. Справді звучала інакше – делікатніше, віртуозніше. Диво дивовижне і прекрасне – у супроводі божественного голосу Карла Готта (*božský Kája*) ота *Єлизаветинська серенада* залоскотала моє серце й душу. І я перестала ненавидіти *Єлизаветинську серенаду*.

⁴ *Свадьбляний* – діалектне слово, весільний

⁵ *Цівка* – діалектне слово, устаткування для відводу диму з печі

Михайло ШМАЙДА (1920-2017)

Сліпий жебрак

Русальна неділя. Проща у Краснобрідському монастирі. Сонечко тепленько світить, а воно завжди в урочистий день світить інакше, якось святочніше. В повітрі весело щебечуть ластівки, своєрідну молитву гудуть бджоли.

Дорогою з півночі і півдня приходять прочани. Співаючи, ідуть процесії: люди на возах, вершники, пішоходці. Їх вітає гомін монастирських дзвонів. В повітрі тріпочуть церковні хоругви, все тішитися, все радіє. З обох напрямів дороги розквітлим загонами зливаються в одне русло і всі входять на зелену, свіжо покошену площу. По обох боках польової дороги, що веде до горбочка, на якому дотепер ще стоять руїни славетного Краснобрідського монастиря, розташовані шатра, колиби і прилавки. Всіма барвами тут колишеться затока людей. Під шатрами вже продавці манять людей, щоби купували медівники, свічки, ланцюжки з хрестиками, дівочі стрічки, коралі, святі образочки. Під колибами з вільшинок і лозиння вже продають горілку й вино. Від інших колибок лине запах смаженої ліверної ковбаси і печінки. На прилавках на козлах висять чоботи, нова блискуча кінська упряж, а далі, біля інших прилавків, літні господарі дзвенять косами. За шатрами і колибами вже кружляє карусель, і десь плакучо виграє шарманка. Хтось з хлопців вже купив собі торомбу – усну гармошку, інші сопліку. Хтось голосно вигукнув, хтось сердечно розсміявся.

Невдовзі приходять, співаючи, дальші процесії. Десь із-за дороги заіржав кінь. Циган-музикант неподалік виграє на скрипці. Всюди сміх, вигуки. І повітря тепер бринить всіма звуками.

Барвистий натовп пішов попід кам'яну браму, що як торс залишилася від колишньої кам'яної огорожі. Він бредє бережком в напрямі до каплички. По обох боках доріжки вже сидять жебраки-каліки. То без руки, без ноги, то без обох ніг, лиш так сидять на возику; а сліпці, мацаючи довкола себе, натягують руки до прочан за милостинею.

Жебраки сиділи навпочіпки у старому лахмітті і у двох піджаках, оброслі щетинами, неохайні, з розкуйовдженим волоссям. Люди кидали їм монетки на забруднені святі образочки у рамках, у старі шапки чи поношені капелюхи, а жебраки шепотіли молитви за спасіння їх померлих та за здоров'я тих, що їх обдарували.

З каплички лунав церковний спів. Його підхоплював натовп і могутнім хором тремтів монастир.

Вверх бережком, поміж натовп, продирався сліпий жебрак. Ішов у постолах. На сіраку через груди перевішена полотняна торбина, а на плечах – саморобна біла яворова скрипка. Він ніби танув від задухи (зимовий сірак і грубі дрелихові ногавки не знімав ані влітку, ні зимою). Жебрака вела років чотирнадцяти дівчина без хустинки на голові, в бідній сірій суконці та в бочкорятах. Вела його за ліву руку. Правою рукою жебрак намацував костуром ґрунт перед собою.

Люди з натовпу, що впізнали жебрака, загомоніли:

– Михайло Ладицький!

– Тааак. Це він.

– Бідний Михайло....

– Вже давно я його не бачила.

– Ага. Зараз він буде вторувати на гусях церковному співу. Чудовий музикант.

– А дівчина як буде співати баладу про Ковальове дівча...

– Ох, ох, яка то людина. І гуслі сам собі навпомацки змайстрував. Бачите – білі, непофарбовані...

Хтось до нього фамільярно приговорився:

– Михайле, і ти прийшов?

Жебрак на хвилинку зупинився, намагаючись впізнати голос власника. (Він багато людей впізнав по голосі.)

– Аааа, це ти, Юрко... Лопата з Нягова... Так, так, і я прийшов...

Дівчинка привела сліпого жебрака під бузковий кущ, бо між жебраками біля каплички вже не було місця.

Жебрак зняв гуслі і торбу, скинув із себе сірак. Перед себе поклав капелюх. З каплички лунали «Іже херовими».

Михайло взяв гуслі і рвонув смичком по струнах. Його довгі пальці судорожно бігали по струнах, і мелодія гусель попливла понад людей.

Із каплички долинав тепер хором шепіт молитов, потім переспів священника з кантором, і час від часу задзеленькали церковні бубонці. Сліпий музикант загравав баладу про Ковальову дівчинку, що народилась без рук, і про Діву Марію. Жебракова дівчинка підхопила сумні слова, і її голосок покотився до жінок, що стояли поблизу. Кілька з них також підхопили слова балади.

Гуслі розпучливо плакали в руках сліпого жебрака і привертали увагу майже всіх прочан, що в гуртах стояли біля каплички. Тоді люди приходили до жебрака і у капелюх кидали офіру – дрібні монети.

Враз біля музиканта опинилась ще молода селянка із запалими щоками і в не дуже пишному одязі. Біля неї стояв десь одинадцятирічний хлопець. Вони хвилину постояли, дивлячись на сліпого жебрака, мовчки прислуховуючись до хвилюючих мелодій. Раптом селянка міцно заридала, потім затулила губи фартухом. З очей німо котилися сльози. Селянка відв'язала від поясу скручену хустину і з вузлика вийняла паперовий гріш, тихо поклала у капелюх і, здригнувши плечима, знову голосно заридала.

Жебракова дівчинка сіпнула сліпця за рукав, той нахилився до неї, і дівчинка щось шепнула йому на вухо. Сліпий музикант ще більш розмахнувся смичком, і гуслі ще більш зворушливо заквилили баладу.

Поміж людей до жебрака протиснувся якийсь здоровило з жінкою, товстою, як діжка, та з малим десятирічним хлопцем. Здоровило витягнув гаманець і довго шукав найдрібнішу монетку. Нарешті знайшов один галерик і кинув його в капелюх жебрака. Він зосереджено дивився на сліпого. Нахмурився. Мабуть, зворушило його щось в душі. Може, колишній давній гріх... Здоровило кинув очима убік. Аж злякався, коли неподалік жебрака побачив стояти заплакану жінку. Він затремтів, потім засміявся до неї лукавим сміхом, вишкірився та відвернув від неї очі. Аж тепер побачив хлопчика. Заворожено дивився на нього, шукаючи схожі риси... Худа жінка раптом знову гірко розплакалась.

– Ходи геть звідси! – шарпнула жінка за рукав свого чоловіка. Їхній хлопець оглянувся і висолопив язика на того хлопчика, що стояв біля заплаканої мами і сумно дивився їм услід.

Із каплички вийшов літній священник і попрямував до казальниці неподалік. Людський шум стих.

Стихло і жебрацьке виспівування та молитви, замовкли гуслі. Із казальниці залунало боже слово:

«Люби ближнього свого, як самого себе! Ібо лише той буде спасений, хто на землі буде чинити добро...»

Натовп слухав проповідь. В повітрі царила тишина. Тільки за монастирським муром чулися вигуки продавців, крик біля каруселі та віддалений голос шарманки.

Жебракова дівчинка Марійка згорнула усі гроші з капелюха, всунула їх під фартух до кишені повісненої спідниці. Звернулася до жебрака:

– Вуйку, я піду купити собі цукерків і медівника, – і, не чекаючи згоди жебрака, зникла між натовпом.

– Так, так. Вона піде собі і на карусель. Що ж, дівчинка, як інші діти, – говорив сліпий жебрак сам до себе. – Так, дуже любить моя сирітка карусель. Кругла сирітка...

Жебрак зігнувся, мацаючи рукою по траві. Присів на землю, гуслі поклав поряд. Жінка з виплаканими очима ще все стояла біля жебрака, дивилась на нього сумно-сумно, з почуттям глибокого жалю. Її хлопчик також присів на траву до жебрака. Він не спускав очей з білих гусель. Простягнув ручку, погладив гуслі і пальцем доторкнувся струн. Струни забриніли. Жінка глянула на сінка, благо сказала:

– Синочку, Васильку, не доторкайся.

Жебрак миттю повернув голову в той бік, звідки почув жіночий голос.

– Ганько! Це ти?! Боже мій!.. – і жебрак болюче замовк.

Жінка присіла біля жебрака. Взяла його за руку і поцілувала її, знову розплакалася тихим дощем.

З присутніх людей хтось знизав плечима, хтось незрозуміло дивився на них. Та жінка цього не бачила.

А коли б і бачила, не звернула б на це увагу.

– Так, це я, – тихо сказала Ганя.

Вони довго мовчали.

– Так, так, Ганько... – після паузи важко зітхнув Михайло Ладицький. – Я не сподівався тебе, Ганько, ніколи зустріти... Вже одинадцять років минуло... Ох, боже, боже... Чому то так сталося?.. – і в кутках вигаслих очей жебрака заблестіли дві сльози.

Знову забриніли струни.

– Васильку-дитятко, залиши вуйкові гуслі.

– Ні, ні. Хай він бавиться.

Ганя глибоко замислилася.

«... Я тоді була вночі з конем мого господаря. Мені – служниці – якраз минуло шістнадцять років. Був липень. Десь біля півночі до вогника, де я вже вложилася на міхи спати, підійшов старостів син. Ілько Бандурович. Він порушав мене за плече: «Чуєш, коня твого тут не видно. Мабуть, пішов десь до шкоди». Я зразу зірвалася. Підвелася.

– Ходи зі мною. Підемо шукати.

Він взяв мене за руку і я як ягнятко пішла за ним. Десь за кілометр, на дру-

гому боці поляни, Бандурович звалив мене до трави і знасилував: залишилася пам'ятка – Василько...» – Ганька важко зітхнула.

Михайло ніби відчував хід думок Ганьки, він теж ловив давні моменти цієї ночі і складав мозаїку... Тоді він – жидівський слуга – довго возив каміння на дорогу. Дуже пізно повернувся додому. Поки накормив коней і сам повечеряв, була вже пізня ніч. Потім сів на коней і теж пішов з ними на ніч. Коли підійшов до багаття, йому сказали, що Ганька пішла шукати свого коня. З нею пішов і Бандурович. Ця вістка йому льодовим ножем різнула душу. Він подався їх шукати.

Під ліщиновим кущем почув дівоче підхлипування. Прискорив кроки.

– Що з тобою? – спитав Михайло Ганьки.

Дівчина голосно заридала. Голос полинув полем в нічній тиші. Схлипуючи, Ганька йому все розповіла.

Михайло остовпів і сам заплакав.

– Де він?

Не відповіла.

– Ти, Ганько, йди додому. Я вранці коня приведу.

Над полем плив місяць. Царила ясна ніч. Михайло повернувся назад до вогню. Тут застав Бандуровича, який сидів на колоді з похиленою головою між долонями.

– Що ти наробив?! Ти свиня! – прорізав Михайлів голос нічну тишину. Кілька конярів, що вже спали, зірвалися зі сну.

Бандурович підвівся. Михайло вдарив його по обличчі. Почали битися і повалилися на землю біля ватри. Ілько відчув жар вогню, намацав рукою головню і миттю встромив Михайлові в око. Михайло болюче йойкнув. Ілько підвівся і тільки махнув ногами. Хтось з конярів побіг до недалекого потічка, приніс у шапці води.

Обмили рану.

Двоє з конярів допомогли Михайлові добратися додому. У високих тополях, біля яких вони проходили, сумно тьохкали солов'ї...

Невдовзі Михайло зовсім осліп.

Тепер під руїнами монастирських мурів, незалежно одне від одного, роздумували про тодішні трагічні події у той нещасний літній вечір. Михайлові ще спало на думку, як він маленьким хлопцем, живучи неподалік циган, навчився не тільки циганської мови, але і грати на гусях. Потім вже, як сліпий, сам собі змайстрував яворові гуслі, та за короткий час хтось йому їх вкрав. Пізніше змайстрував ті, на яких тепер побринькує Василько.

– Мам, і я хочу такі гуслі, – заговорив Василько.

– Я тобі їх віддаю, – сказав Михайло, обернувшись в ту сторону, звідки почув Васильків голос.

– Ні! – голосно запротестувала мати. – Михайле, тобі вони дуже потрібні!

– А як, вже люди розійшлися? – спитав сліпий.

– Розходяться. Поволеньки підемо і ми, тільки аби прийшла дівчинка.

Вона незабаром повернулася з двома намистами круглих червоних медівнички. Одне намисто наділа Василькові на шию.

Михайло підвівся з трави. Марійка допомогла надіти йому сірак, перевісила через нього торбу і причепила на плечі гуслі. За людьми поволі пішли на головну дорогу. Сліпий жебрак з дівчинкою, а біля них Ганя з хлопчиком

стояли край дороги, щоб зробити більше місця процесіям і возам, що гуркотили по розбитій дорозі.

– Так, так, так, – майже соромливо похитував головою сліпий Михайло.
– Який я щасливий... Ганько, який я щасливий, що ми зустрілись... О, Боже всемогутній, дякую Тобі, що ти дав мені таку радість. Я все думаю, Ганько, про тебе, про наші колишні зустрічі... Це було царство на землі серед чудової природи... І тобі, Маріє, Царице небесна, дякую..., бо я до тебе молився... – Михайло ніби плакав в душі від радощів.

– Будь здорова, Ганько, – він простяг свою руку, але Ганька це не помітила і він засоромлено стиснув її у кулак. – Так, так, то він той хлопчик, що його тоді... він, так, так... Це, мабуть, Божа воля так хотіла...

Сліпий Михайло ще хотів щось сказати, та сирітка Марійка потягла його за рукав, аж захитався.

– Зачекай, Марусю! – гукнув Михайло на дівчинку. – Де ти тепер перебуваєш, Ганько?

– Там, де і тоді. Старі повмирали, а я помагаю на полі їх синові. Він мені дав комірчину, і там живу з Васильком.

– Ох, так, так... Правда, правда, – похитував сліпець головою, ніби вклонявся добрій селянській душі.

– А тебе де бог попровадить, Михайле?

– Сам не знаю... Куди очі поведуть... так, так, – сказав, як при таких нагодах говорять. Але він скоро догадався, що він сліпий, тому додав: – Так, так, не мої очі, тільки моєї Марусеньки. Агейже, Марусько, підемо, де тебе очі поведуть, а я за тобою. Ох, ох, підемо, де нас приймуть добрі люди.

Ганя нерухомо стояла і дивилася на нещасника. А Василько обходив довкола жebraка і не спускав очей з білих яворових гусель.

– Так, так... Болить і тебе серденько, болить... Я це відчуваю... Це така вже Божа воля... З богом, Ганько, з богом. Я вже піду... – і сліпий Михайло знову простяг руку на прощання, шукаючи іншої руки. Ганька її зловила, поцілувала і полила сльозами. Вона скоро опустила руку, витерла сльози і поспішила дорогою. За нею подріботів Василько.

Михайло з Маруською пішли протилежним напрямом.

Дорогою, котрою рушив Михайло, поміж процесіями тяглися жebraки. То криві, то підпираючися на костурах; сліпих вели переважно діти. Одного немічного на возику тягнув старий міцний собака.

Враз іззаду гучно заторохкотів віз. На відгодованих конях їхав Бандурович. Сидів впереді зі своєю діжкою. Позаду, на другому сидінні – сам хлопчик. Бандурович був підхмелений, бо кричав на всіх жebraків і шмагав їх батогом, щоб відступились йому з дороги.

І зразу щось сильно тріснуло, зчинився крик:

– Та що ти наробив!

– Божичку!

– Під коней впав!

– Хто? Де?

– Якийсь сліпий жebraк.

Цю страшну вістку зловило Ганусине вухо. Вона миттю зупинилася. Когось з прохожих запитала:

– Та що сталося?...

– Не знаю.

Якийсь вершник, їдучи мимо, пояснив:

– Вбито якогось жебрака. Сліпого.

В душі Гані обізвалося болюче передчуття. Вхопила за руку Василька і щодуху побігла назад.

Протиснулася поміж гурт людей, що стояв край дороги біля вбитого, і закричала:

– Боже мій! Михайло!...

На окраїні дороги лежав із закривавленою головою сліпий жебрак, а біля нього – удвоє розколота біла яворова скрипка.

Вже давно втихла проща на Краснобрідському монастирі. Попрощався день з людьми і настала тиха ясна нічка. Біля мерця сиділа Ганя. На її колінах дрімав Василько. Ганя перебирала пальцями зернятка чоток, тихо ворухила губами – молилася. Кілька підхмелених жебраків неподалік мерця розклали вогник. Вони частували себе пляшкою горілки, яку передавали один одному. Згадували про покійного сліпого Михайла, як про доброго жебрака, заспівали якусь прощальну молитву і потім один за одним лягали в шанець і засинали.

А Гані вже кілька разів перепливали головою одні і ті самі думки: «Так... це було тоді, на Русалю, перед дванадцяти роками, як Михайло купив мені медівникове серце з дзеркальцем посередині і стрічку до волосся. Тоді мене тут, десь на цьому місці, перший раз поцілував... Потім прийшов служити до жида до цього села, де і я служила... Хто б сподівався, хто б подумав, що на цьому самому місці буде і моя остання зустріч з ним... і його кінець. Чому то все таке дивне, незрозуміле?... Де ти був, наш милосердний Ісусе, якого я змалку ношу в своєму серці!... Як ти міг на це дивитися? Хто б сподівався, що ця страшна падлюка знищить наш любовний рай...»

Над карпатським краєм спокійно плив місяць. Десь в кущах, переспівуючись, тьохкали солов'ї.

Дівчинка неподалік утуплено дивилась перед себе...

Ганька поклала голову на траву біля Василька і нагло її зміг сон.

1991 р.

Похорон

Ясна січнева ніч. Тріщить мороз.

У невеличкій циганській халупі вже третю ніч лежить мертвець – стара циганка. До бідолашної хатинки знадвору попід старі двері, що недобре приставали до одвірку, надуло снігу і сичала студінь. У бляшаній грубці горів вогник, але було холодно.

Старий циган Бухла у подертім лахмітті сидів на старому розхитаному стільці біля небіжки, що лежала на нарах посеред хатинки. На порепаній глиняній долівці лежала труна, збита з якихось старих дощок, що Бухла наловив, як ішла велика вода. За столом на лавках, що тяглися по обох боках стін, дубами сиділи чотири сини, теж у всякому подертому лахмітті. Затуркано, мовчки про щось думали, як і їх батько.

Часом розгулялася завірюха, ломила віти дерев, а вони скрипучо стогнали. Шалений вітер чеберкав клаптиками поіржавілих блях, що були позапихані поміж пошарпану солом'яну покрівлю циганської халупи, зривав їх і кидав ними у сніг.

Зараз за стіною у стаєнці замекало кілька кіз. На дворі у будці скоминив песик.

Із села долинали голоси півнів.

Відспівали північ. Біля голови мерця догоряла одинока свічка.

– Дежо, – звернувся старий циган до найстаршого сина. – Знайди якусь скіпу і запали замість свічки. Син встав, знайшов під грубкою скіпу, поклав у пляшку, де догоріла свічка, і поставив у головах. Хуртовина знову завилала вовком над комином і дико свистів вітер.

Нічка текла у гнітючій тишині.

Скіпа догоріла.

– Ще довго нам чекати? – порушив мовчанку старий циган. – Ану, Дежо, подивися на небо.

Син глянув через віконце.

– Вже блідніє.

– Підемо, – сказав старий циган. – Положіть матір у труну.

Чотири сини вхопили брудну плахтину, на якій лежала мати, і обережно поклали покійну у домовину.

Забрили гвіздки.

Котрийсь із синів пішов до шопки за санями-г'напками, на яких собі привозили самотяж дрова. Сини винесли з халупи материну домовину, поклали на сани. Пустилися з нею густим снігом вниз бережком.

За плечима їм жалісно замекали кози, на ланцюгу сіпався песик.

В глибині синього неба бліднів місяць. Деревата тріщали від морозу, скиглив вітер, і холод рвався циганам за пазухи. Сини з труною ішли по скрипучому снігу поза селянські садиби.

Старий циган крокував позаду за труною зі своїми думками.

« ... Три рази сходяв на фару до клібана, а з нічого ніч... Їх добра милість похоронить мою жінку. Тепер не маю гроші... але прийде літо, хтось покличе мене брати студню, мастити хату або багатий гаджьо покличе щось робити на поле... і я вам заплачу. Самі не маємо що їсти. М'ясо їмо лише тоді, якщо у селі притрафиться, коли комусь загине корова або поросся... Змилюйтеся над бідним циганом. Наш Девла винагородить вас сторицею...

– Го-го! Знаю вас, циган. Що я візьму від тебе. Дивись, який ти сам обірваний. Не можу я задурно ховати. І богу не задурно молимося – здоров'я нам дає... Іди, приведи дві кози. У тебе там і так замерзнуть.

– Та що ви, пан превелебний... Кози навесні окотяться, і буде хоч трошки молочка.

– Не голодуєте ви, ні. Таких синів як дуби ти б не виховав.

Дивлячись на багатий стіл клібана, де було всякого добра – шинка, масло, білий хліб – Бухлові набігала слина на язик.

– Їх добра милість... змилюйтеся наді мною... Бог вам простить (хотів сказати гріхи, але скоро виправився), Бог їм винагородить.

Клібан, напихаючись шинкою і білим хлібом, нахмурився, товсті губи ворушилися разом з повислими м'ясистими щоканами. Причепурена кухарка принесла на стіл вино. Клібан біленькими як калач руками відкрив пляшку, налив у склянку червоного вина. Випив півсклянки, смакуючи губами, косо глянув на старого цигана.

– Чого ще чекаєш?

– Їх добра милість...

– Іди геть!

Бухла і незчужся, як вийшов з фари. За ним у морозне повітря потягло з кухні теплим хлібом і вином. Ідучи додому, Бухла дорікав своєму циганському Богові: «О Девла, Девла, ти наш бог, а не робиш добре... Жінка моя померла, а клебан не хоче похоронити. Скажи йому, най не дуріє... Чи моїй небіжці Боньді, яка стільки набідувалася на цьому божому грішному світі, вже не треба заспівати похоронну пісню?.. Не маю грошей, це правда. Але буду раз мати і заплачу йому. Звідки ж мені взяти гроші?.. Ти сам добре знаєш, якщо ти віщий, що нема у мене, бідного цигана, грошей! Та хіба ти, наш Девла, створив клебана на свій образ, коли він такий нелюдський?!.. Ой, Девла, Девла... не роби з нами жарти. Та ж ми твої бідні апостоли...»

Над селом вже розвиднілося. Виразно виділялися білі засніжені стріхи хат одна від одної. У декотрих миготіло жовте світло нафтяних ламп. Де-не-де вже з комина стовпом виходив сизий дим.

Цигани з-поза садів зійшли прогоном на дорогу, що вела селом. Підійшли до фарського подвір'я. Дерев'яна брама замкнена. Чотири циганські дуби мовчки напопряглися, зняли з чопів дві половини брами, зачинені на колодку, і з трупом на снях заїхали перед двері фари.

У снігом приваленій буді зірвався пес на грубому ланцюгу, шалено розгавкався. Його гавкіт полинув над село, різко прорізував морозне повітря. У відповідь фарській собаці відзивалися інші собаки у селі.

Цигани повісили назад браму і спокійно відійшли з фарського подвір'я. Обійшли фару аж за цвинтар, звідки вигляд на фарське подвір'я, і причаїлися біля плоту.

На неперервне брехання собаки вийшла надвір кухарка. Гострий викрик кухарки прорізав морозний ранок. Зразу повернулася назад. За кілька хвилин вийшла на ганок з клебаном. Про щось напружено і швидко розмовляли. Потім кухарка поспішно бігла подвір'ям. Клебан повернувся назад на кухню.

Через півгодини кухарка прийшла з чотирма хлопцями. Усі пішли на фару. Їх вже чекав клебан у штатському, тільки з митрою на голові і хрестиком у руці. Усі вийшли надвір. Двоє хлопців взяли за сани, інші два несли лопати. За ними крокував клебан.

Пес не переставав гавкати.

У викопану вже перед трьома днями яму чотири хлопці спустили домовину на грубих штангах. Клебан зробив лопатою знак хреста на чотирьох стінах гробу – запечатав гріб і відійшов.

Цигани як чорні стовпи дивилися на все з-поза плоту.

З напливщиків снігових хмар раптом пустився густий сніг. Він падав на грішну землю і на чотирьох хлопців, що кидали глину в яму.

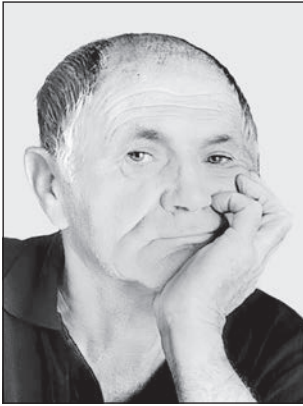
Старий циган зітхнув.

– Всі однаково голі приходимо на світ, та не всіх однаково хоронять. Одних, як нашу маму, інших з великою парадом, та всі однаково згниють...

Сини мовчали, мов камінь.

А сніг валив, валив і валив, немовби хотів приголомшити людські болі...

1971-1989 р.

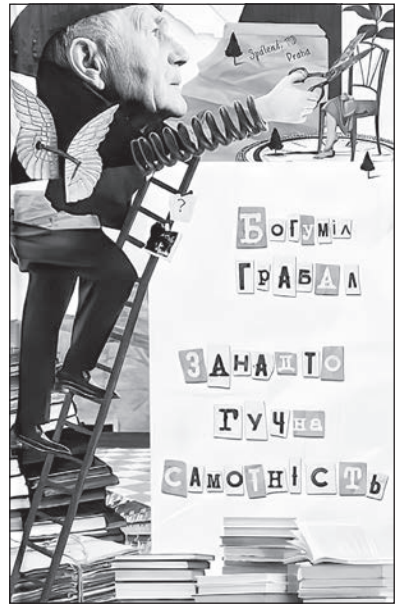
Богуміл ГРАБАЛ

Богуміл Габал (1914-1997) – видатний чеський письменник. майже все життя був підозрюваний у політичній та естетичній «неблагонадійності» й перебував на суспільному маргінесі.

Після того, як у 2003 році вийшла по-українськи вибрана проза чеського письменника Богуміла Габала під назвою «Вар'яти» у перекладі українського письменника і перекладача Юрія Винничука, той же самий перекладач переклав і його твір «Я обслуговував англійського короля», який вийшов у 2013 році. Нещодавно появився українською мовою у київському видавництві «Комора» роман

Богуміла Габала «Занадто гучна самотність» у перекладі Ірини Забіяка. Йдеться про найвідоміший роман класика чеської літератури. В цій ліричній історії поєдналися захоплення філософією, досвід роботи в пунктах прийому макулатури, любов до людей і безмежна віддаленість від них, легкість і нестерпність буття.

Письменник і перекладач Юрій Винничук свого часу про Б. Габала написав: «Габал любить зображувати світ «людей з узбіччя», людей, чиїм життям жив і він, працюючи то в ливарні, то на паперовому складі, то на залізниці і ніде не добиваючись жодного поступу у своїй кар'єрі. Люди ці зі спонтанним оптимізмом кидаються в нурт життя й пливуть за течією, а коли товчуть лоби об каміння порогів, то намагаються знайти цьому якнайсвітліше пояснення. Життя їх ніколи не розчаровує. А що найдивніше – нічому не вчить».

Занадто гучна самотність

(Уривок)

Тридцять п'ять років я працюю в пункті збору старого паперу, така вона, моя любовна історія. Тридцять п'ять років пресую старий папір і книги, тридцять п'ять років обмашуюся літерами, вже навіть схожий на ті наукові словники, яких точно напресував десь із тридцять центнерів, я джбан, повний живої і мертвої води, лиш трошки нахили – й потечуть із мене чудові думки, я мимохить освічений, тож, власне, навіть не знаю, які думки мої й походять від мене, а які я вичитав, отже, за тих тридцять п'ять років я з'єднався із собою і зі світом навколо, бо, читаючи, я насправді не читаю, я набираю в дзюбик гарне

речення й смочу його, мов карамельку, наче щіджу чарочку лікеру, допоки його думка в мені не розіллється, наче алкоголь, вона довго всотується в мене, аж доки не лише заповнить мозок і серце, а й загуркоче у венах до самих кінчиків судин. Так за місяць я пресую десь двадцять центнерів книжок, але щоб мати силу на таку милу Господу працю, за тридцять п'ять років я випив стільки світлого пива, що ним можна було б наповнити п'ятдесятиметровий басейн чи всі посудини для різдвяних короїв. Так я мимохіть помудрішав і нині переконаюся, що мій мозок – це спресовані гідравлічним пресом думки, пакунки ідей, а моя голова з вигорілим волоссям – горішок Попелюшки, і знаю я, що ще кращими, напевно, були часи, коли всі мудрощі були записані лиш у людській пам'яті, тоді, якби комусь заманулося спресувати книги, він мусив би пресувати людські голови, але й це б не допомогло, бо правильні думки приходять іззовні, вони поруч із нами, наче ті макарони в бідончику, тому Коніаші по всьому світу марно палють книги, якщо вже в тих книгах записано щось справжнє, чується тільки тихий сміх палених книг, адже путня книжка завжди вказує кудись назовні. Я купив собі маленький додавач, і помножувач, і видобувач кореня, таку машинку, як нагрудна кишенька, й, набравшись сміливості, відкрутив задню стінку, й радісно стрепенувся, бо ж із умиротворенням знайшов усередині рахівниці маленьку дощечку, розміром десь із поштову марку, завтовшки з десять листків паперу, і більше нічого, крім повітря, наповненого варіаціями математики. Коли мої очі дістаються до вартісної книги, коли я прибираю видрукувані слова, від тексту теж не лишається нічого, крім нематеріальних думок, що літають у повітрі, відпочивають у повітрі, живляться повітрям і в повітря повертаються, адже все врешті-решт – повітря, мов кров, яка є в святій гостії і водночас її там немає. Тридцять п'ять років я пакую старий папір і книги й живу в країні, де п'ятнадцять поколінь уміють читати й писати, я живу в колишньому королівстві, де лишається звичка й нав'язлива ідея терпляче пресувати собі в голову думки і образи, що приносять невимовну радість і ще більший жаль, я живу серед людей, які за пакунок спресованих думок готові віддати життя. І от зараз це все повторюється в мені, тридцять п'ять років я натискаю зелену й червону кнопку преса, ті самі тридцять п'ять років п'ю джбани пива не заради самого пиття, бо жажливо боюся п'яниць, я п'ю, щоб допомогти собі думати, щоб легше дістатися до самого серця текстів, адже те, що я читаю, воно не для забави, не для того, щоб якось згаяти час або чимшвидше заснути, я той, хто живе в країні, де п'ятнадцять поколінь уміють читати й писати, я п'ю, щоб уже ніколи не заснути від читання, щоб мати від читання дрижаки, адже я поділяю думку Гегеля про те, що шляхетна людина – не завжди шляхтич, а злочинець – не завжди вбивця. Якби я вмів писати, то написав би книгу про велике щастя й велике нещастя людське. Книжками і з книжок навчився я, що небеса зовсім не гуманні, і людина, яка думає інакше, теж не гуманна, і не тому, що не хоче, а тому, що це суперечить правильному мисленню. Під моїми руками й у моему гідравлічному пресі гинуть дивовижні книги, а я цьому потоку й текучості запобігти не можу. Я просто ніжний різник. Книги навчили мене милуватись і радіти спустошенню, я обожаю хмарні зливи й бригади, що зносять будівлі, стою й годинами дивлюсь, як піротехніки злагоджено, ніби накачуючи здоровенні покришки, підривають цілі квартали будинків, цілу вулицю, я до останку не можу надивитися на ту першу секунду, яка піднімає всі цеглини, камені й балки, а потім настає мить, коли будинки сповзають

тихо, ніби сукні, як океанський пароплав після вибуху котлів – швидко на морське дно. Я стою в хмарі пилу й музиці тріскотіння і міркую про свою роботу в глибокому підвалі, де стоїть мій прес, за яким я працюю тридцять п'ять років при світлі лампочок, чую, як нагорі у дворі походжають кроки, і через отвір у стелі підвалу бачу, як із неба сиплються роги достатку, вмісти мішків, ящиків і коробок, котрі висипають в отвір посеред двору старий папір, зів'ялі рослини з квіткарень, папери від оптовиків, давні програмки й квитки, обгортки від ескімо і морозива «Поларка», поквечані під час фарбування кімнат аркуші, багацько вологого й закривавленого паперу з різниць, гострі відрізки з фотоательє, вміст кабінетних смітників зі стрічками для друкарських машинок, букети на минулі дні народження та іменини, іноді мені в підвал падає брукувка, загорнута в газету, щоб папір важив більше, чи випадково викинуті ножики й ножиці для картону, молоточки і цвяходери, різницькі ножі й горнятка із засохлою чорною кавою, а часом навіть зів'ялий весільний букет чи новий штучний похоронний вінок. І все це я тридцять п'ять років пресую своїм гідравлічним пресом, тричі на тиждень вантажівки відвозять мої пакунки на вокзал до вагонів, а потім далі на паперову фабрику, щоб там робітники розрізали дроти й кинули мою роботу в луги та кислоти, де розчиняються навіть леза бритв, якими я постійно ріжу собі руки. Але як у каламуті річки, що тече між заводів, може раптом заблищати гарна рибка, так і в потоці старого паперу зблискує часом корінець рідкісної книги, і я, засліплений, мушу відвести очі, перш ніж її виловлю, витру фартухом, розкрию й принохаюся до тексту, а потім, наче ворожачи по-гомерівськи, прочитаю перше речення, на якому зупиниться погляд, і тільки тоді вкладу серед інших рідкісних знахідок у ящик, застелений святими образами, які мені випадково хтось висипав у підвал разом із молитовниками. Це моя богослужба, мій ритуал – не тільки прочитати кожен таку книжку, а й після прочитання покласти її в кожен пакунок, адже кожен пакунок я маю оздобити, передавши йому свій характер, свій підпис. Це моя турбота, кожен пакунок має бути інакшим, кожного робочого дня я маю лишатися в підвалі на дві години довше, приходити на роботу раніше, іноді мушу працювати по суботах, щоб спресувати цю безкінечну гору старого паперу. Минулого місяця мені привезли і вкинули до підвалу шість центнерів репродукцій славетних майстрів, шість центнерів вологих рембрандтів, галсів, монне, мане, клімтів, сезаннів та інших важковаговиків європейського живопису, тож кожен пакунок я тепер оздоблюю по боках репродукціями, і ввечері, коли пакунки стоять у черзі біля ліфта, не можу надивитися на цю красу, прикрашену по боках то «Нічною вартою», то «Саскією», то «Сніданком на траві», то «Будинком повішеного», то «Гернікою». Крім того, лиш я в цілому світі знаю, що в серці кожного пакунка ховається то відкритий «Фауст», то «Дон Карлос», що між огидним папером скривавлених кришок лежить «Гіперіон», а всередині пакунка мішків від цементу відпочиває «Так казав Заратустра». Тільки я в цілому світі знаю, в якому пакунку, ніби у гробниці, лежать Гете і Шіллер, де Гельдерлін, а де Ніцше. Тож у певному сенсі я сам собі водночас митець і глядач, тому щодня я такий збідований і до смерті втомлений, роз'ятрений і шокований, і щоб зменшити й применшити цю величезну втрату, я п'ю джбан за джбаном пиво, й дорогою по пиво до Гусенських у мене лишається достатньо часу, щоб медитувати і мріяти про те, яким буде мій наступний пакунок.

*З чеської переклала
Ірина Забіяка*

Остання справа

Колись, сто тисяч років тому, у льодовиковий період, або ж зразу після того, як світ почав знизу танути, цю гірську долину, напевно, вирив своїм тілом льодовик, мов великий лускатий плазун, коли за собою волоче хвіст. Отак про це учора розказував Великий Йоцо, коли ми двоє лишилися за важким кулеметом, націленим проти долини, за якою ми зосереджено слідували, оскільки мали прикривати усю військову частину, яка знаходилась за її спиною у лісі, і тепер після безкінечної ночі, без очікуваної заміни, стрімголов поспішаючи з лісу назад до Великого Йоца, Меліус був змушений постійно думати про те, що, властиво, й небагато змінилось, і період знову жорстоко льодовиковий, незадовго замерзне ще й оте сонце, яке у нього закушує, немов людожер.

Дихання у нього замерзло зразу ж в устах, не успіло дійти до губ, сльози боліли між повіками, коли опинялись у твердому стані, і пекли, муляючи, мов чужий предмет в очах. Снігу у цьому краю не було багато, але мороз стверднув його на кість. Кожне падіння боліло, немов удар каменем. Зранку був на ногах, після недоспаної ночі був виснаженим, слабким, тому й почав вголос гукати на Йоца, який не міг бути далеко і мусив його почути, якщо між тим не оглух, але з долини нічого не було чути, ніхто не приходив назустріч, ліс мовчав. Меліусу не лишилося нічого іншого, ніж знову встати й рушити далі.

Кісточки на руках у нього вже були кроваві, коліно розпухло, що не вміщувалось у штани, та й під ребрами його кололо, ще добре, що не стогнав з кожним кроком, але ще не був усьому кінець, хоча мороз його приголомшував, з усього цього був ніби п'яний, якась вища сила не дозволяла йому відпочити і гнала його вздовж і вперек лісом назад до місця, де залишив Йоца. Цього, напевно, вдарить об землю, коли йому розкаже, що по їхній військовій частині, яку так свідомо вартував без заміни цілу ніч, нема ні слуху, ні духу. Навіть ніякого сліду нема. Певно, їх земля проковтнула, зрештою, хай би їх і проковтнула, поспішаючи, задихався Меліус. Повітря гостре, тож вдихував довжелезні ножки, які йому розрізували легені вздовж і вшир. Ковзався і падав, спотикаючись, лягав на спину, щоб обривом сковзнути трохи вниз, допоки його кущі не зупинять, та десь його зупинило лише настільки, повернувши його голову вперед, що з цілою силою вдарив нею у пень. Коли підвівся, лаяв, мов божевільний, проклинав себе, ліс, долину, яку вирив у льодовиковий період якийсь лускатий плазун з довгим хвостом, був готовий проклинати увесь світ, та й увесь цей бій, коли тебе двісті людей, яким захищаєш спину, залишать, навіть не пікнувши. Він бажав собі, аби був мертвим, коли вже довго не знаходив Великого Йоца, і врешті скидав вину на невиносний мороз, бо ж йому було соромно визнати, це його безмірно терзало, як його і Великого Йоца отак просто забули над долиною.

Під час ходьби скорочував собі час тим, що готував собі кожне слово і кожне речення, які скаже Йоці, зловивши себе на тому, як крадькома бажає собі, щоб і йому зупинилося серце або з ним стався хоча б удар. Коли нарешті появився перед ним, Великий Йоцо не дозволив йому навіть відкрити уста. Лежав мертвий за зваленим деревом. Свідчила про те свічка із задимленим гнотом, догадувався Меліус, що, напевно, горіла, аби над її полум'ям розтопив лід на затворі кулемета, де легко лягав сніг. При цьому його і наздогнала смерть. У голові у нього було кілька дір від осколків гранати, навколо них знаходилися тонкі верстви замерзлої крові. Перша думка Меліуса: якнайскоріше віднести звідти Великого Йоца. Вони завжди насамперед стріляли наосліп, коли готува-

лись у ліс проти партизанів. Могли тут бути кожної хвилини. Він не сміє допустити, щоб Великий Йоцо попав у їхні руки, хоча і мертвий. Завершивши цю думку, зі справжнім жахом глянув на лежачого Йоца, ніби його ніколи раніше не бачив. Недарма його звали Великим Йоцом. З цією кремезною постаттю ніяк не зможе дати собі ради. У цьому він не сумнівався. Спробував повернути його хоча б на спину, та йому не вдалося навіть зрушити його з місця, мабуть, і тому, що примерз до землі вологістю, яку випотів з тіла через одяг.

Незабаром йому стало ясно, що власними силами нічого не зможе. Як минав час, то він втрачав розсудливість, якої йому не вистачало... Йому негайно потрібна була допомога, але ж село далеко, а далі, напевно, зайняте, отже, не залишилося нічого іншого, як знайти когось у лісі. Хоча кілька хвилин тому, як з нього повернувся, почав собі надумувати, що це не буде таке безнадійне, оскільки в лісах поневірялось багато всляких людей, які не належали до якоїсь військової частини. Отже, покинув вивернуте дерево з надією, що підстереже людину. Приліг на підвищеному місці, звідки у нього був хороший вигляд на краєвид.

Коли вже задовго нічого не появлялось, вирішив, хоча воно нерозумне і легковажне, вистрелити у повітря, аби когось хоча б сполохати. Коли з лісу повернувся останній кавалок багаторазового відлуння, зачув кроки. На твердій землі у прозорому повітрі чітко чути, та й не було трудно розпізнати тужливий голос підошви, коли її прохожий силував нагинатись, ступаючи на стрімку гору. Меліус висунув голову, але саме тоді прохожий скочив за грубе дерево, яке б його достатньо охороняло, якби до чогось дійшло.

Тепер він був так близько до Меліуса, що каменем докинеш. Але даремно вичікував, той за деревом не показувався. Тоді Меліус встав, автомат звисав з плеча, аби виявити довір'я. Анітрохи не боявся незнайомого. Нетерпеливо на нього чекав, той нарешті без остраху появиться.

– Ти, – гукнув до нього розстроєно, – вже вилізай з-за того пня. Я ж тебе добре знаю, через оті довгі вуса тебе знаю. Ти ж той, який учора підвечір зійшов у цьому напрямку долиною у село за провіантом, або щось таке. Це для тебе вистачає, чи хочеш якийсь пароль почути, думаю, вчорашній.

Вусатий насправді підійшов, очевидячки, глибоко розчарований, що замість усієї військової частини бачить перед собою лише похуділого чоловіка, засмученого і вищипаного морозом, присів, як той, хто після довгої дороги прийшов до висновку, що загубив мету і йому вже нема куди поспішати. З кишені пальта дістав справжню сигарету, нову, ніби з кіоску, і присвятив їй усю увагу.

– Правда, що це ти у цьому напрямі зійшов у долину за провіантом, – Меліус надв'язував приятельську розмову з людиною, допомога якої йому буде неминуче потрібною.

Вусатий запалив сигарету і солодкуватий дим запахнув аж Меліусу. Цей майже втрачав відвагу, дивлячись на цього вайлуватого вусаня, надміру спокійного із собою і з усім навколо, коли подумав, що буде змушений його присилити, щоб впоратися з мертвами Йоцом.

– Нема часу висиджувати, – Меліус непокоїв самого себе замість того, аби тривожити вусаня.

– Трапилось щось страшне, – вигукнув Меліус.

– Знаю, – сказав вусань. – Я пройшов дільницю аж по гребінь гір і все бачив.

– Ти нічого не міг бачити, – присікся до нього Меліус. – Кажу тобі, нічогосінько.

– Я ж не сліпий, – відсік вусань. – Досить я того бачив.

– Що, наприклад, ясновидче?

– Наприклад, що наша військова частина непомітно зникла, – вусань спокійно по-сміхнувся.

– Мене добре що шляк не трафив, – у Меліуса знову скіпила злість. – Учора ще тут були. Двісті чоловік, штаб, провіант, боєприпаси, коні, поранені й здорові, а сьогодні вранці ні гу-гу. Збігли, якби ми хотіли військовою термінологією сказати.

Вусатий повільно вертів головою: – Ні. Вони відмарширували за наказом, командир спереду, інші у колоні. Якщо ти не в колоні, то ти дезертирував. Це ти добре продумав.

– Що продумав? – Меліус не зрозумів.

– Те, що дезертирувати може лише менший більшому, правда, дезертира б не можна було так легко покарати.

У цього вусаня було дзеркальце. Кинув у нього погляд з-під густих брів, пальцями причесав собі вуса, які падали на верхню губу, і продовжував, ніби розмовляв із собою:

– Але і їх нема. Це ще не велика біда, якщо людина два рази подумає. Не знаю, як ти, але я за останніх п'ять місяців не роздягався, точно від жовтня. Військова частина зникла. Прощайте. Це їй не може завадити, мені ще менше. Я б її шукав, але не знаю де. Ліси усюди навколо нас. Або ти можеш мені сказати, в якому напрямку пішла наша військова частина? Не знаєш. Чому ж, властиво, це здається тобі таким жахливим?

Легковажність, яка йшла від вусаня, обурювала Меліуса тим більше, що у ці хвилини це було заразливим. Спокушала уяву відтворювати собі натоплену кімнату, потім тепло, яке миготить і пахне печеними яблуками або висушеним цвітом липи, чавунний горщик, з якого підіймається пара аж по стіну, де стоїть ліжко з підбиваною периною і всіх, хто спить у цьому приміщенні, і жінку у крохмаленій білій сорочці, ніби навмисно, щоб видобути з неї звуки, які можна почути, коли сполоханий птах зашелестить у листі, тертя крил у метушні, пух крил у запарених кутах, це спонукає нащупати тіло з нутра, клята сила уявлення, яку розколихав цей вусань. Курих свою сигарету, не ковтав, а уважно і зосереджено, аж поки не зник, ніби йому було жаль, що отак безповоротно зникає не знати куди. Слідкував і за сполоханим Меліусом і бачив його безпорадність, як вона ним лютує. Потім Меліус показав на стрілецький окоп біля вивернутого дерева.

– Я тобі кажу, – сказав, – що тут щось страшне відбувалося. Отам один вбитий.

– І це для тебе насправді страшне, – щиро дивувався вусатий. – Один вбитий?

– Один з наших, – додав Меліус, знаючи, що це не повна правда.

Вусатий почав хихотіти, лише так для себе; менше від радості, ніж від тривоги, це було видно по ньому.

– Священника я тобі при усьому бажанні привести не зможу, – сказав. – Ще і за салом я не міг до села добратися.

Меліус дуже швидко зрозумів, що з цим легкої справи не буде, то й надумав краще зразу ж гостро взятися за нього. Вусатий був неначе не озброєний, що його більше відраджувало, ніж підбадьорювало.

– Я ж від тебе священника не хотів, – сказав Меліус.

– Що ж тоді треба? – вусань намагався закінчити розмову, оскільки вже нудьгував біля нього.

– Хочу, щоб тобою хоча б смикнуло, коли чуєш, що когось вбито, – Меліус накинувся на нього. – Ради бога, а ти собі хихочеш. Мені все одно, я не можу собі вибирати. Я мушу подбати про нього.

Вусань чутливо облизував кутики вуст і спокійно потягував з сигарети. Йому і на думку не зійшло угостити Меліуса сигаретою, нерішуче морщив чоло, незважаючи на нього, коли той переминався з ноги на ногу, будучи зовсім залежний від нього.

– Хто це, що ми маємо про нього подбати? – після певного часу почав шпигувати, ніби усе залежало від нього.

– Як хто? – переборював себе Меліус, щоб цій сонливій собаці не скочити на горлянку. – Я ж тобі сказав, що він наш. Ми його звали Йоцо.

– Який Йоцо? – На цей раз увагу присвятив своїм звисаючим вусам.

– Не знаю, – заїкався Меліус, але думав, що краще не робити ніяких таємниць, а сказати це на весь голос. – Великий Йоцо. Всі його так звали, я також.

– Чому? – вусатий раптом виявив неабиякий інтерес.

– Як чому?

– Чому його всі звали Великий Йоцо? – вусатий насилу хотів знати, й своїм дурним

допитом приводив Меліуса на край відчайдушності. – Чому його не звали Малий Йоцо? – запитав вусатий.

– А чи я знаю чому. Напевно, часто вихвалявся або щось таке, – Меліус вагався висказати подробиці про розмір мертвого друга, щоб вусатого не залякати. – Кожен вихваляється. І я вихваляюсь, ти також, усі люблять вихвалитися, якщо є нагода.

Вусатий не погодився, але і не заперечував. Почекав до кінця пояснень, розстібнув коротке пальто, відпустив пасок, потім широко розставив ноги, щоб штани не сковзали зі стегон, почав поправляти сорочку, нарешті ще обвів навколо стегон довгий шарф. Меліус не міг діждатися кінця.

– Ти вже готовий? – запитав нетерпляче, закликаючи його поглядом, щоб ішов за ним.

Але вусатий ліниво цмокнув язиком і не рушав з місця.

– Ти перед тим сказав, що він мертвий. Чого ж його ще й носити?

Меліус вже не уникав прямої відповіді: – З того часу, коли я бачив, як покалічили мертвого партизана, я не дав Йоцові спокою, допоки мені не обіцяв і не клянусь, що подбає, аби я і по смерті не попав у руки цим шкуродерам. Отак воно.

Вусатий подавав вид, ніби нічого не розуміє.

– Це означає, що він взагалі не просив ніяких послуг, і якщо я добре зрозумів, він мертвий, а не ти.

– Йоцо у жодному випадку не йшов би когось просити, – сказав Меліус. – Я зроблю для нього все, що він би зробив для мене. Нам треба поспішати.

– Цей мертвий твій родич, – робив висновок вусатий, – що ти так рвешся, ніби йшлося про власного брата.

– Йоцо би мене не залишив так лежати, а чому б він тепер мав думати, не знаю, що мертві замість думання роблять, що Меліус свиня і начхав на друга, коли той врзав дуба.

Вусатий відчував, що пора йти в атаку, якщо хоче позбутися цієї нахабної людини.

– Наша військова частина уночі переміщалася, оскільки, напевно, у неї були докази про ворожий обхідний маневр, – сказав. – Якщо якнайшвидше звідси не зникнемо, то опинимось там, де тепер Великий Йоцо.

– Він би мені цього ніколи не пробачив.

– Мертві про таке не думають, – заспокоював його вусатий. – У мертвого тільки одне: як позбутися черв'яків.

Спантеличений точністю цього вислову, який не знав, як і чим спростувати, Меліус спробував йти на вусатого з іншого кінця.

– У тебе є якийсь чин? – зненацька його запитав.

Вусатий не чекав такої пастки.

– Ні, я радий, що нема.

– І я радий, що у тебе його нема, – Меліус встав перед нього, підвівши голову. – Я був молодшим сержантом, мій чин визнав і командир партизанського штабу, отже, якщо тепер кажу, що ти підеш зі мною, це не дурниця, а наказ.

Вусатий язиком послинив вуса, які звисали, і серйозно оцінював нову обстановку. Меліус пожалкував військовий тон, оскільки більше ніж слухняність буде від вусатого вимагати ввічливості. Показав себе дуже дружнім, пропонував, що понесе важку торбу, постійно із самого початку надв'язував розмову, але вусань уперто відкидав кожную спробу зближення. Раптом, ніби щось забув, запитав:

– А що потім?

– Коли потім?

– Коли приїдемо до твого Йоца.

– Це не тільки мій Йоцо, це також і твій Йоцо. Мені сумно, що я змушений тобі це сказати.

– Гаразд, – розстроєно погодився вусатий і виловив з кишені дальшу сигарету, ніби

хотів натякнути, що у нього більше в запасі, якби треба було... – Отже, Йоцо і мій. Гарзд. Що зробимо з цим моїм Йоцом?

Меліуса заболіли слова вусатого, але не було сенсу з ним сперечатися. Якби він знав, що з ним робити, йому було б легше.

– Не знаю, – визнав Меліус. – але тут його не залишимо лежати, щоб його знайшли і у шкіру йому вирізували свастику.

– Це його не буде аж так боліти, – додав вусатий по-діловому. – Біль – це привілей живих

– Мене це буде боліти, мене буде, мене так, – Меліус хрипів, його обличчя налилось кров'ю. Однак опам'ятався і виправдовувався.

– Я не думав погано, – сказав примирливо, але рішуче, – на дурні запитання можна лише по-дурному відповісти. Чого тут стільки базікати: партизани не залишають своїх загиблих. Йоцо загинув, ми живемо. Крапка за всім. Це вже на нас, щоб ми його віднесли на безпечне місце, хоча і на плечах. Крапка, кінець. Амінь.

Вусатий прислухався до шелесту і шуму, яке надходило з лісу, ступав помалу, але прецінь так, як би це робив зі своєї волі. Меліус спершу не міг розібратися у ньому, тепер якоюсь мірою наблизився до нього, був зворушений його готовністю і відчував обов'язок віддячитись тим, що хоча б про мертвого Йоца йому розкаже.

– Отак померти, від осколка, який ніби сліпий, це по-дурному, – сказав. – Йоцо часто собі уявляв смерть. І уночі на сьогодні, коли ми сиділи навпочіпки за кулеметом, він сказав, що у людини несправедливо усе життя випрошуються, де і коли народився, оскільки вона не має ніякої сили вплинути на те, як народитися, ще більше на те, коли і чому померти. Якось так це сказав, після того постійно це повторював, поки ми чекали на заміну, яка ніяк не приходила.

– Це він був такий розумний, що таке казав? – дивувався вусатий.

– Це ж яка смерть? – продовжував Меліус, – коли тобі осколки заблуканої гранати випустять усю кров з тіла?

– Цей твій Йоцо, може, хотів, щоб його вбили перед вишикуваними частинами усєї армії.

– Йому не йшлося про те, – заперечував Меліус, – він мусив усе робити досконало. Таким він був. Остання справа в житті – це смерть, казав він перед боєм: треба дбати, щоб ми її не зіпсували. Йоцо був розумний. Ти гадаєш, що ні?

Вусатого розмова про смерть не розвеселяла.

– Я думаю, що остання справа у житті є життя, а смерть аж після, після усього.

– Йоцо не кидав слова на вітер, – розмірковував Меліус, – але я думаю, що ніхто з нас не може знати, що насправді остання справа в житті. Можливо, для нас останньою справою є цей, отут, якого будемо нести на плечах у ліс.

– Так що ж? – вусатий зупинився.

– Ну, нічого. Лише приходять на думку слова Йоца, який казав, що не треба зіпсувати останню справу в житті, – заплутувався Меліус.

– Якщо будемо тут довго швендяти, то ми точно усе зіпсували. Наші зникли, мов сморід, бо вже вночі очікували облаву. Хай мене шляк трафить, якщо ми вже не є в оточенні ворога.

– Я вже був два рази в облаві, це вже було б утретє, – задумався Меліус, однак вусатого насправді охоплював страх.

– Радий таке чути, – роздратовано сказав вусатий. Мені у цю мить нічого так не є до вподоби, ніж невелика облава. Одна куля під лопатки, або кілька осколків гранати у живіт, це те, що мені саме бракує. Можливо, я і помиляюсь, що мені дістанеться одна «дум-дум» у задницю і усе даліше життя не зможу сидіти і жінкам буду змушений показувати свої вуса, щоб мені повірили, що я мужчина.

Отак дійшли до перевернутого дерева, за яким лежав Йоцо. Вусатий хотів ще продовжувати, але раптом затнувся, прудко потряс головою, ніби хотів відігнати видиво і

розпачливо глянув то на Йоца, то на Меліуса і знову очима повернувся до постаті поваленого Йоца.

– Це? – нарешті з нього вирвалось. – Щоб ми це несли?

– Я ж тобі казав, що він великий, – потиху захищався Меліус.

– Бог не міг створити таку людину, – сказав вусатий, ще постійно був здивований.

– Він тільки так виглядає, – Меліус зменшував мертвого друга, – бо лежить розтягнутий і перед ним розтягнені руки, ніби плаває. Крім того, коли людина лежить вбитою, виглядає більшою, ніж насправді, напевно, і тому, бо ж і сама смерть нам здається такою неприродньо великою, надлюдською чи щось таке. Правда, не було б можливим, щоб кожного, кого притисне, тут же і роздавила.

На це у вусатого не була напоготові відповідь, але щоб нести Йоца, до цього дуже не поспішав. До цього треба було підійти по-діловому, задумав Меліус і виснажливо пересував лівою ногою Йоца, щоб не виглядав таким розтягненим.

– Це ж не людина, – захищався вусатий, – людина не може такою вирости. Це ж і не той велетень, який появляється у казках. Хто його підійме на плечі? Ще так пару добрих коней запрягти, щоб його тягти. Це би, здається, ще можна було. Я такої людини в житті не бачив.

Меліус підійшов до вусатого, ніби вже з ним домовився, що удвох це докажуть, і щоб його нарешті перебив у його неохоті, то запитав його:

– Ти бачив, як негри носять у пралісі тигра?

– Ні. А ти?

– Не про те йдеться. Якщо і не бачив на власні очі, напевно, знаєш, як несуть того тигра, коли він мертвий.

– Тигра? – розстроєно мимрив вусатий. – Вбий мене, не знаю.

– Як би ти не знав, – закидав йому Меліус.

– Здається, шкіру з нього здеруть зразу ж на місці, бо ж ловлять його заради неї. Сумніваюсь, щоб м'ясо тягли із собою.

Він був явно злий, найбільше на самого себе, що брався за те, бо ж з цього буде лише сварка, якщо не щось гірше. Краще було зразу із-за пня сказати, що у нього немає часу для дріб'язку і, щоб його молодший сержант, якщо вже настає на своєму чині, цілував у... Може бути, що помішався. Із жалю за Великим Йоцом... Багато чоловіків у цій війні схитнулось. Або оцей тут є лише шмат тварюки, яка не знає, що людина, коли вже там, де дутеля із'їла, то йому плювати на увесь цей цирк. Похорон хочуть живі, мертвим його не треба. Ті би краще подихали свіжим повітрям, вільні від усього, і не закидані землею. Побачивши, що Меліус з нього не зводить очей, накинувся на нього:

– Я вже сказав, що не маю найменшої уяви, як носять тигрів.

– Не обов'язково тигрів, – піддавався Меліус, щоб його не залякати. – Може бути, що і леопарда так носять. Або крокодила. У них там повно хижаків, яких треба віднести, коли вже мертві.

– Крокодила? – засумнівався вусатий і відступив від могутнього тіла Йоца, яке ще у смертельній нерухомості випромінювало стільки прасили, що йшов з нього жах.

Меліус вирішив не здаватися із-за одного жалюгідного крокодила.

– Ти правий, – сказав по-дружньому. – Крокодила ні. Цього не несуть, лише інших хижаків. Крокодила не можна повісити за короткі і спотворені кінцівки.

Вусатий сів навпочіпки до Йоца і доторкнувся його руки. Ще і залякла лежала важко, мов ведмежа лапа.

– Як не можна, – вусатий по хвилині надв'язав розмову, щоб показати, наскільки він вище Меліуса щодо обізнаності, та й взагалі. – Просто, його повісять на дрючок, прив'яжуть до нього біля голови, на животі й під хвостом і все.

– Це правда, – втихомирював його Меліус, відчутно втрачаючи свою попередню впевненість.

– Такий крокодил ще важчий за тигра. Неправда?

Вусатий повільно підвів зір на молодшого сержанта Меліуса і з інтересом оглядав його, як, звичайно, оглядають нижчі тварини, коли неочікувано проявляють високий рівень інтелігенції.

– Це той славний сержантський вишкіл, – сказав з погордою. – Тигр або крокодил. Важкий крокодил є важким, а легкий знову легким. Важкий тигр важчий за легкого крокодила. Що важке, то воно і є важким. Хіба не так?

Меліус спантеличено кивнув головою.

– А оцей, – сичав вусатий, – це мені і сам Господь Бог не заперечить, що це чолов'яга, під яким і артилерійський кінь вигне спину.

Така була позиція вусатого, а щодо труднощів, ні словечка не промовив, що він не думає допомагати перенести мертвого. Меліусу противилось знову виставляти небезпеці дружню атмосферу. Пригнічений погляд вусатого оживав напрочуд лише тоді, коли заблудив у ліс.

– Про що думаєш? – цікавився Меліус і, властиво, хотів запитати, що замишляє. Не приховував, що він дуже занепокоєний.

– Нічого не думаю, – відсік вусатий.

– Про ніщо так не думають, – Меліус почувався трохи самотнім, майже зраджений. – Так людина виглядає, коли про щось конкретне. Я ж не вчорашній, щоб дати себе лиш так обдурити. Ти думками був далеко. Про що ти думав?

– Я думав про щось конкретне, – сказав вусатий. – Про твого крокодила, як його негри несуть на довгому дрючку.

– Чого ж тобі тепер про таке думати?

– Нічого. Але я і так хотів би знати, скільки тих негрів було, що цей дрючок несли на плечах.

– Чому?

– Оскільки таких двох негрів ти повинен мені насамперед показати, які занесуть дорослого крокодила на плечах.

– Хто тут говорить про крокодила? – Меліусу все набридло.

– Ради бога, ти ж почав говорити про крокодила, – вусатий розкричався. – У своєму житті я ні разу не зустрічався з крокодилем, навіть уві сні не подумав про крокодила.

Спочатку буде кричати, подумав Меліус, потім буде відводити розмову на несуттєві речі, вслякю буде викручуватися, а вкінці буде вдавати, що йому треба йти на потребу, щоб міг зайти в ліс, там мені й зникне. Коли про це ще раз ґрунтовно подумав, Меліус заговорив з небувалою рішучістю:

– Мені не цікаво, про що ти думаєш. Я знаю, що ти мене в думках проклінаєш, та й цього вбитого ти б найкраще бачив у гарячому пеклі. Але, що ми його тут не залишимо так лежати, за це можу дати відрубати свою голову.

Йому не хотілося вірити, коли почув вусатого:

– Погоджуюсь. Не сміє тут залишитись отак лежати.

Усе було гаразд, і Меліус став навколішки біля Йоца, ніби у нього була чітка уява, що з ним зробити.

– Як би тобі було, – звернувся до вусатого, – коли б тебе твої залишили десь на животі лежати, а потім би тебе знайшов ворог?

– Мені байдуже, – вусатий кинув рукою, він був радий, що була нагода це сказати, – мені насправді байдуже, хто мене знайде, коли лежатиму розтягнений на животі. Із-за того мене голова не болить.

Меліус замовк. Нехтувати смертю, це належало до справ, які носили із собою, як воші або обмороження. І, властиво, це було нормально, подумав собі Меліус, поки хтось нехтував власною, а не чужою смертю. Однак цю думку краще проковтнув, щоб вусатий на нього не розсердився, й готував покликати його, щоб уз'яв Йоца за голову. Побачивши, що вусатий побрався у ліс, Меліус утік за ним, мов вистрелений.

– Це викинь собі з голови, – пригрозив йому автоматом.

Вусатий смикнув головою і облизав собі кутики вуст.

– Не можу нічого підняти з повним міхуром.

– Це ти міг зробити й на місці, не треба було йти у ліс.

– Чому я мав би відмовлятися від того, аби зробити це біля дерева, – вусатий мимрив, затамувавши злість. – Я ж не тварюка, щоб мусив пісяти під себе.

– Але і не собака, щоб пісяти біля дерева, – сердився Меліус.

– Ні, але я так звик, – відповів вусатий, байдуже плюнувши на кору дерева, і повернув голову до Меліуса. – У тебе, напевно, температура, бо очі у тебе аж блищать.

– У мене очі блищать, бо мене чорти беруть, коли бачу, що все ти придумав, лиш би не допомогти нести Йоца.

– І злочинцям дозволять у певен час попісяти, – недбайливо сказав вусатий. – Це вас в офіцерській школі не вчили?

– Я б дуже хотів знати, – сказав Меліус, тримаючи вусатого на оці з націленою зброєю, – від чого можеш мати повний міхур. На весіллі був? Або десь інде стільки пив, але ж ти вчора увечері й у село не попав.

– Ти ще не чув, що усе це від тиску, – зарозуміло повчав вусатий. – Тиснути може будь-що, і душа. Якщо мене щось гнітить або охоплює мене жах, відчуваю тиск під животом і невідкладно мушу випорожнити міхур. Інших притисне біля серця, або хтозна де. Це я кажу лише заради того, щоб ти знав – одне міхур наповнити, зовсім інше його випорожнити.

Вусатий сперся на дерево і ніби забув, заради чого він тут, під вуса уткнув дальшу сигарету.

– Я думав, що ти прийшов тут попісяти, кілька хвилин тому сечовий міхур тобі добре що не тріснув, – загрозливо сказав Меліус. Він був сильно роздратований. Почував себе якось по-дурному, коли отак стояв з націленим автоматом, оскільки більше нічого не міг зробити, залишилось залякувати вусатого словами.

– Я добре тобі раджу, щоб ти не покладався на мою терпеливість, – сказав Меліус. – У мене скінчилася уся терпеливість аж до самого дна.

Вусатий обернувся до дерева і кожен його рух був стриманий і повільний, ніби під час якогось обряду. Потім прислухався до невеличкої пінистої течії, яка шукала собі шлях, як такий собі гірський струмок. Ще відмітив:

– Це так само природа, як і смерть. А проти природи й ти нічого не зможеш.

У цю хвилину їх добре налякав кулеметний вогонь. Досвідчене вухо розбирається, звідки і яка відстань стрільби в лісах, у яких повно відлуння, згасаючих звуків. Глянули один на одного, ніби домовились, мовчки швидко повертались до Великого Йоца. Небезпека, здається, їх об'єднала і внесла досить сили. Вусатий узяв тіло мертвого, коли їм вдалося відірвати його від замерзлої землі, до якої приріс, і тримаючи його під обома пазухами, чекав, поки Меліус підняв його при ногах. Кров вдарила в обличчя, коли отак надривалися, однак це було їм не під силу. Не пройшли й десять кроків і Меліус посковзнувся на зледенілому корінні, яке стирчало над землею. Це страшенно його ударило, бо ж на нього було перенесено уся вагу мертвого Йоца, а до того ще й зірвав невідготовленого вусатого. Цей постійно відпльовував, хоча у нього не було слини, язик у нього тремтів, коли хотів облизати вуса. І далі пнувся та мовчав.

Несли Йоца усіма можливими способами, підіймали його на плечі, трішки тягнули по землі, несли перед собою, йдучи біля себе, але це нічого не допомагало. Ноги на ковзкій і нерівній землі не можна було уперти і так кожної хвилини лежали всі троє на купі, двоє живих, заплутаних до мертвого, з чого не було так легко звільнитись з-під нього і дедали важче ставали на ноги.

Так дійшли аж до місця, де уночі стояла на біваках військова частина. Стрільба на цей раз пролунала найменше з двох сторін... Хай би вже була як близько, Меліус знав у радіусі кілометра про три сховища під землею. Визначив, що для них би лишилось досить часу, аби туди дійти, лиш би могли Йоца нести. Однак вже його довжина унеможливила

будь-яке перенесення, поки у обох нощиків не була однакова місцевість під ногами. Меліус розгублено роздивлявся. Явно був в кінці із силами, постійне стеження за вусатим, який викликав дедалі менше довір'я, забирало у нього останні людські сили. Залишився тільки останній запас, який людина знайде, коли тоне, або коли їй доведеться марширувати з простріленими легенями, якщо не хоче попасти в полон.

Меліус добре знав, звідки раптом бере силу, і жажнувся уяви, що його чекає, коли не буде їх економити. Він бачив, що з вусатим також не краще, і не лякався залишити його без нагляду, зокрема тоді, коли йому від втоми падали повіки, то й, напевно, не знав, чому Меліус раптом піднявся і що його зацікавило біля погаслого вогнища

Коли знову ставав над вусатим, сказав:

– Отак не можна. Найкраще буде, якщо ти візьмеш шмат Йоца і я шмат. Поділимо собі його.

Вусатий завертів головою.

– Ми двоє з цим не справились, як один занесу цей шмат?

– Я не думаю шмат дороги, – сказав Меліус тихим голосом. – Я думаю, шмат Йоца.

Вусатий зразу ж не зрозумів, про що йдеться, аж побачивши пилку в руках Меліуса, яку забула військова частина під час пересування. Копнув до неї, пилка заквилила і забриніла у вітрі, який приніс наближаючу стрільбу. Меліус став навколішки і плечем уперся до Йоца, щоб перевернув його на обличчя. Коли нарешті йому це вдалося, сунувся на колінах так довго вздовж мертвого тіла, аж знаходився приблизно між головою і п'ятами розпрямленого Йоца.

Узяв пилку до правої руки і мовчки викликав вусатого ухопити її з другого боку. Вусатий знав: якби тепер спробував втекти, це було б самогубство! Меліус був озброєний, а він свою зброю заховав у долині біля села, щоб міг легше обманути ворожих вартових. Щоб бог покарав його, що натрапив саме на цього сержанта. Але все те було даремне. У нього ж автомат, і не повинен бути хтозна-яким добрим стрільцем, щоб одна стріла з черги автомату у нього не попала. Крім того, слідував, як з виразного обличчя Меліуса стала тупа і застигла маска. Викликає у нього страх з того, що приховує. Вусатий визнав, що найрозумнішим буде – чинити опір, правда, не суперечити йому. Він рахував з тим, що Меліус, зрештою, і сам злякається своєї поведінки. Однак надумав бути напоготові. Отже, став навколішки проти Меліуса з другого боку Йоца і узяв подану пилку. Потім передумав або лише вагався, щоб виграти час, відклав пилку убік, знову з глибокої кишені вилловив сигарети, зовсім нові і подав її Меліусу. Коли той вагався, сам понад мертвого Йоца, який їх обох розділяв, уткнув йому її між зуби, подав сірники, аби запалити сигарету. При тому ненароком сперся на його спину і міг відчути, наскільки було це тіло затверділе і неподатливе.

– Я його тут не залишу на милість, – сказав Меліус, коли потягнув кілька разів за собою з сигарети, ніби хотів зсередини зігріватися.

– Нічого подібного я ще ніколи не робив, – вусатий скося глянув на пилку. – І в житті нічого подібного я не бачив. І це не має ніякого значення.

– Кожен візьме свою частину на плече і за нецілу годину ми з ним на безпечному місці, – продовжував Меліус, ніби розмовляв сам із собою, відкинувши сигарету далеко від себе. Він вирішив – не відкладати довше те, що хоче виконати.

– Ти чув колись, щоб людина йшла навпіл розрізувати людину? – вусатий зблід, коли Меліус поклав пилку на Йоца.

– Я його не йду четвертувати, я його хочу роздвоїти, – відчайдушно захищався Меліус.

– Не смієш це зробити, – кричав вусатий. – Це ти не смієш.

– Можу, – сказав Меліус тихо. – Я можу.

Потім завертів головою і додав: – Така гидота.

Замовк, але вусатий кував залізо, поки гаряче.

– Що гидота? – запитав без того, щоб до нього хтось звертався.

– Все, – відповів Меліус. – Якби до мене попали ці осколки, у нього не була б жодна заморока. Його би ще й кулемет узяв на друге плече, до цього міг би ще й посвистувати собі.

– Що ти сказав про гидоту? – настирливо повторював вусатий, очікуючи хтозна-який поворот у справі.

Нічого не трапилось. Меліус відповідав трохи придушено, бо його власний голос не слухав.

– Гидота все. Я залишився живим, а Великий Його лежить мені під пилкою. Не назвеш це гидотою?

– Ти насправді берешся його розрізати? – усвідомлював собі вусатий і навколішки сунувся назад.

– Не попаде він у руки цій наволочі, я його віднесу, як Бог наді мною, – Меліус шепотів, задихаючись.

Вусатий був увесь без себе.

– Це твій добрий вчинок, на який Його жде.

– Ніхто заздалегідь не знає, як виглядає добрий вчинок. Я також не знав, що виконуватиму його з пилкою в руках.

– Не бридишся уткнути ці сталеві зуби у свого друга і різати його, щоб тебе Бог покарав, різати його як поліно, раз тут, раз там, до себе і від себе, плюнути у долоні, щоб краще йшло і далі різати, гарно рівномірно, ніби нічого, через шкіру і хребетний стовп до м'язів, потім серединою через кишки прямо у нирки і нахрест через печінку, витерти піт з обличчя і далі весело тягнути пилку, аж поки не доріжешся до черевних м'язів, або що там у нього в животі. Хай тут на місці згину, якщо мене хтось туди дістане.

На Меліуса не діяли слова вусатого, хоча і здавалося, що він уважно слухає.

– Отак розділеного, напевно, його легше звідси віднесемо, – говорив не до діла. – Тут ми не сміємо його залишити, це ти і сам визнаєш.

– Ні, не визнаю, – пускався до нього розлючено вусатий. – Ти здурів, з розуму звинувся, що з тобою. Тобі заклало на мозок не тому, що загинув твій друг, але страх тебе настільки огорнув, що у тебе в голові так, ніби ти сам мертвий, ніби ти сам бажав собі, щоб розпоряджалися з тобою так, ніби тебе вбито. Ти з глузду з'їхав, але ти не винуватий, а я найменше.

Меліус не виглядав, як той, хто готовий терпіти бодай найменший опір.

– Бери пилку, – наказував.

Вусатого йшла лють розірвати.

– Того ж крокодила також розрізували? – кричав.

– Хто?

– Хто, хто. Чи я знаю, хто. Напевно, негри.

– Які негри? – дивувався Меліус.

– Ті, які несли на плечах крокодила. Ну, повішеного під дрючком. Не розумієш? У пралісі.

– А яке моє діло. Кажу тобі, бери пилку.

– Щоб тебе бог покарав з твоїм крокодиллом, – заревів вусатий. – Щоб тобі насправді відняло ноги, руки й голову. Не знаю, хто цим піклується, Бог чи диявол, тоді обох прошу, щоб ти на стіну дерся, а коли воно здійсниться, я тобі не допоможу. Навіть баклагу тобі не подаю. Я б скоріш коростявому псові подав. І до пам'яті не буду тебе приводити, хоча як важко ти б не здихав. – Та щоб не дійти до спокуси – все-таки подати йому, якби Бог чи диявол вислухали його просьбу, щоб Меліуса розірвав параліч, вилив увесь вміст баклагги. До останньої краплини. Гострий запах підказував, що це була горілка.

Хвилину здавалося, що Меліусу важко дихати, що переборює якусь знемогу, але тільки-но вусатий зрушив з місця, то він вигукнув:

– Бери пилку в руки, бо мені все одно... Знаєш, що маю на думці. Коли Його мертвий, то я не знаю, чому я мав би змилюватися над тобою, адже ти все одно противний, я мав

вже тоді охоту пустити тобі кулю у живіт, коли вперше побачив твої вуса. Але це нічого, що я пропустив, ми ще не розійшлися. Перестань канючити, бери пилку.

Щоб своїм словам надати більшої ваги, поклав на коліна автомат. Це вусатого ще більше підбурило.

– Це ви вчилися у тій сержантській школі, – вигукнув. – Навпіл різати вбитих.

– Ту школу ти не відвідував, – прошепотів Меліус, чим у вусатого зростала боязнь, і обережно поставив пилку гострими зубами на спину Йоца.

Йоцо був заляканий від морозу і нерухливий від смерті, яка у ньому тепер сиділа більше чотирьох годин. Меліус очима вимірював, де б у висоті попереку була половина довжини Йоца.

– Що вимірюєш? – чіплявся вусатий.

– Половину.

– Половину, – вусатий хапався за голову. – Ніби це була грудка сиру або гурка, де можна говорити про половину. Але людина, ти чуєш, сержанте, не є гуркою. Нема половини людини.

– Я думав половину її ваги, – відговорювався Меліус.

– Найкраще буде, якщо йому зразу ж відсічеш руки й покладеш по одній до кожної половини. Чи, може, хочеш його розрізати по довжині?

– Свиня, – обрушився на нього Меліус, і сам не знав чому. – Візьми пилку в обидві руки. Він твердий, мов кість.

Потім зірвався, пив сльози, які стікали йому у нутро, і думав, що буде змушений блювати, настільки йому підіймало шлунок. Тільки-но почав різати, відчув опір хребців хребетного стовпа.

– Ти, – Меліус розгубився і безпорадно, мов дитя, запевняв самого себе, – це його не може боліти, думаю, ця пилка.

– Не знаєш, – вусатий востаннє наважився почерпнути надії.

– Звичайно, що не знаю, – Меліус опустил голову. – Ти, які знають, кажуть, що мертвий, напевно, не відчуває біль.

– З тих, які це говорять, ніхто конче не був і наполовину мертвим, – відсік вусатий і раптом відчув перевагу.

– Ти хочеш мене переконувати, що для Йоца те, що ми робимо, боляче?

– Єдине, що напевно знаю, є те, що він не може проявити біль, коли уже мертвий. Більше не знаю. Ти так само.

– В такому випадку боліло б всіх, кого поховують у могилу глибоко під землю, але і наперекір тому ховають з давніх-давен.

– Не знаєш, чи їх усіх не болить, – заперечував вусатий і тишився, як розмова просувається вперед.

Меліуса охопив ніколи перед тим непізнаний жах. Коли опам'ятався, сказав:

– Не знаю, ну, хай Йоцо перетерпить цей біль краще від мене, ніж би мали з ним розпоряджатися інші.

Коли знову поставив пилку, гукнув до нього вусатий:

– Те, що ми робимо, під загрозою покарання. Це майже злочин. Існує такий закон, який охороняє мертвих. Навіть їхньої могили не смієш доторкнутися, не кажучи вже про розрізування мертвого. За таке, напевно, тюрма.

Меліус не дозволив себе умовити. Виконував щось точно як чужий наказ, якому не міг протистояти. Або цей наказ приходив з такої глибини, що здавалося, ніби він чужий.

– Ми нічого не розрізуємо, – сказав, – тут немає нічого злочинного. У темній кімнаті й Розп'ятий чорний. Бери пилку в обидві руки.

Потім мовчки різали. Спочатку пилка два рази вискочила, однак потім поринула у тіло і занурилась у нього, спершу повільно, пізніше сильніше і нарешті несподівано проломилась десь, а вусатий відвернувся, щоб нічого не бачити. Меліус намагався думати про все інше, яке обіцяло визволити його від цієї пилки, яка його тримає і рве,

ради бога, це велика гидота, коли на це дивишся, і кров у жилах Йоца якось зникла і змінилася на дрібний, блискотливий порошок, який не юшив, але з нутроців ще парувало. Меліус відчайдушно шукає думку, яка б його врятувала і позбавила теперішнього часу, він навчився літати й залишив ці гори, залишив усе, що у них відбулося, вже давно це зробив, отже, навіть добре не знає, чому їх так боїться, з висоти, але і під час польоту все одно їх не було можна впізнати, бо ж він зі світу, де тільки одна рівнина, але ж це набагато небезпечніше, бо нікуди схватися, якби почалася стрільба, а ця мусить колись розпочатися, або краще уявляв собі майбутній час, коли минуло стільки тисячоліть – від льодовикового періоду до сьогодні, лускатого плазуна з довгим хвостом, як його описував Йоцо, не буде кому згадувати, не буде суходолу і море на однаковому рівні закриватиме усе, що колись було кротовиною і собором та й уся земна куля, давно незаселена, служить тільки своєму власному обігу і її повернення лише для того, щоб у ній віддзеркалювався місяць, зірки, планети й багато інших світів, однак ні ця уява не доказала у цю хвилину наповнити Меліуса втіхою, бо скільки б сам себе не лишав осторонь, робив це тільки заради того, що хтось інший, який не піддався загибелі, постійно носить у своїй пам'яті, але не сміє це бути ні Бог, ні янголи, це повинна бути людина, тільки людська істота, яка також піддається розкладанню і саме тим вона спроможна додати розради, бо ж як може хтось безсмертний утішати, коли не має і найменшої уяви, що воно таке – гинути аж до цілковитого розкладу, тому, хоча несвідомо, повернувся під це перекинуте дерево, де йому випала з руки пилка, та чекав, що вусатий скаже щось таке, що мало б значущість розради.

Але той стояв спітнілий і збентежено показував на голову Йоца.

– Волосся йому куйовдиться, – сказав, і Меліус подивився зблизка.

– Мертвому волосся не куйовдиться, – діставав із себе з великим зусиллям. – Вони були скуйовджені вже раніше.

– Ще кілька хвилин тому, злетіла шапка, у нього було ще пригладжене волосся. Тепер почало куйовдитись.

– Ти правий, – сказав Меліус. – Куйовдиться. Я візьму голову Йоца.

Вусатий перелякався.

– Маю на думці цю половину голови, – виправився Меліус, встав, щоб допомогти вусатому покласти на плечі нижню половину. Потім його несли. Меліус йшов попереду. Переважувало його раз туди, раз сюди, але втримався на ногах. Коли вже опинились глибоко в лісі, попала йому якось перед лице рука Йоца, хотів було повернутись до вусатого, щоб йому допоміг. Побачив ще, як вусатий позбувався свого тягаря, лишившись далеко позаду, і кинувся тікати. Не було сенсу кричати на нього, щоб зупинився. Тоді Меліус поклав шмат мертвого Йоца на землю, обережно, як тільки міг, і висипав за втікачем усю обойму. Один з останніх снарядів змусив вусатого присісти там, де був. Робив це розсудливо і зосереджено. З кишені дістав сигарету, однак не встиг її донести до вуст, судорожно її покришив, що нічого з неї не лишилось, і вийшов дух.

Меліус приніс свою половину Йоца до половини, яка лежала неподалік вусатого. Ліг на замерзлу землю, сперся на лікоть і чекав, що буде. Продовжити нести одну або другу половину було для нього неприйнятне. Вусатий, грець його побивай, був правий, подумав собі. Половини людини нема, хай вона і роздвоєна...

Йому здавалося, що наближаються люди, або це йому тільки привиджалось. Тягнувся до дерева, ухопився за нього і, спершись на нього, ще раз піднявся на ноги. Глянув туди, де лежав Йоцо, не знаючи, чого у нього появилась така впевненість, що це востаннє. Йоцо виглядав майже так, ніби був цілий, лише обличчя було повернуте до землі і обидві ступні до хмар, розірваний в якийсь нерішучості, як до цього бувають схильні живі.

**Зі словацької переклав
Іван Яцканин**

Майк ЙОГАНСЕН

Минуло 125 років від дня народження **Майка Йогансена** (1895-1937) – українського поета, прозаїка доби «Розстріляного відродження», літературного критика, перекладача, сценариста. Майк Йогансен – незвичне ім'я в українській літературі. Одні джерела твердять, що його батько був вихідцем з Латвії, але можна навіть зустрітися з твердженням про шведське чи норвезьке походження. Зрештою, так думає і пише літературознавець Микола Неврлий: «Подібним явищем в українській літературі 20-х років був Майк Йогансен (людина шведського походження), який у ті часи долучився до українського літературного процесу» (Микола

Неврлий: Минуле й сучасне (Збірник слов'янознавчих праць). – Київ: «Смолоскип», 2009. – с. 376). В автобіографії, яка знаходиться у документальному збірнику «Самі про себе: Автобіографії українських митців 1920-х років» (Київ: ТОВ «Видавництво Кліо», 2015. – с. 226) значиться, що мати Ганна Федорівна Крамаровська була дочкою рахівника, з роду старобільських козаків. Так, незвичне ім'я, але не можна собі уявити українську літературу ХХ століття без його творчого доробку.

Майк Йогансен любив літературу. Свідченням цього є і його вислів: «Я дуже люблю слово і думаю, воно відповідає мені любов'ю. Я люблю його за те, що воно грається зі мною, розважає мене, утішає й ніколи не забуває про мене».

Його безпосередню участь в літературному процесі критика оцінювала як найцікавіше явище в історії української літератури. У вже згаданій автобіографії написав, що у віршах, прозі і в теоретичних статтях неуклінно старався підняти українське слово до європейського рівня.

18 серпня 1937 р. був заарештований. До речі, він на допитах не приховував своїх політичних поглядів: «В бесідах з Епіком, Вражливим я говорив, що Остап Вишня – ніякий не терорист. Що саджають людей безвинних у тюрми. Я стверджував, що арешти українських письменників є результатом розгубленості й безсилля керівників партії і Радянської влади».

У жовтні 1937 року йому було пред'явлено обвинувачення з участі в антирадянській націоналістичній організації. 26 жовтня 1937 р. прозвучав вирок: Майка Йогансена засуджено до вищої міри кримінального покарання – розстрілу з конфіскацією всього майна. 27 жовтня 1937 р. Майка Йогансена розстріляно в тюрмі НКВС у Києві.

Прозові твори «Гнилизна» та «Сімнадцять хвилин», які пропонуємо нашим читачам, вийшли у 1925 році в Харкові у збірці «17 хвилин».

Майк Йогансен (Портрет роботи Олександра Довженка, 1924).

Гнилизна

Я хочу розповісти одну історію, що скоїлася з моїм знайомим Павліком Явнем.

Павлік Явень блондин, невеличкий на зріст, з кніпспенсне на спокійному носі, акуратненько вдягнений блондин. Шіммі стоять у нього в шахві, а ходить він улітку в сандалах, бо в сандалах ходять комуністи, а Павло Явень хоче вступити до партії.

Не те, щоб він вірив в те, що має бути комуністичний лад, скоріше він хоче, щоб йому було добре. Він комуніст-індивідуаліст!

Крім того, він хоче мати револьвер.

Намочивши трошки своє русяве волосся, він розчісував його надвоє посередині.

- Люсю, - сказав Павло Явень.

- Павліку, - одгукнулась Люся Явень, його жінка, з ліжка.

- Люсю - я йду оце. Прийду годині в п'ятій. Ти будеш удома?

- О п'ятій... Павліку, я б хотіла піти к подругі - вона мене викликала в одній справі.

- Гаразд, - одповів Павло Явень. - Отже я повернусь зараз же після обіду. До речі, треба говорити не «к подругі», а «до подруги». Коли ти вже вивчишся розмовляти по-українськи?

Павло Явень підійшов до ліжка, поцілував Люсю в душу, Люся закурликала й оповила його шию пухкенькими ручками. Павло Явень ще раз поцілував Люсю в губки, узяв портфеля, поглянув на годинника на руці й вийшов сіньми на двір і на вулицю.

В Павла Явня прекрасна жінка. Мало того, що гарненька, ще й спокійна.

Головне, що нікому й на думку не спаде, що вона могла б його зрадити. Скоріше Дніпро потече на Чернігів.

Павло Явень запалив цигарку й почав міркувати, йдучи під маленьким дощиком. Крапа дощ. О, це був дощ. Він так накрапав уже третій день - це вже було занадто. Павлік ще раз ізгадав про Люсю. Думки його були прихильно-зневажливі.

Жінки всі однакові всередині.

Спочатку доводиться з ними попотягатись - вони кокетують із знайомими й незнайомими й дуже комизяться.

Павлік гнівно згадав, як йому доводилось просити - так, просити! - Люсю поводитись як слід з чужими.

Тепер не те.

Тепер вона сама, як кішка, закохана в нього й подекуди навіть трішки набридає йому ревнощами. На чужих вона не дивиться зовсім. По гостях вона не ходить, вчащає тільки до однієї подруги. Вона розповідає Павлікові про подругу - та живе дуже бідно - інколи просто голодує.

Але грошей вона для подруги не прохає - Павлік раз назавше одучив її від благодійних звичок.

Дощ почав заливати Павлікові за комір. - Треба зайти десь поснідати, поки дощ усухне.

Оце Люська, хоч дощ, хоч що, піде до подруги - та живе десь далеко в передмісті - й прийде стомлена вкрай.

Коли вона приходить відтіля, від неї немає діла, як від жінки - це трішки дратує Павліка.

Дарма, що він сам не пропускає нагоди поласувати на стороні - Павлік уважає, що жінка має бути завше до його послуг.

Женщина - істота недорозвинена й не здатна до творчої роботи. Її діло - бути передовсім жінкою й матір'ю.

Павлік саркастично посміхнувся, згадавши жінвідділ.

Так. Доводиться погоджуватись офіційно з дечим заради головного.

А головне – це всебічний розвиток його, Павла Явна, творчих здібностей. Для цього йому потрібна Люся, добра, різноманітна їжа, зручні меблі...

Цьому перешкоджає оцей чортів дощ. Хоч онде, здається, свінуло на небі.

А для того, щоб зробити кар'єру, Явневі треба вступити до партії.

Потрібну термінологію й лозунги Павлік давно засвоїв. Він має в минулому деякі гріхи й партквиток йому доконечно потрібний.

Павлік почав шукати очима пивної.

Одне лихо – це нерви.

Павлік почуває якийсь інстинктивний страх перед робочими.

Йому інколи здається, що вони бачать його наскрізь.

Треба випити пару пляшок перед розмовою з тов. К.

Явень зайшов до пивної, узяв пляшку пива й замовив яєчню.

Поки що він наляв шклянку й випив.

Так. Усе вийде на добре. Сьогодні йому обіцяний ще один підпис на заяві до партії.

Ясна річ, одразу його членом правління не зроблять; доведеться ще з півроку по-секретарювати. Зате зовсім інше відношення. По-перше, він заведе собі револьвера. Він хотів мати револьвера без ніяких дозволів од ДПУ. Револьвер дуже приваблював Явня.

Явень налив другу шклянку й випив її навхилки.

А членом правління він буде десь в іншому місті. Йому одразу дадуть. Явень узяв до яєчні. Доївши останній шматок, він обвів очима кімнату, шукаючи офіціанта.

Він зустрівся поглядом з чимись чорними, гострими очима. Це був кремезний дядько в шкіряній тужурці.

Явень заплатив за пиво й яєчню й підвівся.

Коли він дійшов до дверей, дядько теж підвівся і наздогнав його.

– Скажіть, як тут вийти на Фундукліївську? – запитав хрипкий голос.

– Фундукліївської нема, – суворо одповів Явень. – Єсть вулиця Леніна.

Дядько ще щось хотів сказати, та Явень швидко повернувся й вийшов. Ця розмова йому не подобалася.

Дядькові, очевидно, ні до чого була та вулиця, – він чогось хотів від нього, Павла Явня.

Явень вийшов на вулицю. Дощик не крапав більше; сонце гладило його обличчя старенькими, м'якими лапами.

Перейшовши дві вулиці, Явень подивився на руку. До установи ще було рано, й він постановив прогулятись після снідання. Сьогодні він піде до т. К. – той мав дати йому останній підпис. Чого від нього хотів той дядько? – З підписом т. К. його одразу зарахують у кандидати.

«Чудний якийсь суб'єкт Дурень», – вирішив Явень і... спинився. Перед ним стояла повна, висока дама й дивилася йому просто в вічі. Павло Явень привітно посміхнувся.

Вона посміхнулася собі. Нафарбовані красиві губи відкрили низку чудових зубів. Явень перевів очі на гарненький лаковий черевичок.

– Не можу пригадати, де я вас бачив, – сказав він упевнено.

– Уявіть собі, я теж не можу пригадати, – посміхнулася дама.

– Ви в той бік? – запитав Явень. Дама кивнула головою, Явень узяв її під руку.

– Я живу тут недалеко, – сказала вона.

– По Пушкінській?

– По Пушкінській. Уявіть собі: зо мною трапилось нещастя.

– Що таке? – весело запитав Явень.
– У мене вмер чоловік – сказала вона сухо. – Його треба ховати, а грошей нема.
– Оце тільки й нещастя? – посміхнувся Явень. – Я спробую вам допомогти грішми.
Воно, правда, таке не щодня трапляється.
Дама починала його цікавити. В неї єсть юмор. Це інтелігентна жінчина – можливо, аристократка!
Явень притулив її руку ближче до себе.
Вони перейшли квартал.
– Ось тут, – сказала дама. Явень кинув блискавичний погляд на табличку – 67, і вони ввійшли в двір.
То була добре обставлена кімната. Правда, біля дверей стояв брудний стілець з примусом і лушпинням од картоплі. Явнів погляд упав на зачинені двополовинні двері.
– Сідайте, – сказала вона.
Явень добув цигарку, запалив і сів. Вона взяла в його цигарку, підійшла до дверей, закинула гачок і раптом, сівши коло Явня, обняла його шию й швидко поцілувала. Потім вона почала розстібувати блузку.
Явень, не поспішаючи, розстібував сандали.
– Слухайте, а де ж ваш чоловік? Він нам не заважатиме? – спитав він саркастично.
Вона вказала на зачинені другі двері.
Явень приклав руку до її грудей.
Раптом щось зашаруділо в сусідній кімнаті. Явень зблід і одняв свою руку.
– Киньте жарти – що там у тій кімнаті? – сказав він і взяв в руку свої сандали.
– Я вам сказала – там мій покійний чоловік, – одповіла вона глухо.
Явень гарячковими рухами взувся; йому затрусилась коліна.
Вона скинула спідницю, підійшла до дверей і розчинила їх. Двері приходилися просто проти канапи. Явень звівся на ноги й узяв портфеля. В малесенькій кімнатці стояло ліжко – на ньому щось лежало, накрите ковдрою.
«Нема револьвера», – подумав він і схопив жінчину за руку.
– Ідіть, здійміть ковдру
(До виходу було два кроки).
– Ти боїшся, ціпунчик! – сказала вона насмішкувато; увійшла в кімнату і зірвала ковдру з ліжка. На ліжку лежав вусатий чорнявий чоловік.
Явневі перетяло дихання.
– Та йди ж подивись, – сказала вона. – Ось.
Вона підняла чоловікові ногу й пустила. Нога мляво гепнулася на матрац.
(Під ліжком нічого не було).
Явень швидко підійшов і доторкнувся до мерцевої руки. Вона була холодна. Явень глибоко зітхнув.
– Зачиніть ці двері, – сказав він і вийшов.
Вона вийшла слідом і зачинила двері. Явень добув з портфеля п'ять карбованців, поклав їх на стільця й пішов до дверей.
В цій хвилі в вихідні двері постукало.
Тепер злякалась дама. Жах перекривив її обличчя.
– Ідіть мерщій сюди, – зашепотіла вона.
Явень узявся за гачок.
– Ідіть сюди, – з невимовним жахом пробелькотала жінчина.
Хтось дужою рукою сіпнув двері, аж ляснув гачок.
Явень навшпиньки підбіг до жінчини.
– Майте на оці, що в мене револьвер, – прошепотів він, увійшов у кімнату й зачинив двері. Стало темно мов у льоху – в кімнатці не було вікон.

Він чув (серце калаталось), як вона одчинила вихід і почала щось шепотіти. Щось торкнуло його в ногу. Явень одскочив на два кроки й засвітив запальничку. Чоловік лежав нерухомо. На краю ліжка сидів кіт і облизував голу ногу мерця. Серед шепоту Явень почув другий жіночий голос.
– Він умер, – сказала дама. – Через те я й прохала вас прийти.
– Де він, пустіть! – розтявся одчайний, пронизливий, знайомий Явневі голос. Щось завовтузилось у сусідній кімнаті, двері розлетілись, і друга жінчина вдерлась у кімнатку.
Перед Явнем стояла його жінка, Люся Явень.

Сімнадцять хвилин

В квітні числа...
електрика загасла в Харкові
на 17 хвилин (факт).

Я вийшов з парадного в квітні в п'ятій годині вечора й озирнувся навколо. Я міркував, де піти. Вільний, вогкий вечір. Свято.

Я ще раз подивився навкруги й нічого не побачив. Потім поволі повернув і пішов на схід.

Купами йшли люди, парами дріботіли жінки, закликаючи оглянутись на них і спіткати сизоокий погляд цікавих очей.

Попереду шкандибав старикан у чорному пальто з оксамитовим комірчиком, на якому злидні виялозили з десяток років. На крислату, мов з грушевого коріння висічену, потилицю, на сиве наїжене волосся насунутий англійський військовий кашкет.

Я не люблю йти за старими, я випередив його й пішов спроквола далі.

Майнув трамвай – він мене обганяє, як я колись пішки обганяв конку. Блиснула вітрина з вовком і схрещеними рушницями, мигнули коробки з цукерками, й я дійшов до Університетської гірки.

Перед гіркою я вииняв цигарку й узяв у зуби. Зійшовши десять ступенів, на ганку, я дістав сірники й оглянувсь назад.

Катеринославська простяглась синявою стрілкою на захід – на заході під вечірнім сонцем вона зійшлася вороненим жалом і вп'ялась у темно-сизу хмарку.

Я оглянувся назад і побачив старого в пальто з оксамитовим комірцем. Він дійшов до гірки, пересік трамвайну путь, дійшов до хлопців з одеським ванільним шоколадом і раптом став.

З гори я бачив: він оглянувся навколо невидющими очима...

Я відчув це по його постаті – він оглядався навколо, але нічого не бачив.

Ще раз він огледівсь. Зненацька він повернув і пішов назад по Катеринославській. Він нічого не забув – все було гаразд – він не зробив жодного похапливого жесту – він спокійно пішов назад, шкандибаючи кривими ногами, в тяжких американських бутсах.

Це професор! Скоріше гімназійний учитель. Я знаю, як він живе. Він ліберал, але кляне Радянську Владу. Він читав трішки Шевченка, але й досі не вивчився української мови, хоч живе в Харкові з десяток – більше! – років. Він тягав на собі борошно зимою й стара пекла йому на залізній пічці хліб. Дітей у нього немає або вони десь поїхали – ага! – син його втік із Врангелем...

Все це було ясно, як квітневий вечір, коли навіть каламутна смердюча Лопань відсвічує аристократичним фіолетом.

Але чого він пішов назад? Він не гуляє, він швидко шкандибає кривими ногами в слонових американських бутсах.

Я запалив цигарку й зійшов східцями вниз. Старий дочвалав уже до Лопанського мосту. Я додав ходи й пішов за ним на двадцять кроків позаду.

Старий невпинно шкандибав ревматичними ногами. Він зійшов з мосту й перейшов на лівий бік. Я пихнув димом – мені довгенько доведеться за ним іти. В коробочку було ще з півтора десятки папірос.

Раптом Старий спинився перед вітриною, де стояли піраміди жовтого, ясного вина й тьмавих запіканок.

Що таке?

Я став – неймовірно здивований. Повз мене пройшла пара лакових черевичків поруч із жовтими чобітками. Виринув дядько й сказав, що він хоче їсти й якби не посуха, то його не було б тут у городі. Але я не бачив, я дивився на старого. Знову він оглянувся невидючими очима. Я сховався за дядька й вигріб з коробка жменю цигарок. – Бачите, у мене нема грошей.

Старий ще постояв з півсекунди, повернув і пішов далі.

Я обійняв дядька за плечі й тихенько одвернув його від себе: – мені треба йти за старим.

Люди йшли назустріч і відставали по путі. Я дивився на жінок у модних пальто з прекрасними ніжками. Колись я так сильно хотів, щоб вони були мої, роздягались у мене в кімнаті й лягали взуті на ліжко. Я сильно хотів і вечорами блукав по вулицях, мов гидке каченя серед лебедів. Тепер я дивлюсь на них прихильно й зневажливо. Я знаю, що вони мене хочать не менше, аніж я їх, а багато навіть більше.

Я знаю дуже точно, скільки коштують лакові черевички на дамських ніжках. Я знаю, яка буде така ніжка, коли її роззути. Вона трішки менша за мою жилаву ногу пішохода, на ній скоцюрблені, намуляні пальці з коротко, аж над м'ясом обрізаними нігтями...

Але все ж таки цього вечора я прихильно дивлюсь на похитливий вигин підборів. І я знаю, що дівчинка в червоній хустці...

Вона штовхнула трішки старигана й він глянув на неї. Тепер мені не треба було придивлятися – я знав наперед, що він її не бачив і, наче спіткнувшись об дерево, зашкандибав далі.

Пройшло ще двоє дівчат у червоних хустках, ще троє хлопців із ними – чого це їх так рясно?

Вони йдуть зі зборів, заклопотані й веселі.

Старий шкандибав далі.

Коло Ярославської він знову перейшов на другий бік. Сонце потемніло – коло пивної стояла вже проститутка. Слюсарі з електричної сказали їй щось – вона дзвінко й весело відповіла матернім словом. Але слюсарі пішли далі.

Старий проминув дві вулиці й спинився перед обшарпаними дверима, немов вагаючись.

Я став як стій – це була більярдна. Ага, я ж забув, що він не бачить – він може спитися перед стовпом, перед порожньою пивною пляшкою, перед молодим економістом, що обмірковує статтю про виробничі відносини в Китаї, перед жовтим кавказцем, що за п'ять копійок хоче наглянцювати його американські бутси.

Але зараз він стояв перед більярдною:

КАФЕ БИЛЛИАРДНАЯ.

Кафе. Я знаю, ні в одній більярдній зроду не пахло кофе. Там можна купити горілку й напувати нею в задній кімнаті наміченого фраєра.

Старий пересмикнувся на обличчі й полапав клинцювату сиву борідку. Потім він узявся за клямку. Він увійшов до більярдної.

Тютюновий газ сивим серпанком сповивав спітнілі фігури з виряченими очима й тремтючими руками, що, здіймаючи вгору тонкі кії, сновигали в тумані навколо столів.

Навкруги на лавах сиділи жуки, одягнені під денді, під студента, під червоноармійця, під голодного заробітчанина, під наївного бухгалтера, під шикарного службовця Кожтреста.

Старий притулився спиною до напису

ИГРА НАДЕНЬГИ СТРОГО ВОСПРЕЩАЕТСЯ

Й дивився, як спійманий фраєр виклав на зелене сукно червінці й висипав срібло. Старий машинально помацав кишеню й, ніби злякавшись, вискочив з більярдної. Стемніло. Зникли червоні хустки, робітники спішили додому, дядько ладнався спати коло ганку.

Поспішалися дами, що продаються оптом на термін не менше двох тижнів, і ліниво ваги-переваги йшли дами, що продаються вроздріб на термін не менше півгодини й не більше, як на одну ніч.

Гімназійний учитель спішив – він віддав серце Корейському на ціле життя.

Він повернув на Усівську й вийшов над залізницю. З Києва пригуркотів потяг, що не привіз йому його сина.

Я прикурив у проститутки й став.

Старий дивився не на потяг, а на двері з табличкою лікаря.

Потім він повернув, зачепив мене полою свого пальґа й пішов назад.

Ліхтар виблискував на оксамитовому комірцеві – він ішов правим боком назад, нічого не бачучи й спиняючись на секунду, коли ноги відмовлялися йти.

Я хотів наздогнати його й спитати про його сина, але дві проститутки ніби ненароком перепинили мені дорогу «Дівочки, – сказав я ласкаво, – пустіть, не валяйте дурня, мені не скучно, бачите он того старого!»

– Тю, найшов на кого зьорати! – одповіла дівчина й дала мені дорогу.

Старий пересік вулицю, вийшов на площу Рози, завернув у завулок і пішов до електричної.

Перед мостом через Харків, немов здохлий кіт, лежав старий нафтовий бак. Старий опинився перед баком, оглянувся невидючими очима й подався до річки. Крізь вікно станції мигтів дизель. Я задивився в вікно.

Здавалося, що сталевий гігант стоїть, і все двигить і ходить навколо; дизель тяжко дихав, женучи динамо за двох – його брат стояв нерухомий.

І раптом ліхтарі на вулиці згасли. Я оглянувся.

Старий зник.

Я не став його шукати. Я пригадав, як він спинявся перед вітриною з вином, перед більярдною. Я зрозумів його. Він шукав на вулиці весну сімнадцятого року, коли він віддав своє серце Керенському.

Ліхтарі згасли. Сімнадцять хвилин він не бачитиме столиці Радянської України. Сімнадцять хвилин він житиме своїм березневим натхненням. На сімнадцять хвилин зникнуть більшовицькі вивіски без ятів, Сімнадцять хвилин він бачитиме невидючими очима червоно-біло-сині смуги на тьмавому прапорі.

Сімнадцять хвилин він житиме в весні сімнадцятого року

ПУБЛІЦИСТИКА

Наш ювіляр Михайло Роман

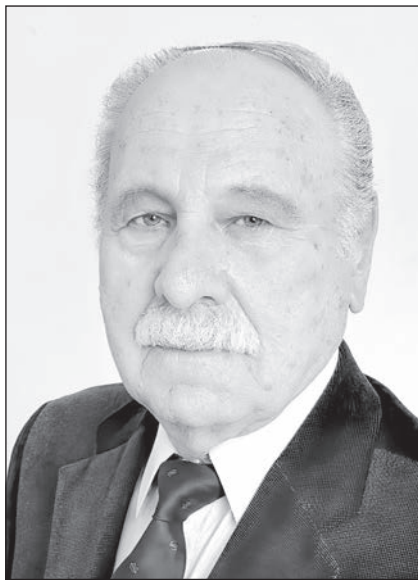
Не ті роки уваги гідні,
Що відшуміти встигли,
А ті хвилиночки, що в гарті
В плоди змінились стиглі.
(С. Макара)

Науковець в школі, педагог в науці! Ідеальна взаємодія науки і школи в особистому житті визначного педагога, публіциста, перекладача, повоєнного історика-критика української літератури, громадського діяча, професора д-ра Михайла Романа, кандидата філологічних наук.

Народився наш ювіляр 1 листопада 1930 року в багаточленній родині хлібороба у невеличкому селі Кобильниці на Свидниччині. Його русько-українське село уже давно словакізовано. В селі уже майже ніхто не говорить рідною руською говіркою. Свій східнослов'янський корінь наш ювіляр зберіг,

Завдяки своїм батькам, з якими він спілкувався дома на діалекті. На Східній Словаччині знаємо лише три села – Кобильниці, Звала на Снинщині та Ольшавиця на Спиші, яким властива семичленна система голосних – *i (u-e), u, ы, ѝ, e, o, a*. Вона була властива лише старшим жителям села.

Початкову освіту Михайло здобув у рідному селі на словацькій мові, звідки виніс собі гарний спогад про вчителя прятів'янина Павла Дадея, бо був розумний, ласкавий до дітей і мав значний позитивний вплив на їх дальший розвиток. З міста Пряшева він завжди приніс у школу писане слово, яке наш ювіляр просто коував. Можливо, що саме під впливом цього вчителя нашому ювілярові сподобалася професія вчителя, яку він змалку голубив у серці. І його батько Петро Роман, який побував і за морем, а в селі був довгі роки після 1945 року поважаний староста села, кантор і куратор місцевої парафії, також мріяв про вчительську професію для свого середушнього сина. Батьки були слов'янолюбамі, захисниками кирилиці і східного візантійського церковного обряду, поважали російську та українську культуру. Мама розмовляла гарною українською говіркою, батько вже вживав іноді й словацькі слова.

У 1942 році наш ювіляр поступив у неповну середню мештянську (міську) школу в Гіралтівцях. Тут уже, похваляє собі Міша, були добрі вчителі, які співчували йому, коли у школу прийшов мокрий або промерзлий. В школу він ходив сам 12 км пішки, влітку і взимку, через поле і ліс, за всякої погоди. Боявся лише вовків та циган на окраїні міста Гіралтівці, поруч якої доводилось йому щодня проходити. Непристосована до життя дітвора оселі часто забирала у нього бідний полуденок і розплачувалась з ним «заплатами» на штанятах. Пригоди, які пережив школяр Мішко, привабили б сучасних школярів, які ані не уявляють собі капіталістичний спосіб життя під час т. зв. Словацької держави. Навчання в мештянці велося в дусі фашистської ідеології і великої ненависті до Росії, навіть до місцевих, східнославацьких руснаків. Часто словацькі школярі на нього кричали чи називали «шалений руснак». Зазнав він і страхітливі роки війни, тричі погрожували йому автоматами німецькі солдати, що його вб'ють. Зазнав депортацію села в табір за допомогу партизанам. Три місяці поневірялася його родина у чужих людей. Він спав у стайні з коровами, щоб взимку не замерзти, бо не було де... Мештянську школу закінчив 1946 року і поступив у Пряшівську руську учительську академію, допомогли добрі люди, бо не знав російської мови, де переважали тоді викладачі-священники, бо школа була під управою Греко-католицького єпископату. Викладовою мовою була російська мова пряшівського типу. В той період зустрів у друкарні «Славкнига» поетів Ф. Лазорика та І. Мацинського і вони чи власне їх твори викликали у нього бажання ліпше пізнати поетичний світ їх творчості. Можна гадати, що від того часу він не розлучався з художнім словом донині.

Цікаві епізоди з дитячих років ювіляра приніс найкращий друг і колега нашого ювіляра, поет доцент Сергій Макара, кандидат наук у книзі «Михайло Роман – педагог, вчений, громадський діяч» Банська Бистрица, 2007).

Глибоко вкорінилась у свідомість хлопця сувора довоєнна і післявоєнна реальність, яка надихала його до самоусвідомлення і розуміння поляризації суспільства. Сам переконався у «скриводливості» протилежних поглядів і дій, що вело хлопця-юнака до глибокого роздумування, шукання тих сил, які б допомогли йому закінчити навчання. Під час навчання в Пряшівській учительській академії жив у гуртожитку, де за все було треба платити, а платню потрібно було батькам десть заробити. Іншого виходу з даної ситуації не було. У гуртожитку була сувора дисципліна, скупе харчування аж голодування, які гартували характер майбутнього вчителя. Своєї мрії він не здавався. Під час літніх канікул молодь Чехословаччини його віку будувала зруйновані села, залізничну дорогу Дубрава – Банська Штявніца, греблю в Пухові тощо і він не стояв боком.

У 1950 році наш ювіляр закінчив Пряшівську руську учительську академію і став учителем середньої школи з російською мовою навчання, знов т. зв. пряшівського типу, у село Камійонка Старолюбовнянського округу. Вчив переважно на діалекті, вимова якого була зовсім іншою в Камійонці, ніж у рідному селі. В його рідній говірці писалося *кїнь*, *віл*, *сіль*, *принїс*, *тїтка*, у говірці на Спиші вимовляли *кынь*, *сыл*, *приныс*, *стыл*, *дыр*, *вын* тощо – кїнь, сіль, приніс, він і под. На Спиші він утримався всього десть два тижні. Звідти його перевели на посаду директора початкової (основної) русько-української школи в місто Пряшів, де попрацював лише один рік. Школа і його

зусиллями здобула високу оцінку відповідних шкільних органів. Не дивно, що шкільні органи – Уповноважений у справах шкільництва (Повереництво шкільництва) перевів його на посаду референта та центрального інспектора Повереництва для русько-українських шкіл. Робота в Повереництві була для нього, як він часто казав, університетом життя. Тут почав, крім іншого, перекладати російські педагогічні тексти на словацьку мову, які виходили в газеті «Učiteľské noviny», які згодом вийшли самостійною брошурою під назвою «Úloha rodičov pri výchove deti v škole» (1952). На Пряшівщині тоді, тобто в 1952-1953 роках починалася українізація наших руських чи російських початкових, середніх фахових шкіл і гімназій та культурного життя взагалі русько-українського населення Словаччини. У будинку, де було поміщено Повереництво шкільництва, знаходилася тоді й українська редакція «Піонерської газети» видавництва «Смена» Чехословацького союзу молоді. Там працювала і я на посаді головного редактора української версії згаданої газети. Шеф-редактор Андрей Копчок, мабуть, хотів похвалитися інспекторові шкільництва нашою газетою. Тоді вона виходила вже українською мовою. Переклад з російської мови або словацької на українську перекладав закарпатський український поет Василь Гренджа-Донський, який жив у Братиславі з 1939 року. Мій шеф-редактор Андрей Копчок мені повідомив: «інспектору газета сподобалася». Ані один, ані другий з нас українською мовою не володіли.

Міша, оскільки не знав української мови, то вирішив вивчити її і тому залишив роботу та переїхав у Пряшів, де розпочинав свою діяльність ново-заснований філіал Педагогічного факультету Словацького університету, на якому відкривалося навчання української мови і літератури, де його було прийнято як студента. Українську мову і літературу їм викладали українці Карлового університету з Праги, бо в Словаччині не було спеціалістів із української мови. Він як 22-річний юнак та його однокурсники починали вивчати українську мову від азів, тобто від абетки. Але завзяття і бажання було у нього велике. Всі труднощі не відрядили його від сильного бажання оволодіти українську мову і бути успішним вчителем української мови. Але водночас відчував, що спеціалістом дома не стане (його в школі завалили громадською роботою) і коли виникла можливість вивчати українську мову в Україні, то він не лише зрадів, але й подав заяву для навчання в СРСР. Пройшов відповідну кадрову перевірку і Міністерство шкільництва ЧСР його вислало разом ще з трьома хлопцями з Пряшівщини – Ю. Дацком, Ф. Ковачем, М. Штецем в Київський університет ім. Т. Г. Шевченка для навчання. Я тоді теж навчався в Одеському університеті ім. Мечнікова, де вивчала українську мову і літературу..

Київ, Київський університет став для Михайла Храмом науки і культури. Прекрасний викладацький колектив, фантастичне історичне місто із стародавніми пам'ятками та культурними інституціями, наново відбудованими будинками на Хрещатику, які під час війни були знищені, відновлені будови театрів, наповнені видатними культурними діячами, письменниками, вченими (всього не перерахуєш) ще більше гартували його бажання оволодіти українську мову. Воно вже не було інтуїтивним, але свідомим, яке він розумів як справу високої відповідальності людини перед суспільством, на яку покладено довір'я.

У статті «*Мій шлях до Шевченка*» (Дукля, № 1, 2020 р., с. 66) Михайло признається: «Мені було соромно, що я не розмовляю так вільно по-українськи, як студенти із сіл України, тому я намагався чим скоріше її опанувати (там же, с. 77). За все Михайло завдячується своїм викладачам, українським письменникам, з якими він зустрівся (на літературних вечорах): О. Гончаром, П. Тичиною, М. Рильським, В. Сосюрою, А. Малишком та іншими. Допомогли йому також екскурсії до Канева, де похоронено Т. Шевченка, Музей та хата Т. Шевченка у Києві, село Кирилівка, де народився Т. Шевченко тощо. Додому Михайло повернувся свідомим українцем, який несе ідеї Тараса Шевченка до своїх рідних руснаків чи українців та до словаків. Він опублікував 19 статей та різних розвідок про творчість Шевченка у газеті «*Pravda*», «*Literárny týždenník*», «*Дружно вперед*», «*Нове життя*», «*Радянська Україна*», «*Українське літературознавство*» тощо. Ще треба додати, що він настільки опанував українську мову протягом 5 років, що зміг на 4 курсі перекласти на українську мову роман словацького автора Теодора Фіша (разом з українською перекладачкою Г. Пашко) «*У вогні*» (1957). Тут у Києві, будучи ще студентом, він пише перші рецензії на твори наших прашівських авторів та перші статейки про видатних українських письменників і посилав їх у прашівські українські редакції.

1958 року після закінчення університету з відзнакою він повертається до Пряшева на кафедру української мови і літератури, на якій попрацював 33 роки від асистента до професора. Навіть став її завідувачем (1980-1990). Тоді на кафедрі працювали 2 професори, 5 доцентів, старші викладачі в аспірантурі, при кафедрі працював науково-дослідний кабінет україністи. Всіх нас залучав до міжнародних чи загальнодержавних наукових проєктів. Хоч сам сильно завантажений партійною, суспільно-громадською роботою (голова української секції ССП, член ЦК ССП, ЦК ЧССП, голова загальнодержавної субкомісії з питань поребудови навчання вищих учбових закладів ЧССР, голова Видавничої ради СПВ, голова Книжкової ради Наукової бібліотеки, член Художньої ради УНТ тощо) встигав друкувати і свої дослідження. Написав монографічні «*Slovenské preklady z ruskej sovietskej literatúry v rokoch 1920-1940*», «*Федір Лазорик. Життя і творчість*», «*Життя і творчість Федора Іванчова*», «*Шляхи літератури українців Чехословаччини після 1945 року*», «*Література і час*» та десятки статей в домашній, чеській, словацькій пресі (журналах і збірниках) та в Україні.

Кафедра під його керівництвом організувала міжнародні конференції, присвячені творчості Тараса Шевченка, Івана Франка, Федора Лазорика. Наприклад, у 1989 р. разом з ЦК КСУТ організував у Пряшеві з нагоди 175-річчя від дня народження Т. Шевченка міжнародну наукову конференцію, на якій було виголошено 22 доповіді вчених України, Словаччини, Чехії, Угорщини. Складовою частиною конференції за його ініціативою була величава за творами поета вистава, яку підготували артисти Українського національного театру в Пряшеві. Матеріали із всіх конференцій вийшли окремими збірниками.

Гідна подиву педагогічна робота професора Михайла Романа, яку він сприйняв як професію на користь культурного розвитку свого народу. Під його керівництвом кафедра разом з науково-дослідним відділом перетворилася у провідний науковий центр україністики не лише в рамках Чехословаччини, а й ширше. Кафедра стала найкваліфікованішою серед ка-

федр Філософського факультету Університету ім. П. Й. Шафарика. Плідна співпраця була не лише із словацькими, чеськими, українськими, російськими, польськими, чи іншими закордонними славістичними науковими центрами.

Кафедра та її Науково-дослідний відділ у 80-х рр. минулого ст. організувала також дві міжнародні наукові конференції з питань «Загальнокарпатського діалектологічного атласу», у яких брали участь визначні діалектологи району Карпат: України, Росії, Польщі, Словаччини, Угорщини, Чехії, Сербії, Хорватії, Македонії, які себе добре почували і на нашій кафедрі. Те саме можна сказати про наукову конференцію, присвячену 70-літтю діалектолога доцента Василя Латти у Снині і в рідному селі науковця-діалектолога – Пчолине.

Хоч конференцію організував переважно Музей української культури у Свиднику, який був видавцем «Атласу українських говорів Східної Словаччини» В. Латти та Пчолинський сільський уряд і ЦК КСУТ у Пряшеві, кафедра відіграла важливу роль, бо відповідала за зміст наукової конференції. При організуванні конференції наш ювіляр використав всі свої наукові відомості і практичні зручності, хоч був уже на вимушеній пенсії, як і я, що була змушена звільнити «виарендоване» місце керівника науково-дослідного відділу кафедри.

Як досвідчений педагог, Михайло Роман має великі заслуги у створенні підручників літератури і навчальних текстів для середніх і вищих українських учбових закладів. На рахунку нашого ювіляра числиться 7 титулів підручників для середніх шкіл і гімназій, як «Українська література для 4 класу і гімназій і середніх фахових шкіл» (1984, 1987, 1991), «Художні тексти з літератури ХХ століття» на допомогу учителям» (1990), «Історія української літератури 11-18 ст.» (1998), «Історія і культура України» (1998), «Українська література 19 ст.» (1999), «Реалії України» (2000) тощо Для словацького читача видав своєрідну мініенциклопедію «*Ukrajina: základné fakty z dejín a súčasnosti*» (2003).

Під його керівництвом як педагогом і науковцем за роки 1967-1982 було написано і захищено студентами останніх річників 22 дипломні роботи, які поглибили їх знання на заключних іспитах. Їх тематика: «*Нова оцінка Великої Вітчизняної війни в українській радянській літературі у творах О. Гончара*» (1967), «*Проза Федора Лазорика*» (1971), «*Нові тенденції розвитку у радянській поезії*» (1974), «*Коротка проза місцевих українських письменників (Ю. Боролича, Ф. Іванчова, В. Зозуляка)*» (1979), «*Олесь Гончар та Чехословаччина*» (1979), «*Образ праці у творчості Максима Рильського*» (1974), «*Велика Вітчизняна війна у творчості О. Гончара*» (1979), «*Український роман у Чехословаччині після 1945 р.*» (1980), «*Літературна критика у журналі «Дукля»*» (1982), та всіх не перерахувати. Часто бував офіційним опонентом по захисту кандидатських робіт чи професорських інавгурацій.

В бібліографії нашого ювіляра нараховуємо 24 титулів книжкових монографічних видань. Його остання публікація «*Українська література очима рецензента*» (2016), якою представився нам ювіляр, як історик і критик літератури, викликала культурний шок у читачів. Важливе місце у його науковому доробку займає творчість поета Сергія Макари, якому присвятив три книжкові публікації, останньою стала «*Художній світ Сергія Макари*»

(2019). Маруся Няхай, укладач його персональної бібліографії, нарахувала 39 титулів книжкових видань (разом з перекладами), понад 250 наукових праць і рецензій, 150 наукових статей, разом понад 1000 позицій опублікованих праць у різних газетах, часописах і збірниках, домашніх і закордонних, які добре репрезентують ювіляра і нашу літературу. Часто ще твір пахнув типографською фарбою, а наш ювіляр уже читав його. Нема прямицького українського письменника, щоб М. Роман не написав рецензію або наукову статтю про його твір. Він, як признається, у вступній статті до публікації *«Українська література Словаччини очима рецензента»* був посередником між автором і читачем. Здавалось би, що тут не може бути ніякої проблеми. Та ювіляр видить її в тім, що як рецензент він не може бути завжди об'єктивний, бо кожний автор – поет чи прозаїк вкладає у твір свою долю власних почуттів, спостережень і читач не завжди зможе повністю їх схопити і викласти. Він у рецензованому творі завжди намагається знайти щось позитивне, добро і красу і на тому базує свої висновки. Така філософія нашого ювіляра і рецензента та історика літератури і критика.

Велику долю свого наукового життя наш ювіляр присвятив перекладам, якими він займався ще коли працював в Повереництві (1951-1952) і потім, коли був ще студентом. Уже тоді він разом з Г. Пашко переклали українською мовою роман Т. Фіша *«У вогні»* (1957). Він перекладає не лише на словацьку мову, але й із словацької на українську. Так, він переклав, наприклад, п'єси Яна Соловича *«Петро і Павло»* та *«Занадто відважний проєкт»*, які з успіхом йшли на сцені УНТ, далі монографію В. Пацала *«Знак – межовий камінь спасіння і прокляття»*. Словацькою мовою переклав працю М. Наєнка *«Ukrajinský literárny romantizmus dobový a naddobový»*. Переклав українською не лише наукові, художні, але навіть релігійні твори, як *«Фатіма»*, *«Люд»*, всього 7 титулів...

. Відомо, що переклад – це наукова дисципліна, мовознавча і літературознавча, яка вимагає від перекладача досконалого володіння обох мов, з якими перекладач працює, на письмі й усно. Як перекоуємось на ділі, його мрії з дитинства здійснилися. Професор Михайло Роман перекладав чи тлумачив також усну мову дипломатів (навіть президентів, міністрів України і Словаччини), з якими він їздив у різні міста Словаччини та України, де він перекладав експромтом, без підготовки на різні питання дипломатів.

Нашого ювіляра, професора Михайла Романа, я знаю 67 років. Ні раз я з ним не була у конфлікті. Свої робочі обов'язки на обох кафедрах, у Пряшеві і в Банській Бистриці, він сумлінно виконував та всюди користувався значно великим авторитетом у колективі. Радів, коли членам обох кафедр щастило, коли вони науково росли, допомагав їм і тишився з їхніх успіхів. За стан кафедр, у якому вони зараз знаходяться і наше національне життя і питання, він не скривав болю. Не його в тім вина! Пряшівська і Бансько-бистрицька кафедри зі своїми людськими колективами залишаються у нашій пам'яті на все життя! Хай Тебе, дорогий колего і друже, здоров'я і радість на Твоїй осінній дорозі супроводять.

На многая і благая літа!

Зузана Ганудель

Малороси і малоросійство

В аналізі сучасної України багато уваги присвячено московській агресії в минулому, сьогодні та у передбаченому і непередбаченому майбутньому, а також корупції, котра спричинила неординарну бідність великої частини населення України та міграційні потоки за працею, тим самим в результаті обкрадаючи молододержаву важливим і інтелекгентним людським капіталом.

Однак не менш важлива проблема – феномен «малоросійства», що фактично майже зовсім примовчано. Закони декомунізації мали питому вагу, але далеко не доходили до проблеми кількостолітнього поневолення, результативної психіки тих, котрі були поневоленими та особливого намагання як державної імперської політики з сторони поневолювача влаштувати повний фізичний, культурний, мовний, психологічний геноцид, навіть впроваджуючи відповідну термінологію для цього. Поневолених імперією називали малоросами, тобто не окремою нацією, а тою самою нацією, що імперія, тільки з певним дефектом, тому малий, мала, мале. Історично навіть інші імперіалісти не впроваджували цього роду психологічного геноциду. Римляни називали своїх підданих їхнім національним іменами, англійці також, навіть турки, котрі давили вірменів, все ж таки називали їх вірменами.

«Малороси» – це зневажливе ім'я, надане москалями українцям. Воно подібне до «хохлів»- Однак цей вислів термінології був так глибоко закорінений поневолювачем, що він використовувався не тільки крайніми московськими шовіністами, але також особами, які, здавалося, приязно ставились до своїх друзів малоросів, а їхню землю називали просто «Малоросією», тобто південну частину Росії.

Московський письменник Іван С. Тургенєв, який був знайомим з українською і московською письменницею Марією Олександрівною Маркович (Марко Вовчок) і зацікавився Тарасом Григоровичем Шевченком після його повернення у Петербург з заслання, писав так хіба без найменшого намагання кривдити: «...я познайомився з народним поетом Малоросії незадовго до його смерті... Я приїхав в академію разом з Марією Олександрівною Маркович... яка незадовго перед тим теж переселилася в нашу північну столицю і була окрасою і основним центром невеличкої групи малоросів, що згуртувалися тоді в Петербурзі... В студії художника, коли ми прибули, з пані Маркович вже була одна дама (теж малоросіянка за походженням)...»

Ясно, що при таких умовах самі українці починали, може, не уважати себе малоросами, але прийняли номенклатуру, і приймали її інколи на зовнішній вигляд добровільно, тобто без протиставлення. Очевидно, були виїмки – українські націоналісти, як Тарас Шевченко і багато його послідовників. У їхніх творах найбільш використаний термін – це «Україна».

Євген Маланюк, відомий український літератор, який писав інколи на політичні теми та якого, без сумніву, можна було зачислити до українського націоналістичного табору, писав на цю тему: «Що ж таке малорос? Це – тип національно-дефективний, скалічений психічно, духово, а – в наслідках, часом – і расово.»

Мабуть, тим важніше як для утвердження нації чи державного будівництва

Маланюк був переконаним, що малоросійство є часте і кількісне у нас, але не масове, бо не дотикало настільки селянства, а було хворобою інтелігенції, що мала бути мозком нації.

До речі, про причини наших політичних поразок у «Самостійній Україні» да-леко до Маланюка писав Микола Міхновський, у чому він обвинувачував інтелігенцію.

Писання Маланюка на цю тему було далеко до відновлення незалежності у 1991, однак він немов передбачав цю проблему у відновленій державі. Він писав: «це є та проблема, що першою встане перед державними мужами вже Державної України... Ні часові застрики, ні навіть хірургія – тут не допоможуть. Її треба буде довгі-довгі десятиліття – ізживати.»

Психічна недуга малоросійства проявляється часто у майже невинній формі – от називати себе Саша, Вася, Женя, говорити, що Пушкін був гарний поет, коли він фактично став народним співцем імперії, навіть просто відповідати в Україні по-московському, коли до тебе так звернулися. Це виглядає невинно, але наслідки бувають саме від тієї несвідомості. А несвідомість це наслідок звихненої психіки. Наслідок головний – що Україна ніколи не буде українською, коли у неї владу мають чужинці та малороси.

В історії відродженої української держави я наважусь сказати: переважна більшість владних осіб чи на Банковій, чи у Кабінеті Міністрів, чи у Верховній Раді були і є малороси, деякі більше заражені, ніж другі. Мабуть, тому не впроваджено будь-якої програми національної для боротьби з малоросійством чи лікування цієї недуги. Недуга настільки розповсюджена у суспільстві, що її симптоми не викликають реакції навіть серед відносно нормальних людей.

Починаймо вже сьогодні цю недугу «ізживати», як писав Євген Маланюк. Для цього треба встановити, що панує хворобливий стан. Перші кроки повинні зробити відповідні міністерства, як Міністерство освіти і Міністерство культури. Для цього, очевидно, потрібно відповідних осіб. Рівночасно треба лікувати цей психоз також в українській діаспорі.

(«Українська літературна газета», ч. 15 (281), 31.07.2020)

Навіщо Росії потрібен Крим

Я люблю тебе не за те, хто ти, а за те, хто я, коли я поруч з тобою. Цю фразу приписують то Маркесу, то Рою Крофту, але її цілком міг би сказати російський президент про вкрадений український півострів.

Адже Крим цінний для Кремля не сам по собі, а завдяки самовідчуттям, яке він дарує Москві. Останні шість років півострів – головний доказ імперського статусу Росії. Розколупали зайця, розпатрали качку, розбили яйце і сховали голку в кримських горах – піди знайди. Але бути імперією і прикидатися нею – це не одне й те саме.

До анексії Крим ніколи не був проросійським. Просто тому, що він не знав і не міг знати пострадянської Росії. Всі довоєнні чверть століття він був прорадянським.

Радянська реальність для півострова – це три з гаком сотні підприємств. Десятки тисяч військовослужбовців Чорноморського флоту. Це курортна залізна завіса, що заповнювала пансіонати вщерть. Виняткова роль найтеплішого морського курорту, який тільки був можливий для країни, що застрягла на рубежах Північного Причорномор'я.

У результаті всі пострадянські роки свого існування Крим продовжував ностальгувати про власну «золоту добу». У цьому минулому він бачив себе важливим і потрібним, а тому за звичкою додавав собі в розмовах суб'єктності та значущості.

Будь-який диспут про глобальні події зводився на довоєнному півострові до міркувань про світові залаштунки, що копають яму під ним. У розмовах місцевих пікейних жилетів Крим був орденем на грудях планети Земля, непотоплюваним авіаносцем і плацдармом для боротьби за протоки. З цих провінційних пересудів народжувалися всі місцеві міфи про НАТО, яке спить і бачить, як би поставити базу в Севастополі. Звідси ж – усі розмови про турецькі територіальні домагання й апетити.

І коли Кремль вирішив анексувати Крим – проросійська частина жителів півострова чекала повернення радянської реальності. Вони не врахували тільки одне. Радянського Союзу більше немає. А Росія на цю роль явно не тягне.

Що Москва запропонує Криму завтра? Яку реальність будуватиме в регіоні, який пробив дірку в її стабільності? Яку довгострокову стратегію вибере, якщо не може змусити власні банки і стільникових операторів прийти на півострів?

Крим став для Росії толкієновським кільцем. Тим самим, від якого неможливо відмовитися з доброї волі. Тим самим, яке, в підсумку, знищує свого носія. Поки Москва дивиться на себе в кримське дзеркало, то бачить у віддзеркаленні Радянський Союз. Але уявляти себе імперією і бути нею – це дві абсолютно різні історії.

Проросійський Крим чекав від Росії всього того, про що читав у ранніх романах Стругацьких – там, де прогрес, нові горизонти і понеділок починається в суботу. Але тепер півострову треба зрозуміти, що він опинився у пізніх романах Стругацьких. В яких головним героям сюжет не обіцяє нічого доброго.

Втім, швидше за все, проросійські кримчани до останнього стоятимуть на своєму. Стануть за інерцією лаяти українську реальність і строчити доноси на сусідів, які мають іншу думку. Пліткуватимуть на лавочках про неминучу перемогу Кремля над ворогами і зловтішатимуться над невдачами Заходу. Продовжать твердити про занепад європейської цивілізації і передрікати розквіт «русского мира». Проблема лише в тому, що надії не стають реальністю, навіть якщо ви в них ревно вірите.

У 2014 році Росія і справді обнулила свої власні спроби стати частиною Заходу. Перейшла в режим «обложеної фортеці», наїжаченої на всі боки гарматами. Перенесла себе на машині часу в минуле – ближче до ідеологічного багажу часів холодної війни.

Але в тому й річ, що мрія про минуле абсолютно не обов'язково переносить у шістдесяті, ближче до Гагаріна і комсомольських будівництв. Вона цілком здатна перенести у кінець вісімдесятих. Підсумок яких відомий кожному.

Павло Казарін
(www.radiosvoboda.org)

Чому досі у ЗМІ мовчать про російських фашистів?

Щоденна пропаганда російських ЗМІ про «українських фашистів» дійшла вже й на Крим, окупація та анексія якого сталася саме завдяки фашистській політиці Кремля. Дуже шкода, що досі в Росії нема жодного друкованого слова, яке б заговорило про те, звідки і коли пішов російський фашизм, який, під сучасну пору, опанував Кремль та усі прокремлівські ЗМІ. Громадяни РФ (як і решти колишнього ССРСР) досі не знають, що фашистська Локотська республіка з її РОНА (Русская Освободительная Народная Армия – 1941-1943) користувалася «незалежністю» більше, ніж будь-яка інша союзницяка з Гітлером держава, включно з такими фашистськими новоствореними «державами», як Словаччина, Хорватія, Сербія т. ін.

Незнання історії російського фашизму прихильниками «руського мира» стало причиною їхньої брехливої пропаганди, яка постійно лунає на адресу українців, яких московити не вважають «одним народом», з «одною мовою та вірою», коли згадують фашистів. На жаль, до наклепів долучилася і брехлива істерика на окупованому Криму. Поширювачами вигаданої пропаганди та неграмотности щодо рішення Шостого апеляційного суду Києва скасувати рішення першої інстанції про визнання нацистською символіки 14-ї дивізії СС «Галичина» стали головна редакторка г. «Крымские известия» І. Іванченко та спікер підконтрольного Кремлю законодавчого органу російської влади в Криму В. Константинов.

Кримський журналіст, в'язень Кремля, Микола Семена, якого вдалося звільнити з російської в'язниці, звернув увагу на чергову брехню і її розповсюдження на окупованому Криму. Йдеться про вже стару московську брехню про «українських фашистів», зокрема, коли йдеться про українську участь в дивізії Ваффен СС «Галичина», сформованій у липні 1943 р.

Пан Семена звертає увагу на неграмотність В. Константинова та І. Іванченко, цілковите незнання історії, не тільки участі українців у Другій світовій війні. Константинова «шокував вердикт київських суддів» – який йому донесла і цілковито перекутила І. Іванченко (Микола Семена, «Про символи, шокованого Константинова й історичну безграмотність», Радіо Свобода, 6.10.2020).

М. Семена дуже вичерпно й зрозумілою мовою пояснює історичну неграмотність згаданих кримських політика та журналістки стосовно знань не тільки історії українського визвольного руху, але й викриває вигадані звинувачення, мовляв, Нюрнберзький трибунал визнавав дивізію військ СС «Галичина» злочинною організацією, чого навіть у згадках не було, але є у фантазії «шокованих».

Мені було б цікаво спостерігати за істерикою кримських патріотів «руського мира», коли б вони ближче познайомились з участю в колаборації росіян з нацистами. А починати слід би було вже з таємної угоди, підписаної в присутності Сталіна Молотовим і Ріббентропом 23.8.1939 р. Це була колаборація на найвищому рівні, яка й спричинилася до початку Другої світової війни, поділом Європи.

Напад націонал-соціалістичної фашистської Німеччини на соціалістично-комуністичний ССРСР серед попередників «руського мира» виявив так ба-

гато колабораціоністів, що російський генерал Андрій Власов зміг зорганізувати 100-тисячну армію (1942-1945) під символами російських трикологів, які зараз визнані символом РФ, про що, очевидно, не знає ані кримська журналістка, ані кримський політик.

Якщо Російська визвольна армія (РОА) була організована поза межами СРСР, то її менше «видання» досі маловідоме не тільки українцям, але й самим москвитам – Російська визвольна народна армія (РОНА) Локотської республіки (1941-43). Локотська республіка була офіційно визнана німецькою владою 15 листопада 1941 року.

Тут доречно буде пригадати, що 30 червня 1941 р. у Львові відбувся Акт проголошення відновлення Української Держави, а вже 5 липня т. р. гестапівці заарештували С. Бандеру, Я. Стецька, а також близько 300 членів ОУН, з яких 15 було розстріляно, а решта опинилася в концтаборах (друга хвиля арештів настала з 15 вересня). Довідавшись про Акт проголошення самостійної України, Гітлер видав наказ негайно знищити рух Бандери.

Берлін визнав автономію Локотської республіки 2 тижні після офіційного звернення, а гітлерівське командування на Східному фронті одержало наказ всьляко підтримувати і захищати російських націонал-соціалістів. Ця фашистська російська «республіка» проіснувала до серпня 1943 р. і дуже дивує, що у знаннях прихильників «русского мира» бракує відомостей про неї. Важко собі уявити, коли б хоч якесь українське село мало фашистську автономію, подібну до Локотської республіки, який галас зчинили б російські фашисти, які досі приховують своє справжнє обличчя.

Пригадаємо не тільки кримчанам, але й решті москвитів, що Республіка їхніх одноплемінників мала всі формальні ознаки держави – кордони, виборне самоуправління, уряд, главу держави (спочатку Воскобойнік, а з 8-го січня 1942 р. Камінського), міліцію і навіть свої збройні сили – Російську Визвольну Народну Армію. Офіційною ідеологією Локотської республіки став націонал-соціалізм, правлячою партією – Націонал-соціалістична партія Росії.

Певний, що на Криму досі мало-хто чув про російських фашистів під час т. зв. вітчизняної, а вони діяли активно в Локотській республіці. На початку 1943 року озброєні формування на території Локотського округу налічували 15 батальйонів чисельністю 12–15 тисяч вояків. Вони особливо активними виявилися у боротьбі з партизанським рухом, який їм не вдалося знищити навіть каральними вчинками: солдати РОНА розстріляли, повісили та замордували понад 10 тисяч осіб, зокрема спалили живцем 203 людини, повністю спалили 24 села і 7300 дворів, зруйнували 767 громадських і культурних установ. З одного лише Брасівського району на роботу до Німеччини було вигнано 7 тисяч осіб.

Відступаючи перед наступом ЧА, разом з родинами (понад 30 тисяч), РОНА осіла в Білорусі – Лепель Вітебської області, де брала участь у військових операціях проти советських партизан до літа 1944 р. Звідси бригада РОНА у складі військ СС була перекинута до Польщі, де брала участь у придушенні Варшавського повстання. Вже після відходу РОНА, опір советській владі супроводжувався частими озброєними зіткненнями з підрозділами НКВС, який тривав на території Брянщини і Орловщини аж до 1951 року.

Ще один промовистий доказ російського фашизму задокументований в особі голови Локотської республіки Броніслава Камінського, засновника і керівника РОНА, бригадефюрера СС і генерал-майора військ СС (1 серпня 1944).

Він брав активну участь у придушенні Варшавського повстання. Нагороджений Гімлером різними високими війсьними медалями, включно з двома залізними хрестами 1, 2 класу, Камінський відзначився у придушенні варшавських повстанців своєю кровожерністю. Важко уявити собі масштаби мордування, якщо навіть для офіцерів SS бруталність Камінського була настільки неприйнятною, що самі нацисти його засудили до розстрілу за звірства!

Російські сучасні фашисти постійно звинувачують Бандеру та багатьох членів ОУН, УПА у співпраці з нацистами, а відомий «історик» Табачник договорився до «вілли» Бандери у концентраційному таборі. В дійсності ОУН не мало у своїх рядах навіть одного, який би міг бути хоч ад'ютантом у російсько-го генерал-майора військ СС Камінського.

Наведене, певно, мало кому відоме не тільки на Кримському півострові, але й в Україні та і в самій Росії, яка так любить приписувати українцям колабораціонізм, звинувачувати їх у фашизмі, що й нагадає злодія, який кричить – ловіть злодія. Але ж історія така наука, яку викопують навіть після кількох тисяч років. Російський фашизм – це не тільки використання московитами та Путіним особисто гітлерівської пропаганди стосовно «співвітчизників», «споконовічно російської власности» та інших пропагандивних блудів, перекручень і відвертої брехні.

Отже, звинувачення московитами у фашизмі ОУН, УПА, які боролися проти комуністичної і фашистської окупації, після ознайомлення з фактом, що понад 2 мільйони російських колаборантів служили Гітлерові, є не тільки недоречним, але й образливим, а називати сучасних українців фашистами є кримінальною справою, бо ж це брехня, яка розпалює національну ворожнечу.

Фактом є те, що саме в Росії виникла фашистська організація на початку XXI століття БОРН (Бойова організація російських націоналістів), на рахунок якої численні вбивства, «тінь» яких можна помітити на вбивствах українців за користання української мови чи на лінії російсько-українського фронту, де сотнями мін російські нащадки фашистів замінують українську землю, а їхні снайпери полюють на українських захисників Батьківщини. Зрештою, путінське твердження про те, що «межа Росії закінчується там, де закінчується російська мова», дуже нагадає інтерпретацію нацистів німецького гімну «Deutschland über alles in der Welt» (Німеччина понад усе у світі), з якого, після поразки Гітлера, у Західній Німеччині згадували довгі роки лише третій куплет.

Неграмотність і незнання історії, яка безпосередньо стосується будь-якого громадянина, не можна виправдовувати («не знав, -ла»), бо ж якщо вже щось твердиш, то переконайся, почитай – сьогодні вже майже у кожній хаті принаймні одна «всесвітня бібліотека» – комп'ютер. Тому поширювати брехню, яка викликає не тільки образу, але й кримінальну відповідальність, за яку прийдеться колись відповісти, стає небезпечним.

Вдаючись до вигадок про українських фашистів, на основі рішення суду, кримська журналістка та політикани і не збагли, що самі стали жертвами політики російського фашизму на міжнародно визнаній території українського Криму. А справа анексії Росією Криму та спроба анексувати вигадану Новоросію лише зайвий раз доводить, що Локотська фашистська республіка запустила глибоке коріння в мізках російських державних фашистів, яке проростає також у кримському бур'яні!

СВІТ ЮРІЯ ШИПА, НАПОВНЕНИЙ КОМЕДІЙНОЮ СУЄТОЮ

Мені вже доводилося неодноразово писати про самотність мовостилю Юрія Шипа. Як на мене, то в його особі маємо наскрізь талановитого поета, носія різножанрових художніх пластів, у т.ч. й своєрідного байкостріла. Це засвідчує і нова збірка, що радо рекомендую зацікавленим читачам. Певним дороговказом тут може послужити стале романтичне твердження, виражене в його мініатюрі «Легендарний родовід»:

*Наші люди народились
Із натурою Антея,
Вживати ї бути вчились
У Геракла й Прометейя.*

Та важливо інше – стильовий напрям, що відіграє в повсякденному житті благородну виховну місію... Звідси – акцент: хто вдумливо прочитає цю книжку під незвичною назвою «Каламбури діда Юри», власне, від початку до її завершальної сторінки, тобто, включно з передмовою «Стильовий манікюр строкатих мініатюр», той неодмінно відкриє для себе чимало нового, досі непізаного з творчого ужинку Юрія Шипа.

Чому? Бо вона – логічно домислене версифікаційне продовження його своєрідної чотирьохтомної викривальної енциклопедії у книжках «Побожні думки в чотири рядки», «Фрічки фігляр», «Школа мудрого діда», «Пан ГОСТИня» (що складає майже три тисячі мініатюр). Автор «Каламбурів діда Юри» поглиблює фабулу названих збірок, демонструючи вразливе сприйняття долі та моралі своїх краян. Ось, приміром, ілюстративне зізнання:

*В мої душі – душа Карпат,
Бо я із їхніх плаїв родом.
А чиста совість – мій мандат
Перед Богом і народом.*

Цей мандат, як свята зряча вода, може зцілити й навіть морально невидючого депутата. Як, скажімо, в збірках Юрія Шипа «Прогулянка звіринцем» (1994), «Байкостріл» (2012), удостоєних всеукраїнських літературних премій імені Леоніда Глібова та Івана Сварника (а деінде й у книжці «Гультьяйські мандратори» (2018).

Сказане може бути візиткою до більшості віршів, що вміщені й у виданні «Каламбури діда Юри». Тут провідною видається дефініція стильової розмаїтості творів. У цьому сенсі слухна думка Сергія Романенка, якому належить передмова до збірки. Для нього Юрій Шип є не тільки уважним спостерігачем, але й вдумливим аналітиком. Цей митець уміє зафіксувати, художньо відтворити явища навколишнього світу, сповненого людської комедійної суети з її контрастною дійсністю. Вони переконливо виражені, наприклад, в лаконічній мініатюрі «Нерозлучні з нами»:

*Що по сьогодні й що колись
В нас є і що було:
Земне буття, небесна вись,
Добро людське та зло.*

Звісно, жанр гумористичної поезії нерідко передбачає лімінальність, інакше кажучи, невизначеність стосовно умов, коли дія відбувається між просторовими і часовими ознаками і ширше – сферами існування прообразів. Тож, хто прото-

типи збірки «Каламбури діда Юри»? На це запитання автор відповідає рядками:

*Героями у книжці нашій
Суцці люди: мудрі, дурні,
Простаки, круті, пролаці,
Ті, що в розкоші й зажурі...*

Докладне прочитання тексту забезпечує його рецепційну оцінку, вичерпну відповідь. Щоправда, часом складається враження, мовляв, читач спроможний тлумачити: «я про це чув і чую, я це бачив і бачу, я це добре знав і знаю». Та зважмо на зв'язок складників з цілісною ідеєю того чи іншого твору. Адже зазвичай рухається питання: хіба місткість означеної ідеї не впливає на резонанс того, що нас хвилює і болить?

У цьому й полягає, мабуть, загострена інтуїтивна потужність слова з боку митця, щоб відчуті фібрами серця й зосередитися над людськими рисами, у т. ч. й аргументовано від'ємними. Тут і чітко сформульований намір поета, щоб тих рис було менше, а натомість – позитивних – більше...

Як регулювати поведінку поміж різними життєвими обставинами? Відповідь раджу відшукати на сторінках збірки «Каламбури діда Юри».

Так, тут виражені й світоглядні переконання Юрія Шипа, якому вдається оприлюднити й порухи власних переживань. Доречно наголосити: останнє примітне особливо для його попередньої книжки «Школа мудрого діда» (2009). Власне, її можна б розглядати крізь призму своєрідного тематичного продовження (або доповнення) видання поетичних каламбурів. Чур¹ мініатюр зі збірки нуртує таким чином, щоб дошкульно «масажувати» совість антиподів, змиваючи прицільними струменями негідний леп з нечистоплотного поріддя в людській подобі. Передусім – у розділах «Правда і кривда з пікантними прянощами», «Скарбничка мислителя», «Радощі й печалі народної моралі».

У багатьох творах автор викриває шахрайські витівки спритних ділків, які ожили в умовах «прихватизації». Має місце нерідко така рефлексія, завдяки якій ідейно-стильовий зміст стає зримо усвідомленим. Сказати б так, як у катрені «Замана Шухермана»:

*У вашому селі
Є заробок, Семене...
Родючої землі
Придбай собі для мене.*

З логічного боку – сумнівний парадокс, хоч внутрішня суперечність, на перший погляд, відсутня. Та втілення авторського задуму, підсилене емоційно іронічною тональністю того, що відбулося. Читач розпізнає, що автор схвалює і те, що він заперечує через висміювання. Він легко знімає величне з контурів, коли йдеться останнім часом про болісну проблему реформи землі. Все це злободенне, бо за смішним, як правило, соціально викривальним змістом – «дуже сумне». Ні, він не орієнтується на горе-керівників; однак повсюди для нього важливим є пріоритет особистості. У цьому контексті не омину слухне спостереження кандидата педагогічних наук, доктора філософії Івана Стецяка стосовно гумористичного акцентування під пером Юрія Шипа, схильного до самоактуалізації:

*Його творчий стиль
Легкий і простий,
Змістом є глибоким,
Мудрістю високим.*

¹ Чур (діал.) – джерело водотоку.

Що ж, світлі і чорні акценти явно присутні на сторінках збірки «Каламбури діда Юри». Досвідчений автор здебільшого вдається до розповідних констатацій. Послуговується обставинами часу, місця, умови, причини, способу дії (тоді – коли, там – де, тому – що, так – як...). Це сприяє поглибленню аргументації, конкретності діянь адресатів, а також тих подій, що мали й мають місце в реальному житті. Варто відзначити: на сторінках книжки чимало аксесуарних творів, близьких за формою, змістом та звучанням. Водночас у дидактичних настановах, порадах, розрадах і пересторогах автор дотепно виводить на чисту воду всіляку нечисть. Хто не знає, як її носії у хвилях «зрячої води» віддзеркалюють брудні інстинкти у сполучі з «приперченими» – за попередньої і сучасної епох – біографіями...

Збірка «Каламбури діда Юри» нагадує своєрідне полювання мисливця (ні, не з рушницею, а з пером у руках). Останнє важливо і в умовах пандемії... Вона комусь приносить неабиякі вигоди... Полювання на хижу звірину та інших різноманітних шкідливих рептилій і комах, щоправда, в людській подобі. Тут безкомпромісне, прицільне висміювання вад, ознак негативної поведінки, лицемірства, у т. ч. шахраїв від корита багатіїв, безхребетників, що в одязі народних обранців, очільників, аморальних типів, перевертнів різного калібру... Годі продовжувати! Звісно, негідники зловживають можливостями влади, посадами, народною довірою... Хтось забуває про Вітчизну, коли спроможний продати стратегічно важливий матеріал навіть у час епідемії коронавірусу та карантину на материнській землі... Митець використовує різноманітні шаржовані та комічні засоби: гумористичні, сатиричні, саркастичні можливості з арсеналу викривального сміху. Та зауважу: гуморист інколи «передає куті меду». Ні, не тому, що він зумисне повсюди загострює увагу на затінених кутиках. Він використовує сигніфікації для того, щоб чіткіше виокремити своїх антигероїв у художній тканині для глибшого проникнення в тему трагічної «іронії долі».

В зв'язку з цим впадає в око, синопсисний синтез моральних спонук і пересторог, вживання гіперболи та літоти простонародних анонімів, паронімів, порівнянь, антитез, приказок, лайливих жаргонізмів, метафоричного кодування й декодування намірів тощо. Такий стильовий калейдоскоп художніх троп і фігур ілюструє розділ «Втіхи та печалі народної моралі». До слова, аналогічний умовивід про цінне виховне значення «Каламбурів діда Юри» зробив у передмові й Сергій Романенко.

Юрій Шип, зрозуміло, світський письменник. Проте його різножанрова творчість базується однозначно на духовній підваліні християнської моралі. Це засвідчує розділ «Над земними небесами», де привертають увагу цикли роздумів: «Де Всевишній дбає – там біди немає», «Благосні виголоски», «Потішне і сумне про небесне та земне». Домінує тут злободенне: знайти б відповіді на актуальні запитання стосовно «вічних істин» в людському житті! Так це чи не так, Сократу приписують крилатий афоризм: «Я знаю те, що нічого не знаю». Щоб пізнати більше, як нічого в дусі мудреця, слід уважно простудіювати «Каламбури діда Юри», позаяк у виданні, зокрема в «Пораді безпорадному» провідним є мажорний заклик:

*Працюй, учися – збагатієш.
Книжечки читай,
Як щось у них не розумієш –
В Господа питаєш.*

Автор зичливо спонукає та сприяє небайдужим людям усвідомлювати й критично оцінювати виклики доби. Він переконливо обстоює засади чистого сумління та самозбереження художньої самобутності живої (ні, ненабреханої) правди. Ось чому доцільно цю книжку прочитати.

Микола Зимодря,
доктор філологічних наук, професор
Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка

«МОЗОК СІЧІ»: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА ПОЛКОВНИКА МИХАЙЛА КОЛОДЗІНСЬКОГО

Хоча, на перший погляд, М. Колодзінському присвячено чимало статей, проте фактичний матеріал, який міститься в них, є далеко неповним. Окремі епізоди з життя і діяльності полковника Гузара, як правило, повторюються, переходять із публікації в публікацію. Це, на нашу думку, зумовлено кількома факторами: по-перше, М. Колодзінський завжди дотримувався суворої конспірації, щоб не видати себе (чимало очевидців знали його винятково за псевдонімами); по-друге, він був надзвичайно скромною людиною і, як писали сучасники, «більше слухав, а менше говорив». Можливо, саме тому його прізвище ні разу не згадувалося у нотах протесту польського посла, який постійно вимагав від Чехословаччини негайної видачі членів ОУН, що перебували на теренах Карпатської України.

Михайло Франьович Колодзінський народився 26 липня 1902 р. в селі Поточиськах Городенківського повіту на Станіславщині (тепер – Івано-Франківська область) в римо-католицькій родині Франка (Франя) Колодзінського і Олени (Марії) Буджак. Ставши професійним революціонером, М. Колодзінський буде використовувати різноманітні псевдоніми («Кум», «Бурун», «Мішко», «Генерал», «Гузар»), одним із яких буде «М. Буджак», на честь своєї матері. «Батькова лінія йшла, мабуть, із зайшлої зукраїнізованої шляхти, материнська – з корінних покутян. – писав один із дослідників М. Колодзінського М. Чернописький. – Батько після гасіння пожежі у селі помер від запалення легень десь 1929 року, а мати – в 1948 році. Михайло мав старшу сестру Марію (в одруженні Федак), молодшу Ганну (була неодружена, пішла в черниці) та Настю, яка померла молодою 1916 р. під час воєнної евакуації (під час Першої світової війни – Авт.) в с. Глушкові біля Городенки»¹. «Родину Колодзінських дуже шанували й цінили в домі мого діда, – пригадувала І. Попович-Крамарчук, – і пам'ятаю, – це була, мабуть, єдина родина в селі, куди наша бабуня йдучи, брала нас, онуків, зі собою. Усміхнена Франчиха привітно виходила до нас із решетом грушок чи горіхів, а з-за вугла хати чи стодоли заглядав старший за нас – теж ще дитина, Михайло, що дома звали його Мішком (теж один із псевдонімів М. Колодзінського – Авт.). Він частенько забігав на те прекрасне тоді Поточиське приходство. І я можу з певністю твердити, що свою релігійність виніс Мішко з родинної хати, під незаперечним впливом мого діда, о. Стефана Макогонського – тодішнього пароха Поточиськ і декана Городенського, людини непересічних високих релігійних і моральних вартостей, який впродовж тридцяти років візріцево провадив церкву і парохію»².

Хоча директор поточиської школи вважав родину Колодзінських польською, удома говорили винятково по-українськи. Батьки Михайла активно підтримали ініціативу місцевого вчителя Олекси Іваночка щодо спорудження в селі пам'ятника Івану Франкові. Один з біографів М. Колодзінського писав: «Коли виявилось, що польська влада не дасть на це дозволу, то поточиські селяни завзялися і впро-

¹ Чернописький М. Священний героїзм Михайла Колодзінського (26. 07. 1902 – 18. 03. 1939). *Науковий Збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді*. Річник IV (XVIII). Карпатська Україна: Національне відродження. Політичний розвиток. Персоналії. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 60-річчю Карпатської України (11-12 березня 1999 року). Ужгород, 2000. С. 98-99.

² Попович-Крамарчук Ірина. Пам'яті Михайла Колодзінського. *Городенщина*. Історично-мемуарний збірник. Український архів. Т. XXXIII / Зредагував Михайло Г. Марунчак; члени редакційної колегії: О. Копач, І. Боднарчук, Д. Гевко, М. Гнатчук, В. Гуцуляк. Нью Йорк – Торонто – Вінніпег, 1978. С. 656.

довж однієї ночі поставили пам'ятник. Влада мусіла погодитись з доконаним фактом. У цьому ділі брав участь і молодий Михайло Колодзінський³. Про українські погляди М. Колодзінського розповідав син його сестри Марії Федак Володимир Петрович, який ріс і виховувався при Михайловій матері: «одного разу директор місцевої школи влаштував у читальні зібрання до якоїсь okazji польської держави і виголосив на тому зібранні промову, у якій обґрунтовував право поляків володіти «східними кросами» як нібито історично польськими. Михайло тут же спростував фальшиві тези прислужника окупантів, а коли кинулась схопити його поліція, публіка прикрила сміливця і допомогла йому вислизнути»⁴.

До речі, невдало завершився для нього вступ до польської гімназії в Коломиї. Причина невдачі на іспиті полягала в слабкості знань із польської мови. Довелося спочатку завершити чотири класи навчання в городенківській українській гімназії, удосконаливши свої знання польської мови, і лише в 1922 р. перейти до Коломиї. Навчався добре, до того ж брав активну участь у складі місцевої футбольної команди «Хортиця». У липні 1924 р. М. Колодзінський успішно склав іспит, одержавши атестат про закінчення гімназії. На початку 20-х років він став членом «Пласту» (перебував у відділах у Коломиї, Львові та Празі)⁵.

Восени 1924 р. М. Колодзінський проходить військову службу спочатку в кінній артилерії, а згодом у польські піхоті. Після рекрутського вишколу його перевели до старшинської школи, яку він закінчив з надзвичайно хорошими показниками. Один з біографів відзначав, що Колодзінський «любив військо, його порядок і дисципліну. Він залюбки чистив зброю, дбав про одяг і весь зовнішній вигляд. Військові обов'язки виконував солідно і завзято студіював військові підручники. Але на пропозицію залишитися в польському війську не погодився»⁶. Більш конкретно, на основі матеріалів Державного архіву Львівської області, перебування М. Колодзінського в польській армії висвітлив М. Посівнич: «Після рекрутської підготовки зарахований у старшинську школу в Острові-Коморові, яку закінчив у ранзі підпоручного (5.01-10.07.1925) та повернувся у 21-й полк. З 30.09.1925 по 2.09.1926 р. перебував у відпустці за станом здоров'я. Звільнений у запас 2.01.1927 р. та приписаний до 68-го піхотного полку у Вжесні, з яким провів військові маневри 21.07-14.09.1929 р.»⁷.

Навчання на правничому факультеті Львівського університету (поступив у жовтні 1928 р.) збіглося зі вступом М. Колодзінського до Української Військової

³ Яшан Василь. Полковник Михайло Колодзінський. *Городенщина*. Історично-мемуарний збірник. Український архів. Т. XXXIII / Зредагував Михайло Г. Марунчак; члени редакційної колегії: О. Копач, І. Боднарчук, Д. Гевко, М. Гнатчук, В. Гуцуляк. Нью Йорк – Торонто – Вінніпег, 1978. С. 632.

⁴ Чернописьский М. Священный героїзм Михайла Колодзінського (26. 07. 1902 – 18. 03. 1939). *Науковий Збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді*. Річник IV (XVIII). Карпатська Україна: Національне відродження. Політичний розвиток. Персоналії. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 60-річчю Карпатської України (11-12 березня 1999 року). Ужгород, 2000. С. 99. Також див.: Чернописьский М. Священный героїзм Михайла Колодзінського. *Березіль*. 2000. №5–6. С.146–153.

⁵ Посівнич М. Полковник Михайло Колодзінський: военний теоретик і практик ОУН. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2012. Випуск 22. С. 399.

⁶ Яшан Василь. Полковник Михайло Колодзінський. *Городенщина*. Історично-мемуарний збірник. Український архів. Т. XXXIII / Зредагував Михайло Г. Марунчак; члени редакційної колегії: О. Копач, І. Боднарчук, Д. Гевко, М. Гнатчук, В. Гуцуляк. Нью Йорк – Торонто – Вінніпег, 1978. С. 634.

⁷ Посівнич М. Полковник Михайло Колодзінський: военний теоретик і практик ОУН. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2012. Випуск 22. С. 399.

Організації (УВО), а згодом Організації Українських Націоналістів (ОУН). За участь у нелегальній УВО його п'ять разів заарештовували й ув'язнювали (загалом просидів близько трьох років). Цей факт дав підставу М. Посівничу стверджувати, що М. Колодзінський провчився 5 семестрів⁸. В. Яшан притримується думки, що він все ж закінчив університет. Як би там не було, маємо всі підстави стверджувати, що М. Колодзінський володів глибокими знаннями з історії, геополітики, теорії й практики сучасного йому військового мистецтва. До того ж, він вільно володів багатьма іноземними мовами. Відомий факт, що автор «Воєнної доктрини українських націоналістів» планував перекласти українською мовою працю К. Клаузевиця «Про війну».

У полі зору польської поліції М. Колодзінський опинився під час подій 1 листопада 1928 р. (хоча польські агенти за ним стежили ще раніше), коли у Львові відзначали десятиріччя Листопадового повстання 1918 р. Цю подію яскраво описав один з його друзів З. Книш – майбутній відомий історик націоналістичного руху: «Ще до кінця панахиди зібраний на площі народ побачив, як над його головами з церкви св. Юра залопотів великий жовто-блакитний прапор з вишитими на ньому чорними буквами УВО. Вивісили його два члени Української Військової Організації, Михайло Колодзінський та О. Т.»⁹. У цій та інших аналогічних ситуаціях М. Колодзінський почувався «як риба у воді». Це була його, радикального націоналіста, стихія. Тоді йому пощастило уникнути арешту.

Перший Конгрес Українських Націоналістів у 1929 р. присвятив багато уваги військовим справам. «Військову Референтуру доручено мені. – пригадував М. Капустянський. – Я для своєї військової діяльності одержував широку базу суспільно-політичної організації і можливість плекання молодих військових кадрів у широкому масштабі... Одним з моїх перших завдань було організувати Військову Референтуру (Штаб), яка мала бути керівним ядром військової галузі розлогого дерева Організації, яка мала свої крайові ексекутиви, в яких були також військові референтури під кермою військових старшин»¹⁰. З ініціативи М. Капустянського були створені три осередки штабу – в Австрії, Голландії та Франції. На першій конференції ОУН, що відбулася в Академічному Домі у Львові в першій половині лютого 1929 р., було прийнято рішення запропонувати Голові Проводу ОУН Є. Конавальцю призначити першим крайовим провідником Богдана Кравцюва. До Крайової Екзекутиви ОУН також увійшли Зенон Пеленський – заступник Крайового Провідника і політичний референт; Степан Охримович – організаційний референт; Зенон Коссак – бойовий референт; Степан Ленкавський – ідеологічний референт; Михайло Колодзінський – референт військового вишколу; Іван Габрусевич – керівник підреферентури юнацтва¹¹. 7 вересня М. Колодзінський взяв участь у замаху на «Східні Торги» (торговельно-промислова виставка, яка проходила у Львові – Авт.). Під час виставки пролунали три вибухи, від яких постраждали дві особи. У Львові почалися арешти підозрюваних членів ОУН, які могли бути причетні до цієї акції. М. Колодзінський, щоб уникнути такої участі, вирішив перечекаати в рідному селі. Уже згадувана нами вище І. Попович-Крамарчук пригадувала про нетривале його перебування в Городенці: «Восени, 21 вересня, був празник в Городниці, і Мішко,

⁸ Там само.

⁹ Книш З. Далекий приціл. Українська Військова Організація в 1927-1929 роках. Торонто: Срібна Сурма, 1967. С. 229-230.

¹⁰ Капустянський М. Записи споминів 1929-1938 років. *Український Історик. Журнал історії і українознавства* / Під загальною редакцією Любомира Винара. 1987. Том 24. Числа 1-4 (93-96). С. 98.

¹¹ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920-1939 роки / Видання третє, доповнене. К.: Українська видавнича спілка, 2007. С. 100.

приїхавши саме тоді зі Львова додому, прийшов, як звичайно, до нас. І бачу його як нині – стояв у їдальні біля шафи, якийсь стриманий, стрункий з блискучими, чорними, очима, – з поглядом замріяним, але якимсь рішучим, – таким, що знає свою ціль... І подобався мені тоді Мішко. Мені стало його чомусь жаль... Я постановила бути для нього доброю. І в тому вечорі, як відбувались у нас товариські заборони, а між ними й невідкличний тоді «монастир», – я рішила покликати Мішка. І не забуду цього ніколи! – Дослівно в тій самій хвилині в хаті склався рух і оторопіння: «... поліція обступила хату»... І пам'ятаю, як стояв Мішко скований у кухні (моя мама випросила час, щоб приготувати йому їжу) – я з обуренням наївно сварилась з поліцаями, що воно не чемно забирати нам гостя з хати... Вийшов спокійно, поважно, гідно...»¹².

Слідство провели доволі спішно, а 26 травня 1930 р. почався судовий процес, який тривав три тижні. Серед сімнадцяти підсудних був і «Михайло Колодзінський, літ 28, студент». Усі звинувачувані були притягнуті до кримінальної відповідальності за приналежність до нелегальної УВО, збирання зброї, саботажі й терору. М. Колодзінського також звинувачували «за вишкіл членів УВО». Зрозуміло, що він, як і переважна більшість його побратимів, усе заперечував, навіть членство в УВО. Наведемо деякі фрагменти із його виступу на суді: «Михайло Колодзінський: до УВО не належав. Про ту організацію знаю з часописів. Знаю, до чого змагає УВО, а йде вона до своєї цілі шляхом культурно-освітньої праці між українським народом і шляхом збройного повстання, що тепер до уваги не береться... Прокурор: Хто ви є по політичних переконаннях? Колодзінський: Я націоналіст. На питання прокурора обвинувачений Михайло Колодзінський відповідає, що в програмі націоналістів є вироблення сильного характеру і сильної волі в людини, розбуджування і скріплювання національної свідомости в українському народі та вщиплювання в нього почуття єдності, щоб усі могли одноставно стати за святе діло, коли знову надійде 1917 або 1918 рік. Про збройне повстання проти окупантів українських земель між націоналістами тепер не говориться, бо воно в сьогоденній політичній ситуації виключене. Органом націоналістів є «Розбудова Нації», котрий то журнал польська влада недавно заборонила доставляти поштою. Оборонець д-р. Старосольський: Чи ідея створення незалежної української держави спільна всім українським політичним угрупованням? Колодзінський: Всім, крім комуністів, бо в їхню державницьку програму не вірю. Обвинувачений зробив на присутніх своїми зізнаннями доволі корисне враження»¹³.

Під час слідства підозрюваний Крушельницький зізнався, що М. Колодзінський був членом УВО та навіть належав до його «трійки». Проте суттєвих доказів його вини слідчі не виявили. На цьому акцентував його адвокат: «Щодо Михайла Колодзінського, то його ім'я висказав хтось у нещасливий мент. Він до цієї справи зовсім непричасний, він виказав своє алібі. Знаєте, панове, чим він займався, що сам заробляв на своє утримання, а в вільних хвилинах посвячувався науці. Є виключене, щоб він належав до УВО. Я переконаний, що буду речником і прокурора і трибуналу, коли проситиму вас, щоб ви звільнили Колодзінського. Панове! Судіть на підставі того, що було доказане. Коли кидатимете слово «так» або «ні», завжди тямте, що ви є тільки суддями і ваш вердикт мусить бути справедливий!»¹⁴. М. Колодзінського суд оправдав і його звільнили.

¹² Попович-Крамарчук Ірина. Пам'яті Михайла Колодзінського. *Городенщина*. Історично-мемуарний збірник. Український архів. Т. XXXIII / Зредагував Михайло Г. Марунчак; члени редакційної колегії: О. Копач, І. Боднарчук, Д. Гевко, М. Гнатчук, В. Гуцуляк. Нью Йорк – Торонто – Вінніпег, 1978. С. 656-657.

¹³ Книш З. *Справа східних торгів у Львові*. Торонто: Срібна Сурма, 1965. С. 85-86.

¹⁴ Там само. С. 141.

На волі М. Колодзінський перебував до 17 січня 1932 р., коли знову був заарештований. За цей невеликий проміжок часу він встиг взяти участь у роботі з'їзду, який організував Р. Ярий, та підготувати низку статей до часописів «Розбудова Нації» та «Сурма». Хоча жодна з його публікацій не була ним підписана, слідчі звинувачували М. Колодзінського за реферат, що був уміщений у «Розбудові Нації» на тему військового виховання. Можливо, авторство реферату слідчі встановили після того, як М. Колодзінський у Академічному домі прочитав доповідь «Націоналісти і військове виховання». Його також звинуватили у виданні під псевдонімом «М. Буджак» брошури «Польське повстання 1863», у якій автор, на думку слідчих, заохочував українців до революційної боротьби проти Польщі на зразок того, як це робили поляки під московською окупацією¹⁵. До речі, на цей раз М. Колодзінський визнав своє членство в ОУН та авторство публікацій. В. Яшан, який вивчав матеріали цієї кримінальної справи, писав: «Коли предсідник трибуналу, мабуть, суддя Ягодзінський, запитав Колодзінського, як він – римо-католик з виразним польським прізвиськом – може належати до української, до того таємної, революційної організації, яка послуговується терористичними актами, – він відповів, що віровизнання не встановлює національної приналежності. А коли той сам суддя звернув йому увагу, що ідеї, за які бореться ОУН, будуть вимагати багато жертв, багато крові, Колодзінський відповів, що український народ не відступить від боротьби за своє право на вільне життя у своїй власній державі, хоч би то коштувало ріки крові, аж поки не досягне своєї мети»¹⁶. Один з друзів М. Колодзінського, А. Демо-Довгопільський (А. Дад), справедливо вважав, що завдяки своєму інтелектуальному рівню він піднімав авторитет націоналістичного руху навіть серед польської феміди: «Прокурор схилив голову перед засудженим, висловлюючи, що він ніколи не сподівався, щоб ОУН мала так солідно підготованих військовиків. Він мав до цього часу таке враження, що члени ОУН це звичайні авантюристи, які кидаються за мотикою на сонце»¹⁷. Вироком суду від 10 червня 1932 р. М. Колодзінського засуджено на рік, але згідно з амністією звільнено.

Над головною своєю працею «Военна доктрина українських націоналістів» М. Колодзінський працював у період між 1935 та 1937 рр., перебуваючи в еміграції (Німеччина, Бельгія, Франція, Югославія). З окремих його листів відомо, що у написанні цієї книги був зацікавлений тодішній керівник ОУН Є. Коновалець, який просив «закасати рукави і підготувляти Ваш реферат»¹⁸. Аналогічне прохання висловив Я. Стецько. Лист Я. Стецька датований 10 березня 1938 р., тобто за 7-8 днів до загибелі М. Колодзінського. На перший погляд може здатися, що полковник Гузар не встиг завершити книгу, однак таке твердження буде невірним. Відомо, що в рукописному варіанті книга розповсюджувалася серед членів ОУН, її переписували від руки й обговорювали. Доказом цього є спогади Я. Гайваса: «Коли я прибув до Відня, були в нас – і з Ярославом Барановським та іншими і на Ляндштрассе-Гавптштрассе – загальні балачки про неминучість скорої війни. Якийсь час після цього

¹⁵ Лісіна С. О. Військовий теоретик ОУН – М. Колодзінський. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія Держава і армія. Львів, 2007. С. 141.

¹⁶ Яшан Василь. Полковник Михайло Колодзінський. *Городенщина*. Історично-мемуарний збірник. Український архів. Т. XXXIII / Зредагував Михайло Г. Марунчак; члени редакційної колегії: О. Копач, І. Боднарчук, Д. Гевко, М. Гнатчук, В. Гуцуляк. Нью Йорк – Торонто – Вінніпег, 1978. С. 636.

¹⁷ Дад А. Чотири з тисячі: В дворіччя Березня Карпатської України. Прага: Секція мистців, письменників та журналістів УНО в Празі, 1941. С. 9.

¹⁸ Кучерук О. Осмислення Організацією Українських Націоналістів в добу Євгена Коновальця проблеми підготовки до збройної боротьби за державне відновлення України. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2014. Випуск 24. С. 109.

заговорили про підготовку повстання, причому гаряче дискутовано воєнну доктрину Михайла Колодзінського»¹⁹.

Перша частина праці М. Колодзінського «Українська воєнна доктрина» (В архіві книга зберігається під назвою «Воєнна доктрина українських націоналістів» – Авт.) була видана 1940 р. у Кракові, а 1957 р. перевидана в Торонто «Товариством колишніх вояків УПА». Інші частини праці, про що вже йшлося, поширювалися у рукописному вигляді серед членів ОУН і доля їх донедавна вважалася невідомою. Зараз праця зберігається у Центральному архіві УПА у Києві. Розділ «Національне повстання» з коментарями сучасного українського історика О. Зайцева опубліковано 2013 р. в журналі «Україна модерна». Повністю книга видана 2019 р. у київському видавництві «Основа»²⁰.

М. Колодзінський у журналі «Війна й техніка» опублікував ґрунтовну наукову статтю «Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття», яка через деякий час була перевидана у збірнику статей Я. Оршана (Я. Чемеринського) німецькою мовою. М. Колодзінський у черговий раз акцентує на значенні Закарпаття для української держави: «Через Закарпаття ми стали б твердою ногою в середній Європі й мали б відповідний вплив на її політику. Під оглядом стратегічним Закарпаття було б неocenним для оборонної системи української держави... Сильно уфортифіковані Карпати зможуть здержати ворожий наступ рівно з полудня як і з заходу. В цьому випадку має для нас неocenне значення Лемківщина. З неї ми вічно будемо загрозувати полудневій Польщі. Ніякий поляк не відважиться перейти на схід від Висли, якщо наперед не буде здобутою Лемківщина, сполучена фортифікаційною системою з Перемишлем і Львовом»²¹. Думки М. Колодзінського підтримували М. Капустянский, Є. Онацький, В. Курманович та інші високі чини ОУН. Прихильно ставилася до проблеми самостійності України й частина представників німецького генералітету.

Ще в листопаді 1937 р. Є. Коновалець запропонував створити окремий штаб Проводу Українських Націоналістів для Закарпаття, а в лютому 1938 р. він почав діяти. До нього увійшли В. Курманович (керівник), Р. Сушко, Р. Ярий, О. Гасин, М. Колодзінський, В. Колосовський та М. Селешко²². Проголошення автономії Карпатської України у жовтні 1938 р. викликало величезний резонанс не тільки на Закарпатті, але й у переважній більшості європейських держав. Особливу активність проявляли українські емігрантські організації Європи, США і Канади. Не залишалися осторонь різноманітні націоналістичні організації, які в 30-х роках минулого століття своїм місцем осідку обрали західноєвропейські держави. Хоча позиція Проводу Українських Націоналістів упродовж існування Карпатської України буде змінюватися, напередодні Другої світової війни його керівники розглядають Закарпаття як важливий регіон у своїй геополітичній концепції. Уже наприкінці 1938 р. із Східної Галичини, яка тоді перебувала в складі Польщі, масово переходять кордон

¹⁹ Гайвас Я. Воля ціни не має. Торонто: Срібна Сурма, 1971. С. 265.

²⁰ Рог В. Вступне слово (Колодзінський М. Воєнна доктрина українських націоналістів. К.: ТОВ «Основа», 2019. 287 с.). С. 3-8; Куцин О. Колодзінський в моєму житті (Колодзінський М. Воєнна доктрина українських націоналістів. К.: ТОВ «Основа», 2019. 287 с.). С. 9-11; Посівнич М. Життя і діяльність полковника Михайла Колодзінського (Колодзінський М. Воєнна доктрина українських націоналістів. К.: ТОВ «Основа», 2019. 287 с.). С. 255-271.

²¹ Там само.

²² Стахів В. П. Почалося в Ужгороді, а закінчилося в Мармароському Сиготі. Декілька фрагментів подій з нової історії Закарпаття з приводу 15-річчя постанови держави Карпатська Україна. *Вісті Братства колишніх вояків 1 УД УНА*. 1954. Ч. 11-12 (49-50). С. 5-7, 10.

рядові члени ОУН. Вони прагнуть вступити до Карпатської Січі, яка організаційно формується на початку листопада 1938 р.

Хоча масові нелегальні переходи польсько-чехословацького кордону суттєво ускладнювали становище автономного уряду А. Волошина, про що свідчили численні ноти протесту польського посла, керівництво молодій держави намагалося замовчувати ці процеси. До того ж, Карпатській Січі не вистачало досвідчених кадрових військових, які були спроможні перетворити напіввійськову організацію у боєздатну і ефективну армію, здатну чинити опір можливому агресору. Саме з цією метою Закарпаття в різний час відвідали добре відомі у військових колах того часу Віктор Курманович, Всеволод Петрів, Сергій Єфремов, Микола Капустянський. У новій столиці Карпатської України – Хусті з'явилося чимало провідних членів ОУН, які, суворо дотримуючись конспірації, діяли під різноманітними псевдонімами: Зенон Косак (Тарнавський), Євген Врецьона (Волянський), Гриць Барабаш (Петро Чорний), Юрій Лопатинський (Калина), Осип Карачевський (Свобода), Євген Кульчицький (Гут), Роман Шухевич (Щука), Євген Стахів (Павлюк), Анатолій Демо-Довгопільський (Дад) та багато інших. Наприкінці 1938 р. в Карпатській Україні опинився Михайло Колодзінський (полковник Гусар).

Безперервні напади угорських і польських терористів, антиукраїнська діяльність проугорської «п'ятої колони», бажання допомогти чехословацьким військам захищати територію краю, змусили уряд А. Волошина прискорити процес створення місцевих збройних сил. «Назву Карпатська Січ, – писав один з ініціаторів створення організації Л. Гірняк, – треба завдячувати групі українських пластунів, а в першу чергу ініціаторів наради в справі створення якоїсь відповідної обставинам організації інж. Євгенові Кульчицькому, званому пластунові»²³. Вирішили назвати нову військову організацію Карпатською Січчю, підготували її Статут. Підготовлені матеріали повинні були бути затверджені міністром внутрішніх справ. Труднощі виникли відразу, як тільки проект Статуту ліг на стіл В. Комаринському, який очолював відділ преси і пропаганди. Останній заявив, що Статут має бути значно доопрацьований, а також необхідно змінити назву організації. «По довгих переговорах, – продовжує Є. Кульчицький, – ми врешті усталили текст Статуту й остаточно прийняли назву «Організація Народної Оборони Карпатська Січ»²⁴.

9 листопада 1938 р. в Хусті відбулися установчі збори ОНОКС, на яких було прийнято Статут організації. Їх відкрив Д. Климпуш, головував на них М. Бандусяк, а протокол вів Ю. Шпілька. Керівництво січовими відділами здійснювала Головна Команда, що перебувала в Хусті. За пропозицією С. Папа-Пугача командантом Карпатської Січі було обрано Д. Климпуша. До штабу організації увійшли І. Роман, І. Рогач, С. Росоха. Що стосується двох останніх, то вони навіть не служили в армії. Однак цей штаб був суто політичним, бо ще існував військовий, сформований із досвідчених військових фахівців.

9 листопада 1938 р. Д. Климпуш, Ю. Шпілька і С. Пап звернулися з листом до Міністерства внутрішніх справ з проханням затвердити Статут. Це було зроблено Ю. Реваєм 10 листопада 1938 р. Місцева влада затвердила статут ОНОКС 18 листопада 1938 р. 21 листопада Команда ОНОКС утворила організаційні округи у Великому Березному, Воловому, Іршаві, Перечині, Рахові, Сваляві, Середньому, Тячеві та Хусті. Сучасний український історик О. Пагіря запропонував основні етапи становлення Карпатської Січі як військової структури: 1) від установчого з'їзду 9 листопада 1938 р. та прийняття статуту ОНОКС до першого з'їзду Карпатської Січі

²³ Вегеш М. До питання про виникнення та діяльність Організації Народної Оборони Карпатська Січ (1938–1939 рр.). *Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді*. Ужгород, 1996. Річник I (XV). Ужгород, 1996. С.147.

²⁴ Там само. С. 147-148.

(організаційного) 4 грудня 1938 р.; 2) від 4 грудня 1938 р. до проведення другого з'їзду ОНОКС (крайового) 19 лютого 1939 р.; 3) від другого з'їзду ОНОКС 19 лютого 1939 р. до 15 березня – до кінця існування Карпатської України²⁵.

Крім офіційного, політичного штабу Карпатської Січі, був також створений нелегальний, військовий, до якого увійшли досвідчені фахівці, ветерани попередніх війн, члени ОУН. Кандидатури до нього обговорювалися на нараді Військового штабу ОУН у липні 1938 р. М. Капустянський, Р. Ярий, В. Курманович, Р. Сушко, С. Чучман, О. Сенік і Я. Барановський зупинилися на кандидатурі М. Колодзінського, який повинен був за короткий проміжок часу створити боєздатні військові відділи, готові до вирішення складних завдань. Це був правильний вибір, про що свідчать сучасники тих подій. В. Гренджа-Донський називав полковника Гузара «мозком» Січі: «Його висока постать завжди була мені імпонуючою, – тепер просто його обожую. Хоч він і ходить у цивільному одязі, зразу видно, що вояк. Палає ненавистю проти ворогів, його спокійне, врівноважене обличчя є виразом хороброї душі, ті тверді риси віддзеркалюють безмежну, незастрашиму відвагу...»²⁶. Щось подібне відзначав А. Дад: «Скромний, замкнений у своїй глибокій індивідуальності, нерозмовний, він одночасно з тим був дуже привітний і завжди усміхнений. Його особливою здібністю у співжитті з людьми, було уміння їх слухати... На Карпатській Україні його струнка військова постать у сірім цивільнім плащі була добре знана. Називано його популярно інструктором, або полковником»²⁷.

За короткий проміжок часу М. Колодзінський із семінаристів та гімназистів сформував два боєздатних відділи, яким 10 листопада 1938 р. було доручено евакуювати українські державні установи з Ужгорода до Хуста після рішень Віденського арбітражу²⁸. Він продовжував готувати офіцерські кадри у підстаршинській школі, яку успішно пройшли 40 осіб, отримавши звання підхорунжих-вістунів. Свого часу ми опублікували посвідчення вояка Карпатської Січі Федора Бобера, підписане полковником М. Колодзінським (Гузаром), З. Коссаком (Тарнавським) та іншими членами штабу Січі: «Команда Інструкторського Курсу стверджує, що Бобер Федір, уроджений 13/9 1908 в Воловім, пройшов в днях 14 січня – 25 лютого 1939 р. Інструкторський курс і покінчив його з добрим вислідом»²⁹. Здавалося, що він все підмічав, доповідав уряду про проблеми, які необхідно вирішувати. Зокрема, звернув увагу на брак машин, мотоциклів та кінних відділів. Пізніше цей факт відіграв негативну роль під час евакуації уряду. Говорив він також про відсутність надійного телефонного зв'язку, що створювало відповідні труднощі для координації січових відділів, які були розкидані по всьому Закарпаттю. Свої пропозиції він нерідко висловлював А. Волошину. Але найбільшою проблемою була відсутність зброї, що призвело до спроби захопити її в чехів і вилилось у кровопролитні бої між чеськими вояками та підрозділами Карпатської Січі.

²⁵ Пагіря О. Карпатська Січ: військове формування Карпатської України. К.: Темпора, 2010. С. 61.

²⁶ Гренджа-Донський В. Твори. Т. VIII. Щастя і горе Карпатської України: щоденник / Зібрала і впорядкувала Зірка Гренджа-Донська. Вашингтон: Видання Карпатського Союзу, 1987. С. 187-188.

²⁷ Дад А. Чотири з тисячі: В дворіччя Березня Карпатської України. Прага: Секція мистців, письменників та журналістів УНО в Празі, 1941. С. 5, 9-10.

²⁸ Посівнич М. Полковник Михайло Колодзінський: воєнний теоретик і практик ОУН. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2012. Випуск 22. С. 404.

²⁹ Вегеш М. М. Наш край назавжди залишиться українським! [Про національно-визвольну боротьбу закарпатських українців у 1938–1939 роках]. *Наука і суспільство*. 1991. № 2. С. 27.

Під час сутичок 13-14 березня 1939 р. між січовиками і чеським військом М. Колодзінський обороняв січову гостинницю. Він припинив опір тільки після наказу А. Волошина. Учасник тих боїв, Левко Кріс, так описав останні хвилини опору: «Дві хвилини пізніше знову побачили білий прапор з другої сторони і з ним ішли: Перевузіник – міністр внутрішніх справ і словак надпоручник Парчані. Наші їх підпустили під барикаду, вони заявили, що бажання п. Прем'єра є, щоби скласти зброю. Командант оборони (М. Колодзінський – Авт.) сказав, що ми ворогам зброї не складаємо. Тоді вони почали нас переконувати, що нема сенсу боронитися далі, бо в короткім часі нас виб'ють, як мишей. Відповідь команданта була: «Загинути по-геройськи нам ніхто не заборонить!». На це міністр внутрішніх справ п. Перевузіник сказав, що пан Прем'єр розмовляє з Прагою телефоном і що наближаються важкі часи для нашого народу і нема чого класти героїськи своє життя тут, їх буде за хвилину потрібно деінде... Я, прийшовши у кімнату п. Прем'єра, поклав револьвер на стіл і сказав, що лишень йому можу скласти зброю, а більше нікому. Він наказав усім січовикам скласти зброю, яку січовики мають, і віднести до його помешкання»³⁰.

М. Бажанський найчастіше бачився з А. Волошином у ці дні. З його спогадів видно, що М. Колодзінський не постійно знаходився в гостинниці. «Президент Августин Волошин вів переговори з чехами, – писав М. Бажанський. – Жаль було Батькові карпатського народу, як його називали в той час, крови молодих людей. Їздив автоматом разом з полковником Колодзінським від одного чеського уряду до другого. Від жандармерії до військового командування. Врешті заключено перемир'я. Чехи мали випустити всіх арештованих, мали передати всі уряди, касарні і зброю. Однак чехи не у всіх місцевинах умов додержали. Частинно це тільки виконав генерал Сватек у Свалявщині на власну руку»³¹. Внаслідок боїв обидві сторони мали людські жертви, багато поранених. У літературі з цього приводу знаходимо певні розбіжності. Автори по-різному дають кількість загиблих під час боїв 13-14 березня 1939 р. Хоча дані наводяться різні, однак відомо, що січовиків загинуло значно більше, ніж чеських вояків. За підрахунками В. Керечанина, загинуло 40 і було поранено 50 січовиків³².

Упродовж багатьох десятиліть триває дискусія про українсько-чеські сутички 13-14 березня 1939 р. як один з етапів змови молодих радикалів проти уряду А. Волошина, який вони вважали ліберальним. Відповідь на це питання спробував дати О. Пагіря. Уже сама назва його статті заслуговує уваги: «Події 13-14 березня 1939 р. в Хусті: путч, повстання чи збройний конфлікт?». Дослідник висунув припущення, яке не варто відкидати: «Деякі джерела стверджують про існування певної взаємодії між чеським генералом (Л. Прхалою – Авт.) та угорською і польською сторонами під час подій 13-14 березня 1939 р. у Хусті, що відбувалася за посередництвом подвійного агента Василя Татинця. На користь цієї гіпотези, зокрема, говорить дивний збіг нападу чехословацьких військ на командні центри Карпатської Січі в Хусті з початком вторгнення угорської армії в Карпатську Україну. Ці дві події відбулися в один час – о 6 год. ранку 14 березня 1939 р. Чи не була проведена Прхалою «зачистка» в Хусті спрямована на знекровлення сил Карпатської Січі перед обличчям угорського наступу? Як показали наступні події, обидві сторони (чехословацьке та угорське командування) виявилися схильними до певних домовленостей між собою, зокрема щодо модальностей й у ставленні до українського питання обидві

³⁰ Заповіт Срібної землі. Карпатська Україна в боротьбі за незалежність. Львів: «Світ», 2001. С. 56-57.

³¹ Там само. С. 89.

³² Книга пам'яті України. Закарпатська область: У 2-х томах. Т. 2. / Гол. редколегії В. Керечанин. Ужгород: Вид-во «Карпати», 1998. С. 58.

сторони стояли практично на однакових, ворожих позиціях»³³. У підтвердження цих думок українського історика може слугувати телефонна розмова А. Волошина з генералом Л. Прхалою 14 березня 1939 р.: «Пан генерал Прхала! Вимагаю від вас негайно припинити пролиття крові! Ви танками і гарматами напали на беззбройних січовиків. Що говорите? Загрожували порядку і спокою? Коли? Де? Так, це я дав наказ озброїти січовиків, щоб ішли на фронт проти мадярів. А ви їх розстрілюєте? Порядок мусить бути, кажете. А це кажете ви, що нищите цей порядок, ламаєте закони держави, надуживаєте збройною силою? Ви дали наказ, айно! Але я тут голова влади і я вимагаю від вас послуху! Ви маєте припинити розстріли січовиків, а військо вислати на фронт проти мадярів. Кажете, що мало війська. Я вишлю вам на допомогу всіх, що лиш може стати до бою. Добре, я дам наказ»³⁴.

14 березня 1939 р. А. Волошин по радіо проголосив Карпатську Україну незалежною державою, повідомивши про новий склад уряду: прем'єр-міністр – А. Волошин, міністр внутрішніх справ – Ю. Перевузнник, міністр закордонних справ – Ю. Ревай, міністр військових та господарських справ – С. Клочурак, міністр фінансів і комунікацій – Ю. Брацайко, міністр здоров'я і соціальної політики – М. Долинай. Своім першим наказом, висланим із Відня, С. Клочурак призначив командантом Національної Оборони Карпатської України полковника Сергія Єфремова³⁵: «Військове міністерство Карпатської України. Наказ ч. 1. Наказую: Полковник С. Єфремов, як командант Національної Оборони Карпатської України, прибирає собі штаб в складі осіб: 1) Полковник Михайло Гузар, 2) Полковник Василь Филонович, 3) Надпоручник Осип Парчаній, 4) Надпоручник Микола Гулянич, 5) Поручник Бабіля, 6) Підпоручник Андрій Івашкович, 7) Підпоручник Михайло Пухлик, 8) Підпоручник Степан Вайда, 9) Поручник Петро Чорний, 10) Поручник Борис Шука, 11) Командант О. Н. О. К. С. Іван Роман, як інтендант. У Хусті дня 15. III. 1939. Ст. Клочурак. Міністр справ військових Карпатської України» (Урядова печатка)³⁶. Як пізніше розподілили обов'язки, писав у своїх спогадах С. Єфремов: «Після коротенької наради з полк. Гузаром я призначив його начальником штабу та керівником оперативного відділу Начальної Команди. Потім ми надали старшинам штабу такі функції: оперативний відділ: надпоручн. Парчаній, поручн. Івашкович; мобілізаційний відділ: надпоручн. Гулянич й підпоручн. Пухлик; інтендатура: командант Іван Роман. Формувати Хустський Кіш та маршеві сотні був призначений полковник Филонович із тим, що старшинський склад він добере сам. Своім персональним ад'ютантом я призначив поручн. Петра Чорного. Осідок штабу було вирішено залишити в будинку Уряду на першому поверсі праворуч. У цьому крилі містилася також хустівська радіовисильна та моє урядове приміщення»³⁷. Дехто з вищезазначених членів штабу залишився тільки на папері. Різко з цього приводу висловився у своїх спогадах Й. Сарвадій: «При Головній Команді начислювано більше як 20 старшин, але дійовими залишається чи не одинокий Михайло Гузар-Колодзін-

³³ Пагіря О. Події 13-14 березня 1939 р. в Хусті: путч, повстання чи збройний конфлікт? *Карпатська Україна – незалежна держава*. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої Незалежності Карпатської України (м. Ужгород, 14-15 березня 2019 року) / Вступне слово В. Смоланки; Редкол.: М. Вегеш (голова), С. Віднянський, М. Лендбел, О. Пагіря, М. Токар, С. Федака (члени редкол.). Ужгород: видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2019. С. 35.

³⁴ Пагіря О. *Карпатська Січ: військове формування Карпатської України: науково-популярне видання*. К.: Темпора, 2010. С. 112.

³⁵ Мушинка М. *Лицар волі. Життя і політично-громадська діяльність Степана Клочурака*. Ужгород, 1995. С. 104.

³⁶ Єфремов С. *Бої на Карпатській Україні 14-15 березня 1939 року*. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2019. С. 30-31.

³⁷ Там само. С. 31.

ський. Молодий поручник в розпучі шукає порятунку на полі бою, – з лицарською посвятою він засновує сотні добровольців й разом відходить на поле битви Красне Поле...»³⁸.

Протягом 13-16 березня М. Колодзінський працював цілодобово (чесько-українські збройні сутички, проведення загальної мобілізації, координація дій січових відділів), про що свідчили очевидці. Він виглядав надзвичайно втомленим, але продовжував активно діяти: «У штабі робота кипить... Полк. Гузар за помірно короткий час устиг zorganizувати поодинокі відділи штабу. Маємо вже й мапу цілої Карпатської України, на якій полк. Гузар вже має закреслену ситуацію на підставі телефонічних оголошень. Він дав мені (С. Єфремову – Авт.) звіт, які ми мали сили на той час (доповідав чітко по основним напрямкам – 1) Севлюш – Королево – Копаня; 2) Іршава – Сільце; 3) Волове – Авт.)»³⁹. Ситуація ускладнювалася тим, що з Перечиною, Великим Березним і Свалявою не вдалося налагодити телефонний зв'язок. Тим часом угорська армія просувалася вперед, маючи значну перевагу в живій силі та техніці. Будучи реалістичним військовиком, М. Колодзінський розумів, що необхідно мати стратегічний план можливого відступу. «Керуючи операціями, – пригадував С. Єфремов, – ми могли мати тільки одну мету: показати цілому світові, що українці вміють завзято боронити свою свободу й державність, а з рештою відступати з найменшими втратами в гори, на Гуцульщину, а там триматися, доки світ не схаменеться та не запротестує проти згвалтування волі Карпатської України та зрушення як Мюнхенської умови, так і Віденського арбітражу. Полк. Гузар був тієї самої думки»⁴⁰.

15 березня А. Волошин відкриває засідання Сойму Карпатської України, який проголошує незалежність молодій державі, юридично ратифікуючи рішення 14 березня. С. Єфремова запросили на урочисте засідання, а М. Колодзінський продовжує керувати штабом. Становище Карпатської України весь час ускладнюється. М. Колодзінський доповідає С. Єфремову, що «Свалявський штаб чеської дивізії відходить на Словаччину й забирає з собою зброю та амуніцію. Свалявська Карпатська Січ під командою сотника Миколи Клименка готується до оборони міста... Іршавський командант повідомив телефоном, що мадяри наступають великою силою, маючи важку й панцерну зброю... Із Севлюша поручн. Чучка повідомив телефоном, що він зі своїм відділом був примушений вийти із Севлюша та... зайняв оборонні позиції на підступах до Великої Копані... Підтверджується відомість, що Севлюш упав після тяжких вуличних боїв...»⁴¹. Заслухавши невтішний звіт М. Колодзінського, С. Єфремов доповідає А. Волошину: «Хусту ми не втримаємо, як не втримаємося й на інших бойових відтинках, бо ворог у багато разів дужчий від нас. Коли з Берліну не прийде до Будапешту наказ спинити наступ, ми не втримаємо Хусту довше, як 24 години»⁴².

О шостій годині зранку 16 березня С. Єфремов знову зустрівся з керівником штабу: «Полк. Гузар, який ночував у штабі, і мабуть зовсім не спав, виглядав дуже втомленим. Я пропонував йому відпочити, і бодай на декілька хвилин прилягти. Він відповів, що спати не буде, але лише візьме купіль та переодягнеться, і що за дві години вернеться назад. Поінформувавши мене про ситуацію на фронтах у другій половині ночі, пішов додому... О 8 годині вранці повернувся шеф штабу. Перео-

³⁸ Сарвадій Й. Змова проти уряду Карпатської України. Накладом Карпатського Союзу, 1984. С. 26.

³⁹ Єфремов С. Бої на Карпатській Україні 14-15 березня 1939 року. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2019. С. 35-36.

⁴⁰ Там само. С. 42.

⁴¹ Там само. С. 44-46.

⁴² Там само. С. 50.

дягнений у цивільний одяг, чисто виголений, полк. Гузар виглядав так, що ніхто б не повірив, що він цілу ніч не спав та майже не відривався від телефона й мапи, на якій неспинно закреслював кожну зміну в ситуації на бойових відтинках...»⁴³. Доля столиці Карпатської України практично була вирішена. Це добре розумів М. Колодзінський, коли запропонував С. Єфремову залишити Хуст: «У відділах, які відходять із фронту, є багато давніх січовиків, яких я знаю ліпше як ви, бо я був цілий час при Головній Команді Січі... і хлопці знають мене ближче, як вас... Нам укупі легше буде, навіть певніше відступати. Знов, – вас ліпше знає о. Президент і члени уряду, які вже виїхали до Вел. Бичкова й вам легше буде там зорганізувати все потрібне для дальшої оборони Карпатської України. Це важливіше, як перепроводити відступ із кількома сотнями хлопців. Зі мною залишаються мої добрі товариші – старшини штабу Січі: поручн. Коссак, чотар Врецьона, січовики з булавної сотні штабу Січі, як також – аспіранти Гуцул, Юліан Химинець та інші друзі, яких я добре знаю й які мене знають... Прошу признати мені рацію й дати відповідний наказ»⁴⁴. С. Єфремов змушений був погодитися з М. Колодзінським. О 15.10 він разом з поручником П. Чорним покинув Хуст, а вже о 16.05 до західних перемість столиці ввійшли перші угорські вояки.

Давши наказ спалити архів Головної команди Січі, чим врятував чимало січовиків від майбутніх репресій з боку гонведів, М. Колодзінський із своїм відділом з боями пройшов шляхом Хуст – Шандрово – Теребля – Нересниця. Уночі з 16 на 17 березня вони об'єдналися з іншими відступаючими відділами Січі і попрямували на Горішню Апшу⁴⁵. Про відступ січовиків писав у своїх спогадах І. Стебельський: «Недобитки січовиків, відступаючи з боєм із зайнятого мадярами Хуста, як звичайно в такій безвихідній ситуації, хаотично і в панічному настрої, з огляду на різницю в поглядах розділились на три групи і відступали в різних напрямках. Найсильніша – із сотниками С. Сулятицьким і Волянським – відступала на Великий Бичків у напрямку Румунії. Друга, слабша – під проводом полковника Михайла Колодзінського, нашого земляка Зенона Коссака – відходила на північ у просторі Карпатські гори. Разом з тою групою відступав також Дорко Лата та Микола Андрушків. Доля цієї групи абсолютно невідома, бо ніхто з них не лишився в живих. Висувають припущення, що вона потрапила в мадярську засідку і того, хто лишився живим, мадяри передали полякам, які розстріляли їх на кордоні»⁴⁶.

Один із соратників полковника Гузара А. Демо-Довгопільський (А. Дад) пригадавав: «Карпатська Україна склала іспит своєї національної зрілості. Честь урятована, але чи це його заслуга? Герої це одиниці, десятки, сотні січовиків, а він (М. Колодзінський – Авт.), як шеф штабу неіснуючого війська, безпомічна, жалюгідна постать... Не такої бойової практики шукав він на Закарпатті. Але ні! Він не програв... Партизанка! Блискавкою доходить до його свідомості. Він зупиняє відділ, пояснює січовикам, що з приводу хвороби не може йти далі та лишається в селі Апші (тепер Тячівський район Закарпатської області – Авт.) обіцяючи наздогнати їх на другий день. При ньому залишається його приятель Зенон Коссак (Тарнавський) та ще один січовик... От, приблизно зміст їх розмови: «Зенку, не журись!... передеремось до Ясіня в гори... гуцули файні хлопці. А тоді хай дрижать... Розумієш? Партизан-

⁴³ Там само. С. 56, 58.

⁴⁴ Єфремів С. Бої на Карпатській Україні 14-15 березня 1939 року. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2019. С. 69.

⁴⁵ Посівнич М. Полковник Михайло Колодзінський: воєнний теоретик і практик ОУН. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2012. Випуск 22. С. 407.

⁴⁶ Стебельський І. Шляхами молодості й боротьби: Спогади, статті, листування. К.: «Смолоскип», 1999. С. 37.

ка!» – Розумію! Згода! Повертатися соромно... Як прийдеться – ну то згинемо...»⁴⁷. М. Колодзінський на практиці підтвердив один із своїх висловів, опублікованих на сторінках «Української воєнної доктрини»: «Культ героїв та плекання нашої бойової традиції є фундаментальною справою, що на ній розвивається воєнна доктрина українських націоналістів»⁴⁸. А. Дад, як пізніше і В. Яшан, вважали, що М. Колодзінського і З. Коссака розстріляли 19 березня в місцевих шахтах.

Необхідно погодитись із сучасним дослідником В. Фединою, що немає достовірних відомостей про подальшу долю М. Колодзінського, оскільки ніхто з людей із його відділу не врятувався. У спогадах штабових старшин та січовиків відзначено, що востаннє Колодзінського бачили перед відходом головних сил січовиків, а відомості авторів про подальшу долю відділу Гузара співпадають з офіційними угорськими повідомленнями. В. Федина розділяє міркування М. Бажанського, який відзначав, що дуже важко повірити у те, що Колодзінський прийняв смерть стоячи, коли він не міг ходити. Стосовно фотографій, то вони не були досить виразними, щоб стверджувати, що це дійсно були Колодзінський і Коссак. А щодо січовиків, то їхні прізвища були подані зовсім неграмотно, а подекуди навіть не відповідали правді. На його думку, між відділом полковника Гузара і угорцями відбувся завзятий бій, у результаті якого «їх просто замордували по-тваринному», а всю цю інформацію було поширено задля того, щоб заспокоїти угорське населення і щоб не вийшла наверх правда, що сотня «доблесних» гонведів не могла перемогти 15-ти замучених і поранених січовиків⁴⁹. Сучасний дослідник О. Зайцев вважає, що М. Колодзінського разом з 15-ма іншими січовиками угорці розстріляли 18 або 19 березня.

Після Президента Карпатської України Августина Волошина, посмертно удостоєного звання «Герой України», Михайло Колодзінський, без перебільшення, був другою найпомітнішою постаттю молодої Карпато-Української держави. Він доклав чимало зусиль, щоб створити боездатну армію, яка під його керівництвом дала бій переважаючим силам агресора. По цей день невідоме місце поховання легендарного керівника штабу Карпатської Січі, який загинув, захищаючи Закарпаття. Під час Другої світової війни в курені «Карпатський» була створена окрема сотня УПА імені Колодзінського, яка вела боротьбу як проти радянських, так і гітлерівських військ. Його великі заслуги перед незалежною Україною повинні бути визнані на державному рівні. Необхідно розпочати пошукову роботу щодо встановлення місця загибелі та перепоховання останків керівника штабу Карпатської Січі. Варто також опублікувати і перевидати ґрунтовні статті та брошури М. Колодзінського «Націоналісти й військове виховання», «Польське повстання 1863», «Залізнична комунікація в ССРСР», «Полковник Іван Богун», «Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття», «Боротьба італійців за незалежність і соборність», «Партизанська війна», у який він зарекомендував себе яскравим військовим теоретиком та істориком.

Микола Вегеш,

доктор історичних наук, професор
Ужгородського національного університету

⁴⁷ Дад А. Чотири з тисячі: В дворіччя Березня Карпатської України. Прага: Секція мистців, письменників та журналістів УНО в Празі, 1941. С. 11-12.

⁴⁸ Колодзінський М. Воєнна доктрина українських націоналістів. К.: ТОВ «Основа», 2019. С. 57.

⁴⁹ Федина В. Полковник Михайло Колодзінський-Гузар – борець за незалежність Карпатської України. *Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді*. Річник IV(XVIII). Ужгород, 2000. С.95-96.

ГЕЙ, ХТО В СВІТІ, ОЗОВИСЯ!

Федір ШАНДОР

Федір Шандор (1950) народився в селі Довге Іршавського району (Закарпатська область України) в сім'ї вчителів. Ф. Шандор закінчив середню школу в рідному селі. У 1967 р. поступив в університет на медичний факультет і закінчив його у 1974 році. Після закінчення факультету був направлений на проходження інтернатури по спеціальності хірурга в м. Кіровоград. Після успішного закінчення і отримання атестації хірурга працював у Ново-Українці. В 1976 році перейшов працювати в Іршавську райлікарню, пізніше в Мукачівську міську лікарню. Зараз живе і працює в Гуменному (Словаччина).

ЛИСТОЧОК

Опало пожовклеє листя, на землю летіло до ніг.
В житті і на серці згадалось, як добре жилося колись.
Як було на світі красиво, як люди любили живих,
І тільки на старість згадають, залишивши друзів своїх.
Листочок той жив розвивався, за літом і осінь прийшла,
Що думав, коли він прожовкне, як прийде холодна зима.
Подумав про світ, про прожите життя, подумав про людську судьбу,
Подумав, що став самотнім і жалісно прийняв зиму.
Подумав про світ, про життєву дорогу, подумав про щастя своє,
І серце забилося в покої, дихання застало на мить,
Багато в душі чого пролетіло, нечесність, зрада та злість.
Забути? для чого? Згадати потрібно про все!

РІДНА МОВА

Роки прожив у чужій я країні,
де довго від болю терпів,
там згадував Шевченка, Франка цитував я,
Добрянського, Духновича згадував теж,
часто Павловича, Сільвая та Фенцика
згадував в чужій я країні без меж.
У наших житті Україна нам дух піднімала,
де часто лунали веселі пісні,
Старожили пригадували біль і скорботу
в її тяжкі історичні роки.
Душа української мови
лилася не тільки в піснях,
її згадували люди, за влади Батия

і ханів турецьких тих час.
І муки полонених у тюрмах, гаремах,
співалися пісні українські, сумні
з неволі, з якої утікали забуті Богом брати.
Про них нам оспівані були
великим народом пісні,
з душею, пронизаної болем,
дійшли вони і в наші часи.
У грудях стискалося серце
і сльози котились з очей,
лиш пам'ять людська залишилась
про славних та добрих людей.
Їхній біль співали народи,
вчені там залишили сліди,
до нас дійшли від народу
у тяжкі та мирні роки.
Роки, що терпів народ Український,
а скільки пролилося поту і сліз
за роки існування народу
та незчисленних варварських бід?!
Прошли роки нещасні,
згоїлась рана важка,
а тяжкість у серці лишилась,
як пам'ять історична така.
Поважайте ви мову країни,
любіть, пригадайте всіх тих
ті, що творили історію нашу,
за страшних нелюдських тих діб.
Згадайте про тих, хто зійшов із народу.
Про тих, хто боровся за долю її,
із серцем гарячим і честю людською.
Любов прививайте до неї,
хай світить вічне світло всім тим,
які залишились прикриті
в землі України своїй.

Дорогою життя

Ми йшли по дорозі,
ми грались, кидали сніжки,
росли ми як діти щасливо
і стали дорослими ми.

Життя пройшло непомітно,
залишилась доля сумна,
а з часом роки нам прибули,
як затерпнута доля людська.

Залишив свою я турботу,
залишив я друзів тоді,
коли відійшов на іншу дорогу
і засмучену долю свою.
Де наша дорога життєва?
Куди нас веде те життя?
Коли відвернулись від друзів
та змарнілого нами чуття.
Як наша дорога розбита,
як наше життя протекло.
Залишилась старість самотня
і наше щастя пройшло.

Цінуйте життєву дорогу,
цінуйте своє ви життя,
йдіть ви по вільній дорозі,
коли щастя такого нема.

Камінь життя

Прийшов відпочити до дому одного,
побачив багато що... було колись.
Побачив історію краю,
що в красиву природу влилась.
Тут, де проходили стежки, дороги
і люди здоров'я шукали собі,
бо знали, що природа не жартує з водою,
як на старість вони нам зреклись.
Вода, що дарує нам силу,
Вода, що життя нам дає,
вода, що до світла людину веде.
Чистить нам силу і красу,
минулість, характер і темні гріхи,
бруд нам знімає і любить порядок в душі,
освіжить, зігріє, принесе чудові рядки.
Не може одне мені повернути -
прожиті роки мої молоді.
Проникне, душу очистить

проникне до кості, як і влились,
спитає, як жили і що натворили
за роки, прожиті колись.
Потічок протікав біля хати.
Таємно і тихо журчав,
камінням пронизаний став він зарослим,
прикрився і жалісно мені усміхався.
Не знав він, скільки років пробув він на місті
тому, не знав і не згадував давність свою,
як до світла він виринав і дивився,
скриваючи тайну свою.
Не мав він ні долі, ні щастя,
не мав він нічого в житті,
терпів від води, скам'янілий горем
за проклятії дні свої.
Він чекав, як буря проклята
в потоці воду підніме його,
посуне силою на відстань,
понесе, покотить далеко
і у вічність його віднесе.
Коли котився, кричав він від болю,
кричав, не знав, де зупиниться він,
бо сила, яка його покотила,
не була під силу другим.
Проходив, котився до боку,
кидало його в різні боки,
від болю на мить він замовк, зупинився,
не знав, що чекає його у житті.
Коли перестане вода підніматись
не знав, де закине його,
чи щастя його обірветься
чи сонце зігріє його?
Чи бурка помалу зупинить
бурхливість і воду брудну,
чи на міліні пристане,
чи знайде там долю свою?
Життя, як той камінь, пом'якне
і острії грани злетять,
як наше життя постаріє,
не буде кому його величать.
Побуде та зменшить силу і твердість
згладкає повагу свою у житті
і камінь змарніє і душу залишить
в прожитій такій пустоті.

РЕЦЕНЗІЇ

Слово про Івана Драча

Про творчість Івана Драча (1936-2017), українського поета, прозаїка, кіносценариста, перекладача, політика, громадського діяча, лауреата Шевченківської премії, двічі номінованого на Нобелівську премію, Героя України, написано багато досліджень, різних розвідок, статей чи рецензій не лише українською мовою, але й мовами світу – російською, англійською, французькою, німецькою та іншими, в тому числі й словацькою. Його твори у перекладах виходили й мовами республік колишнього Радянського Союзу та країн соціалістичної співдружності. Але такої книжки-спогаду, яку нам представив професор Київського університету Михайло Наєнко - «Іван Драч – лідер шістдесятництва. Студент, Почесний доктор, лауреат Шевченківської і двічі номінований на Нобелівську, Герой України. Спогад про поета» (Київ, 2020, 66 с.) - ще не маємо.

Це, на нашу думку, цікаве та повчальне слово. Автор, на відміну від своїх попередників, згадує, розповідає, оцінює Івана Драча передусім як людину з великої літери «Л», шанобливо, щиро, відверто, захоплююче, пригадає цілий ряд, на перший погляд, не серйозних, але для поета чи автора книжки важливих моментів, як він сприймав (пізніше, як оцінював) його поезію від перших зустрічей з його поезією, будучи ще школярем і кінчаючи сьогоднішнім днем. Він вводить у літературний обіг цілий ряд нових фактів із життя і діяльності І. Драча, які допомагають нам зрозуміти його поезію, його як людину-творця, його людський характер, поведінку і ситуацію літературну та суспільну в Україні протягом десятиріч, допомагає бачити нам обличчя України другої половини ХХ ст. та періоду незалежної України...

Для М. Наєнка І. Драч – лідер шістдесятництва (шістдесятництво, на його думку, було явище не тільки соціальне, естетичне, але й психологічне), поет-новатор, реформатор української поезії, етапний поет, якого ставить в один ряд з Шевченком, Л. Українкою і П. Тичиною. Він констатує, що спочатку Драчеву поезію і поему-трагедію «Ніж у сонці» не всі в Україні зрозуміли і сприйняли позитивно, бо це була справді етапна збірка в історії української літератури. Серед таких були і знакові поети, як П. Тичина, М. Рильський, А. Малишко, М. Нагнибіда та ін. Деякі автори категорично відкидали, засуджували його поезію, його метафорику, спосіб поетичного мислення і зображення, приписували йому формалізм, занепадницькі, буржуазні, антинародні, антиукраїнські тенденції тощо. М. Наєнко пише, як поет І. Драч був змушений доказувати і не раз довів, що він українець, син українського народу, що для нього український народ, його щастя, добро і майбутнє найдорожчі у світі. Розповідає, як літературна молодь і рядові читачі захоплювались його новаторською поезією, ходили за ним на літературні вечори, а в той час «КаДеБе» «запрошувало» І. Драча на бесіду до себе «на виховання», а коли це не допомагало, то забезпечило підпал гаража та автомашини в ньому, а коли і те не допомогло, то просто на вулиці лякало і погрожувало в'язницею йому та його родині. Розповідає М. Наєнко, що саме тоді його син Максим загинув за досі нез'ясованих обставин (у нас, в Словаччині, йшла чутка, що загинув унаслідок Чорнобильської аварії, бо брав участь у її ліквідації).

Приємно було читати ті сторінки рецензованої публікації, на яких М. Наєнко згадує свій виступ на міжнародній науковій конференції в Баньскобістрицькому університеті (2004), на якій зачитав чудову доповідь на тему: «Романтична містерія Т. Шевченка «Великий льох»: умовні форми зображення героїв національної історії» і як приклад сучасної поезії такого типу назвав вірш І. Драча «Пам'яті Гоголя». Цей вірш вперше потім було надруковано саме в збірнику матеріалів цієї конференції «Slovanský romantizmus: obraz človeka v slovanskom romantizme», Banská Bystrica 2005. – S. 42-43. До речі, саме в Банській Бистриці зав'язалась між нами обома дружба і співпраця, яка триває по сьогоднішній день. Правда, вперше ми зустрілись ще 2000 року, коли я побував на міжнародній науковій конференції, яку організував Київський університет ім. Т. Г. Шевченка і запросив його до Банської Бистриці на нашу конференцію.

Читаючи рецензовану публікацію, широка громадськість може дізнатися, як і коли І. Драча було номіновано на лауреата Нобелівської премії (1967) і як Вчена рада Київського університету ім. Т. Г. Шевченка підтримала другу його номінацію.

М. Наєнко наводить повний текст заяви та список творів-збірок, які вийшли мовами світу. Між ними й словацькою мовою під назвою «Divokvet» (1971). Вперше І. Драч промовив до словацького читача уже 1962 року, коли часопис «Svet socialismu» надрукував його «Баладу про соняшник» і на рік пізніше «Дві сестри». До цього часопису приєдналися газети «Smena», «Kultúrny život» та, ймовірно, й інші. Дещо пізніше вийшла антологія молоді української поезії «Sistými rukami» (1980), в якій І. Драч представлений шістьма поезіями. Перекладачами його творів були Ю. Кокавец, Р. Скукалек, Й. Кримський, пізніше до них приєдналися Я. Маєрнік, М. Гевеші, Л. Фелдек. Всі вони спочатку перекладали твори російських письменників, не були українцями, не знали української мови і переважно користувалися словниками чи підрядниками. Словацький читач, правда, зміг теж познайомитись з поезією І. Драча і завдяки чеським перекладам, бо уже 1961 року вийшла збірка «Teležinské léto» і 1971 року «Divčí prsty». Читачі «Дуклі», в свою чергу, змогли познайомитись з творчістю І. Драча, коли перечитали мою рецензію на збірку «Вогонь з попелу» (1997, № 1).

З поезією І. Драча я почав знайомитися ще в 60-х роках минулого століття, коли доводилося мені викладати в університеті студентам українську радянську поезію останнього десятиріччя. Мушу зізнатися, що і я не все зрозумів так, як треба було. Я казав тоді, що це поема-протест проти тих, хто готує атомну чи ядерну зброю та війну і так кидає ніж у сонце, аж пізніше я говорив, що поема – це закид тим диктаторським режимам (зрозуміла річ, що я тоді не мав на увазі СРСР), які «посагають на сонце людської правди».

З Іваном Драчем я особисто познайомився аж 1972 року, коли був на стажуванні в Київському університеті ім. Т. Г. Шевченка і на одне із засідань комісії літературної критики СПУ запросив мене професор Арсен Ішук. Але тоді якоїсь важливої розмови між нами не було. Але враження залишилось на все життя. Аж потім, під час «Днів чехословацької культури в СРСР», коли частина чехословацьких письменників побувала в Україні і в Києві її приймав комітет Спілки письменників України, членом якого був І. Драч. Я там доповідав про стан української літератури Чехословаччини та реценцію літератури України в ЧСФСР. Докладніше ми познайомились і, не боюсь сказати, подружили аж 1989 року, коли Спілка письменників України за ініціативою Дмитра Павличка вирішила організувати міжнародний рейс «Від серця Європи до серця України» в рамках свята «У сім'ї вольній, новій...». Задум був такий, щоб

в столицях Чехії, Словаччини, Угорщини, Болгарії і Румунії були проведені літературні вечори за широкої участі місцевого населення, на яких українські письменники і місцеві україністи знайомили б з творчістю Т. Г. Шевченка, українською культурою тощо.

У Прагу тоді приїхала численна делегація діячів культури, очолювана заступником голови Уряду України М. Орлик, у складі якої, крім інших, були І. Драч, Д. Павличко, Р. Лубківський і М. Сингаївський. Літературний вечір, який ми зазвичай називаємо академією, відбувся в одному із залів на Градчанах. Жаль, за нечисленною публіки. Наступного дня вище названі українські письменники, до яких приєдналися два чеські прозаїки і я (як представники чехословацької літератури), вирушили поїздом до Руссе. Ніяких задуманих вечорів, жаль, вже не було. В Будапешті до нас лише приєдналися угорські письменники, потім в Руссе болгарські і румунські. Було нас десь понад 20 чоловік. В Руссе ми зустрілися з болгарськими письменниками і деякими читачами, але без якихось святкувань. Потім перейшли на пароплав «Маршал Тимошенко» і на ньому ми прибули аж до Києва. В Одесі на пароплав настушило понад 300 українців – письменників, журналістів, істориків, мистецтвознавців із цілого світу, в тому числі від нас Федір Іванчов і Ганна Чварарга. На пароплаві відбувалися бесіди, концерти, круглі столи тощо. На одному з круглих столів я запитав, чому Україна не організує курси української мови для громадян світу, як це роблять інші країни, в тому числі й Словаччина, чому ще Україна не ініціювала заснування міжнародної асоціації українців. Тоді Д. Павличко сказав мені, щоб я запропонував організувати ці заходи. Так я і зробив. Мою пропозицію було прийнято з оплесками присутніх українців України, Польщі, Німеччини, Канади, США, Австралії та інших країн. Чи брав участь у цій акції Іван Драч, не пам'ятаю. Але пам'ятаю наші бесіди при пляшках пива, які я купив ще у Празі, у поїзді. Розмовляли ми на різні побутові, політичні, літературні теми. Там я переконався, що І. Драч - людина багата духом, розумна, талановита, щедра, відверта, скромна, жартівлива...

Восстання ми зустрілися 2000-го року, коли я був на міжнародній науковій конференції в Києві і він запросив мене до кабінету Товариства «Україна – світ», де мене прийняв у присутності М. Гориня, де знов ми говорили про українські справи в Словаччині, зокрема про нашу літературу, його переклади словацькою мовою тощо. Наступного дня Товариство «Україна – світ» нагородило мене дипломом «за великий особистий внесок у справу згуртування всіх українських сил у світі, за допомогу в розбудові незалежної Української Держави, за відданість українській справі і українській ідеї», підписаний І. Драчем і М. Горинем.

Але повернімся до названої книжки М. Наенка. Крім іншого, він ще пише, чому І. Драч не одержав Нобелівську премію, як і інші українські письменники, бо вмерли скоріше, ніж би змогли її одержати (одержують лише живі автори), але і так було зроблено крок до його безсмертя. Одержав Шевченківську премію, Львівський та Київський державні університети надали йому почесного доктора філософії (*honoris causa*), Президент України надав йому звання Герой України. Але найрішучіший крок для безсмертя зробив, на думку М. Наенка, сам поет Іван Драч своєю багатою, багатовимірною творчістю, зокрема своєю поезією модерною, «модерністською, подекуди постмодерністською» та й тим, що «не рухався, а просто таки *рвався* вперед у поетичному мисленні», як свого часу Т. Шевченко, Л. Українка, П. Тичина.

Книжка не така багата сторінками, але багата оригінальними думками, оцінками і тому варто її перечитати, бо вона збагатить кожного читача.

Михайло Роман

Олександр ШОКАЛО

НАРОДНА ЕПОПЕЯ ОЛЕСЯ ВОЛІ ПРО ГОЛОДОМОРНИЙ ГЕНОЦИД УКРАЇНЦІВ

Живий архів народної пам'яті: народний епос «Безкровна війна»

Живий архів народної пам'яті про голодомор 1932–1933 зібрав український письменник, журналіст, дослідник голодоморів в Україні **Олесь Воля (Олександр Міщенко)**.

Олександр Володимирович Міщенко народився 1952 року в с. Вишняки Козельщинського р-ну Полтавської обл.

Олександр почав досліджувати голодомори, ще працюючи, після закінчення Бреусівської десятирічки, в районній газеті «Козельщинські вісті». Ходив селами Полтавщини, розпитував людей про голодовки й політичні репресії, про стражденні долі людські. Ті болючі розповіді записував у зошити «Для себе», й мав їх чотири.

Олександра Міщенка в його пошуковій праці підтримував Олесь Гончар, наполягаючи зосередитися саме на цій трагічній темі: *«Відкладіть усе, Олександр, а книгу про голод напишіть»*.

Над фундаментальним епічним зібранням дослідник працював 30 років, записавши й опрацювавши болючі спогади 10 тисяч очевидців з цілої України.

Народна епопея «Безкровна війна» вийшла у Світ 2019 р. в авторській редакції й коштом автора, у двох томах загальним обсягом 2 000 сторінок.

Як унаочнення до тексту використано фотосвідчення з державних архівів Кінофотодокументів, Служби безпеки України та Українського національного інформаційного агентства «Укрінформ».

В анотації до видання наголошено на його глибинній правдивості: *«Народна епопея «Безкровна війна» Олесь Воля про голод-винищення українців у 1932–1933 роках – праця не лише епохальна, а й унікальна за своїм непромінальним значенням і суттю. З плином часу вона набиратиме ще більшої ваги й цінності. В епопеї немає жодного слова вимислу, ...названі поіменно жертви і їх кати; збережені назви тюрем, катівень, міст, сіл, хуторів, кутків, вулиць, річок і яруг; складені покажчики імен свідків голодомору та географічних назв...*

Тож хто врешті-решт організував голод-винищення українців у тридцять другому – тридцять третьому роках минулого століття? З чиєї вини на очах усього цивілізованого ХХ віку було вигублено мільйони й мільйони наших співвітчизників? За що, чому і чийми диявольськими руками мучили й винищували такого працюючого й терплячого українського селянина? На ці болючі, як незагойна рана, питання у своїй книзі-епопеї «Безкровна війна» на історичних фактах і свідченнях очевидців пережитої трагедії-катастрофи, а також на архівних документах, зокрема світлинах, дає сувору відповідь письменник...»

У передмові до своєї праці автор складає *«глибоку подяку всім очевидцям, що допомогли звершити цей скорбний труд»* і на їхніх свідченнях переконливо стверджує: *«Так, у тридцять третьому велася війна. Підступна, сатанинська, безкровна війна, коли під корінь винищувався український селянин.*

...В тому жажливому тридцять третьому Україна була засіяна голодоморськими кістками так рясно, як рідко яка держава в Світі зазнавала таких жертв із початку виникнення роду людського. Третина, четверта частина людей вигинула в кожному (підкреслюю: в кожному) селі, хуторі, хутірцеві на моїй рідній Полтавщині. Таку кількість людей (а часом і більшу: були навіть «запечатані» села, тобто такі, в яких люди вмирали до жодної живої душі) від голоду й хвороб смерть викосила на Київщині, Дніпропетровщині, Кіровоградщині, Черкащині, Вінниччині, Чернігівщині, Житомирщині... Коли помножити кількість жертв на кількість сіл, охоплених голодомором, вийде така «арифметика»: **шість – вісім мільйонів**. Приблизно стільки дітей і батьків, бабусь і дідусів, працездатного населення знищили в тридцять другому-тридцять третьому роках. ...Винні у скоєних людовбивчих злочинах, зокрема в голодоморському, мають бути прокляті в пам'яті людській на всі віки. ...Я весь час жив і живу тим світлим, праведним передчуттям, що як би глибоко не закопали Правду диявольські послушники – Правда во-скресне! ...Краплина по краплині, зернина по зернині збираємо до купи слово Правди, немертне слово. Несмертні і ми – Українці!».

А ось задокументована «права» одного з людовбивців: «Між селянами і нашою владою точиться жорстока боротьба. Це боротьба на смерть. Цей рік став випробуванням нашої сили і їхньої витривалості. Голод довів їм, хто тут господар. Він коштував мільйони життів, але колгоспна система існуватиме завжди. Ми виграла війну!» (1933; Хатаєвич Мендель Маркович, відповідальний за хлібозаготівлю в Харківській області з кінця жовтня 1932).

А це ключове свідчення Подоляна Степана Івановича з с. Слободище Вінницької області: «Мій батько Подолян Іван Степанович у 33-му працював секретарем Китайгородської сільської ради й сумлінно вів книгу реєстрації померлих. Списки поповнювалися щоденно десятками прізвищ. І ось одного разу в сільську раду приїхав з району представник НКВС.

– Секретар, – звернувся він до тата холодно, суворо. – Покажи-но книгу реєстрації померлих.

Батько подав.

Представник мовчки сів до столу, розкрив книгу, перегорнув кілька сторінок, вийняв із кобури наган, поклав на стіл. Дивлячись з-під лоба на батька, раптом рывкнув:

– То що, по-твому, товарищ секретар, люди в Радянськiм Союзi вмирають від голоду?!

– Я писав те, що було... – батько.

– Ти граєшся з вогнем... – бавлячись новеньким наганом, сказав сердито районний енкавеевський представник. Наступально: – В тебе, Степановичу-секретар, чисті бланки є?

– Є, а що?

– От що: негайно переписуй своє сочиненіє. Я завтра вранці обов'язково заскочу в Слободище, перевірю, що ти там понаписуєш... – і вийшов із сільської ради.

До півночі сиділи батько з головою сільради Митком Якимом Савовичем, переписуючи книгу і приписуючи померлим, які тільки знали, хвороби.

Ранком співробітник НКВС, як і обіцяв, приїхав:

– То що, секретар, показуй... – перегорнув книгу, віддав батькові, мовив задоволено, усміхаючись. – Оце, Степановичу, зовсім друга справа. Де попередня книга?

– Ось, – дістав батько з прилаштованої на стіні полицки великий «бухгалтерський» зошит.

Енкавесівець з усвідомленням своєї непохитної владної могутності узяв зошит, тримаючи його у лівій руці. Правою виймав сірники з кишені. Потім розшматував на окремі частини, кинув те шмаття в грубку:

– Хай горить. І щоб ти мені, секретарю, самодіяльністю не займався, а знав, що і як писати».

Ця викривальна оповідь, як і 10 тисяч інших правдивих свідчень, уцент розбивають модерну «демографічну методику» підкуплених нащадками організаторів Голодомору новоявлених «дослідників голодоморів в Україні», які влаштували торги мільйонами людських жертв, намагаючись сторгуватися на 3-4 мільйони померлих від голоду українців (аби тільки число жертв Голодомору не перевищило 6 мільйонів жертв Голокосту). Ті псевдодемографи диктують умови підрахунку втрат від Голодомору-геноциду 1932-1933 років без детального вивчення первинних документів українських архівів. Як цинічно пропонував американський професор Олег Воловина під час Міжнародної наукової конференції в Каліфорнійському університеті у 2017 р.: *«Давайте зберемося в тісному колі й домовимося про цифру втрат»*. Цей аморальний заклик до гешефту мільйонами вигублених голодом людських душ – промовисте свідчення дегенеративності новітніх навчених «учоних». То хто ж так затято старається приховати історичну правду?..

Ось чітка наукова позиція авторитетного дослідника голодоморів в Україні доктора історичних наук Володимира Сергійчука: *«З огляду на те, що Голодомор-геноцид 1932–1933 років є свідомим масовим народобвивством, основним напрямком дослідження цієї трагедії мусить бути історико-криміналістичний на базі офіційних статистичних даних, а демографічні розрахунки можуть слугувати лише допоміжним інструментом для визначення конкретної кількості жертв цього злочину... Адже що необхідно, аби визначити втрати УСРР за 1932–1933 роки? Треба мати дві цифри: скільки населення було станом на 1 січня 1934 року і скільки його мало бути на цю дату. Різниця між цими двома величинами і буде кількістю втрат. ...Різниця таким чином на 1 січня 1934 року – **7.121,400**»*. Така середня статистична цифра українців, знищених у 1932–1933 роках більшовицьким голодоморним геноцидом. А ще ж є свідчення іноземних дипломатів, які одержували конфіденційну інформацію від більшовицьких високопосадовців і називали цифри втрат від **7 до 10 мільйонів і більше**.

А за кожною окремою з тих мільйонів цифр – насильницька згуба неповторного людського життя, непоправна втрата, яка позначилась на долях українських родин, родів і долі цілого Українського народу. А люди, які вижили в голодовку, зазнали деформацій на рівні світогляду, свідомості, психіки й біології. Люди, які пережили Голодомор, стверджують, що голод набагато страшніший за війну. Бо голод прирікає на безвихідь, на неминучу смерть, од якої не врятуєшся. А хто виживав, але пухнув з голоду, в того змінювалась генетика, і та деформація позначалась потім на нащадках. Страх засів у травмованих голодом на генному рівні...

Голодоморна статистика засвідчує знеособленими цифрами мільйони згублених більшовицькими злочинцями людських життів. А спогади страждальців, які пережили голодомор, – це живі свідчення людських душ і їхньої незнищенної пам'яті. Задокументовані Олесем Волею болючі спогади українських

селян становлять потужний за правдивістю масив звинувачувальних документів проти замовників і виконавців голодоморного геноциду. Зібрані сумлінним дослідником правдиві свідчення 10 тисяч українців розбивають також ідеологічні аргументи імперських фальсифікаторів української історії, які торочать, що голод був і в інших республіках СРСР.

Правда, голод у 1932-1933 більшовики влаштували і в інших хліборобських регіонах, зокрема на Поволжі та в Казахстані, де загинула майже половина населення. Але там вилучали сам хліб, а людей випускали шукати собі поживи на сусідніх територіях. А всю Україну закрили кордоном, при цьому окремі села й цілі райони ставили на «чорні дошки», блокуючи військами й не даючи вихати за межі їх територій; у людей забирали все їстівне й винищували голодом. Так більшовики втримали в лабетах смерті аграрну базу своєї імперії. Бо економічно незалежне, самостійне, національно свідоме українське селянство більшовики сприймали як реальну загрозу своїй колонізаторській паразитарній політиці. Такий самий голодоморний геноцид більшовики влаштували й на Кубані, де половину населення становили українці, й саме українські козацькі станиці ставили на «чорні дошки» й виселяли на далеку Північ.

Більшовицькі виродки нищили традиційне українське етнокультурне, соціальне середовище, викорінювали морально-світоглядну основу природно-звичаєвого права агрокультури з давнім вічовим *законом самоврядної волі громади* та насаджували своє аморальне узаконене беззаконня, яке ліквідувало саме поняття про справедливість як першопочаток права. Українців-господарів винищували голодом за їхнє глибинне вкорінення в рідну землю, за дотримання питомих звичаїв, за непіддатливість пролетаризації й непокору паразитарному більшовицькому режимові, за совісливість і справедливість, за високу людську моральність, яку люто ненавиділи аморальні нелюди.

Високу совісливість, моральність, справедливість українського народу цілковито уособлював Тарас Шевченко й так проникливо охарактеризував людей агрокультури – українських селян: *«Наш-бо селянин, двигаючи на собі почесний тягар вікових національних обов'язків і будиши фактично спадкоємцем періодично відмираючої шляхти, – є, може, найбільшим аристократом серед селянства Європи»*.

Ось тому ще перші європролетаризатори – представники фінансового племені й Фінансового інтернаціоналу ставили завдання звести селян зі світу: *«Крестьянство реакционный класс по отношению к пролетариату, потому, что хочет искусственно сохранить себя»* (Ф. Енгельс). К. Маркс у своїх ранніх економічних працях відверто висловив своє презирливе ставлення до селян: *селяни подібні до картоплі: доки вони в мішку, роби з ними, що хочеш, а варто розв'язати мішок, і картопля розсиплеться, повростає в землю, й тоді важко буде вирвати її з землі*. Старі люди в Україні згадували, як у першореволюційному 1905 р. більшовицькі активісти погрожували селянам: *«Ви вже в нас у мішку, осталося тільки зав'язати»*. Ці паралелі з мішком не випадкові – вони мають спільне доктринальне першоджерело...

Ще на початку 1847 р., тільки-но на європейському обрії виникла мара комунізму (перші комуністи Маркс і Енгельс написали свій програмний документ – «Маніфест комуністичної партії»), Микола Гоголь перший забив тривогу, застерігаючи слов'янський світ од *«пролетаріатства»*, яке страшним привидом почало ширитися по Європі й загрожувало відірвати селянина од землі-годувальниці: *«...Хіба можна розділити селянина з землею?.. Ви тільки*

подумайте, що селянин наш плаче на radoцax, побачивши землю свою. Декoтpи пpипaдaють до землі й цілyють її, наче коханy. Це щoсь та oзнaчae!.. Oсь над цим і тpeбa пoдyмaти...». Український геній своїм проникливим зором пильно спостерігав за Європою й розгледів у ній початки політико-соціальних потрясінь світового масштабу та застеріг ще півтори сотні років тому: «У Європі заварюються тепер усюди такі сум'яття, що не допоможе ніякий людський засіб, коли вони розкриються... Там ніхто ще цього сповна не бачить. Усе, не виключаючи навіть державних людей, перебуває поки що на поверхні зовнішніх відомостей, тобто перебуває в тому завороженому колі пізнань, яке нав'яли журнали скороспілими висновками, необачними свідченнями, поданими крізь **облудні призми всяких партій** зовсім не в тому світлі, в якому вони є».

З особливо лютою ненавистю пролетаризував селянство біснуватий комуніст – вождь руських більшовиків і «вождь світового пролетаріату» Ленін (Бланк-Ульянов), ненавидячи селян за індивідуалізм, за вірність традиції, за господарське дбання: «Крестьяне – собственники, и с ними приходится бороться»; «Мелкие собственники – это наши противники. Мелкособственническая стихия – самый опасный наш враг»; «И тут нет совпадения интересов пролетариата и крестьян. Тут наступает трудный период борьбы – борьбы с крестьянством»; «Мы должны расколоть деревню на два враждебных класса. Мы обязаны разжечь там в деревне ту же гражданскую войну, что мы смогли сделать в городе»; «В Сибири и на Украине ...крестьяне были против нас» (Ленін). «Ни на минуту не забывайте, что Украина должна быть нашей, и нашей она будет тогда, когда будет советской...», – так напучував своїх головорізів воєнний комісар Троцький (Лейба Бронштейн). Згідно з завітами своїх вождів, більшовики – ліворадикали-ленінці – з затаєю люттю нищили українських селян окупаційною війною й виморювали голодом 1932–1933. Революція й окупаційна війна стались через нестачу совісних, моральних людей, які тільки й могли протидіяти аморалізму більшовиків з їх антилюдською політикою паразитарної доцільності.

Агресивні антиселянські, антиукраїнські настанови Маркса-Енгельса й Леніна-Троцького реалізували більшовики на чолі зі Сталіном. Сигналом для початку голодомору в Україні став лист Сталіна Кагановичу від 11 серпня 1932 р.: «Самое главное сейчас Украина. Дела на Украине из рук вон плохи... Если не возьмемся теперь же за выправление положения на Украине, Украину можем потерять». В Україні 80 % населення становили селяни, і вони противилися кримінальному більшовицькому режимові – з 1918 по 1932 по суті точилася селянська війна проти більшовиків. Аби зламати той опір, більшовицьке керівництво СРСР наказало партійній верхівці в Україні вилучити в селян весь хліб і всі інші продукти! Слово «голод» не промовляли, але всім усе було зрозуміло.

Крім політичної мети – пограбувати й знищити голодомором самостійних хліборобів, які противилися більшовицькій пролетаризації-озлиднінню, більшовики мали й фінансову мету: тільки за два роки голодомору 1932-1933 вони вивезли з України 82 тонни золота, яке через «торгсини» виміняли в українців за їхній же, забраний у них перед тим хліб. Мережа «торгсинів» фактично мала на меті викачати з хліборобів золотовалютні цінності, які ще залишились після численних експропріацій.

Більшовицькі хронологи навіть не згадували у своїх анналах про факт голодомору 1932-1933 років, а їхні наступники досі не визнають той голодомор

геноцидом Українського народу. Коли українські демографи ще в 30-х роках, по свіжих слідах голодоморного геноциду визначили число жертв у межах 11 мільйонів, то нинішні агенти-грантожери Фінансового інтернаціоналу пропонують «зійтися» на трьох з половиною мільйонах, аби тільки не більше умовного числа жертв Голокосту.

А яка ж позиція академічної історіографії щодо українського Голодомору-геноциду? Звичайно ж, формальна: індивідуальні спогади про пережитий голодомор і колективна пам'ять народу – все те належить до усної історії й не є історичною пам'яттю, бо не підтвержене документальною джерельною базою. А вся документальна джерельна база – в центральному більшовицькому архіві в Москві. Аналогічна позиція присяжних істориків стосовно всієї нашої історії – ігнорування усної джерельної основи історичної пам'яті Українського народу.

Отож, академічна історіографія, хоч і претендує «розказати всю правду про минуле», обмежена писемними джерелами, в яких домінує своя фінансово-політична доцільність і далеко не досягнуто всієї правди про українську історію й українське сьогодення, яке вже в нас на очах стає фальсифікованою історією. Тому для істинного знання минулого, досягнення його безічної суті й, відповідно, визначення майбутнього не варто покладатися тільки на писемні джерела, переважно сфальсифіковані, а необхідно відкривати істинну джерельну основу усної історичної пам'яті свого народу.

Безцінним вкладом в усну джерельну базу історичної пам'яті українців стало фундаментальне епічне зібрання Олеся Волі «Безкровна війна». Ця книга-епопея народної пам'яті відкриває десятиліттями замовчуване знання нашої історії, яке нам належить засвоїти.

Народний художник України й вільний український історик Микола Сядристий застерігає: *«Уся біда в тому, що історія нас нічому не вчить, бо ми її не знаємо і не робимо відповідних висновків. Суспільство розплачується величезними жертвами за те, що воно приходить до правильних рішень з великим запізненням»; «Офіційна історія – це переважно облудні міфи, що їх створюють продажні історики, політологи, соціологи на замовлення переможців для перетворення нації чи цілої держави в покірний натовп»; «Уся політика зводиться до того, як із людей зробити натовп і як заволодіти натовпом. Тому не вірте нікому, а пізнавайте правду, і правда зробить вас вільними».*

На переконання М. Сядристого, цілковите, правдиве осмислення історичних подій будь-якої епохи можливе тільки за 40 років – за вік одного покоління. І тільки поодинокі люди здатні своїм прозорливим духовним зором враз досягнути будь-яку подію, тим самим випереджаючи час: *«Прислухайтесь до того, що говорять люди, особливо на базарах і вокзалах. Все це правда, яку писатимуть лише через 40 років».*

У січні 2013 М. Сядристий відкрив у своєму Музеї мікромініатюр у Національному Києво-Печерському історико-культурному заповіднику небачену досі виставку *«Історико-політичні витoki комуністсько-фашистського терору в ХХ столітті – в Україні зокрема».* М. Сядристий явив новий погляд на історію України – правдивий погляд, що розвінчує офіційні пояснення причин комуністичного терору й голодоморів в Україні. Вчений незаперечно доводить на документальній основі першоджерел, що Ленін – замовник *«остаточного розв'язання селянського питання»* через голодоморний геноцид україн-

ських селян, які прагнули до самостійного господарювання й не піддавалися більшовицькій пролетаризації й люмпенізації. Термін «сталінізм» придумав Троцький, аби звалити всю відповідальність за знищення людей на Сталіна – виконавця диявольського плану Леніна-Троцького. А здійснював терор і голодоморний геноцид більшовицький криміналітет, породжений зрощенням комуністичної ідеології й криміналу.

Масове вбивство українського селянства у 1932-1933 роках, яке Верховна Рада України у 2006 р. визнала геноцидом, потягнуло за собою відкриття кримінальної справи проти організаторів цього злочину. Спеціальна слідча група, яка була створена у зв'язку з цим у Службі безпеки України, мала вивчити величезну кількість документальних і усних свідчень про зумисний характер цього злочину й водночас відповісти на питання щодо кількості втрат від Голодомору-геноциду. 25 грудня 2009 р., в ході розслідування цієї кримінальної справи Головним слідчим управлінням СБУ, було порушено нову кримінальну справу стосовно радянських і партійних керівників – І. В. Сталіна, В. М. Молотова, Л. М. Кагановича, П. П. Постишева, С. В. Косіора, В. Я. Чубаря та М. М. Хатаєвича за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України, – геноцид. Апеляційний суд Києва, який розглядав цю справу в січні 2010 р., підтвердив висновки слідчих СБУ про організацію на території УРСР геноциду української національної групи, тобто штучного створення життєвих умов, розрахованих на її часткове фізичне знищення. Суд констатував, що обвинувачені вчинили осудний ним злочин, і закрити кримінальну справу у зв'язку з їхньою смертю.

Однак, незакритими лишаються незаперечні народні свідчення про більшовицькі злочини, які паралізували наш суспільний організм на десятиліття. І неодмінно настане *справедлива історична розплата*. Рівноцінна *віддяка за добро й справедлива відплата за зло* – це моральний принцип зворотної дії, який базується на *всесвітній основі циклічного часу*. За принципом *циклічності часу* розвивається й відроджується агрокультура, основа якої – хліборобство. А зі справедливої відплати починається *правове життя – життя по правді*.

Для свого *самопорятунку, самовідродження й справедливого життя по правді* нашим людям належить повернутися до морально-світоглядної основи *природно-звичаєвого права* агрокультури та до відчуття *циклічного часоплину*. Бачення *історії як циклічного часоплину* розпросторює свідомість, звільняє її від ідеологічної пропаганди й відкриває істинне історичне знання, яке стає дієвим чинником нинішнього й майбутнього та спонукає до справедливості.

Записаний Олесем Волею народний епос про голодоморний геноцид українців – незаперечне правдиве свідчення незнищеної пам'яті й ствердження неминучої справедливої відплати за злочинство.

Це також суворе застереження минулих поколінь нашого народу нинішнім і прийдешнім поколінням од безпам'ятства і втрати пильності, бо забуте й прощене злочинство повертається помноженим злобительством. Нині ми загрожені новітнім глобальним, технологічним геноцидом, прихованим під лукавим піклуванням нелюдів про людей.

Живий архів народної пам'яті, сумлінно зібраний Олесем Волею, будить душу й розум, звільняє від омани, виводить з паралічу й повертає колективну пам'ять і збірну волю.

Пробуджуймо в собі дух волі й утверджуймо справедливість, і наші воля й справедливість визволять нас!

ПЕРША МОНОГРАФІЯ ПРО ХУДОЖНИКА ІВАНА ІВАНЦЯ

Іван Іванець (1893-1946). **Стрілецькі мемуари, творча спадщина.** Автори-упорядники – Роман та Андрій Яціви. – Вступне слово Петра Гринчишина. Науковий редактор Микола Литвин. – Львів, 2019. – 476 с. іл., ISBN 978-966-2501-60-60-5

У 2019 році на кошти Фонду Родини Піцюрів з Канади вийшла друком монографія про майже забутого українського живописця та графіка Івана Іванця, якого Петро Гринчишин у вступному слові назвав *«мистцем за покликанням, патріотом за суттю, справжнім героєм національно-визвольних змагань 1914-1921 років [...] і непересічно різноплановими талантами в сфері образотворчого мистецтва»* (с. 9). Роман Яців тут же подав всебічну характеристику художника (с. 15-68), перша спроба реабілітації якого в Україні відбулася 20 років тому невеличкою виставкою.

На цей раз Роман Яців у вступі на основі обмеженої кількості доступних даних подав біографію живописця (с. 15-67). Оскільки ця публікація читачам поза Україною маловідома, спробуємо переказати бодай основні етапи життя живописця..

Іван Іванець народився 9 лютого 1893 року в с. Новосілки-Гостинні на Львівщині в сім'ї священника Йосифа Іванця та починаючої письменниці Михайлини Рошкевич (сестри нареченої І. Франка Ольги Рошкевич). Після закінчення Львівської академічної гімназії 1912 року він відвідував уроки малювання у приватній школі – т. зв. Вільній академії мистецтва у відомого педагога Станіслава Бажовського. Ідейно він, як і більшість української галицької молоді, був під значним впливом ідеології Дмитра Донцова. Одночасно Іван продовжував заочно вчитися у Львівській мистецько-промисловій школі. У тому часі з'явилися і його перші статті на мистецькі теми у львівській пресі.

У 1914 р. Іван Іванець був мобілізований до австро-угорської армії. На фронті він вступив у Легіон Українських Січових Стрільців (УСС), де став співзасновником, пізніше – головою Пресової квартири УСС. За його проєктами було виготовлено прапор, пізніше – герб (тризуб), а частково однострій УСС.

У серпні 1917 р. він потрапив у російський полон, в якому перебував до кінця Першої світової війни. І в таборах військовополонених на території Росії він не перестав займатися українським мистецтвом.

Після повернення з полону він вступив до Української галицької армії, де і надалі віддався художній творчості. У листопадовому повстанні 1918 року був командиром Першого відділу кінноти. З того часу бої кіннотників стали центральною темою творчості художника-баталіста. В одному з боїв був загублений архів Пресової квартири, а в його складі, крім цінних військових документів, – понад 900 унікальних фотографій І. Іванця з боїв і культурно-просвітної діяльності УСС.

Після поразки повстання майже ціле літо І. Іванець провів на Закарпатті, а в 1921 році потрапив до табору для інтернованих вояків Української Галицької Армії у Німецькому Яблонові, пізніше – Йозефові в Західній Чехії. З того часу і до 1927 року його життя було пов'язане з Чехословаччиною. Тут він у 1926 році закінчив навчання образотворчому мистецтву в Українській студії пластичного мистецтва в Празі і майже одночасно – студії на юридичному факультеті у Празькому Карловому університеті, де здобув звання доктора прав.

З двома вузівськими дипломами він 1927 року повернувся з Праги у рідний Львів, де розгорнув широку образотворчу діяльність, очоливши провідні малярські установи та організації. Його твори появлялися на виставках, а численні статті на мистецькі теми друкувалися в періодичній пресі.

У 1941 році («за перших советів») його обрано заступником голови новозаснованої Спілки образотворчих мистців, а в 1944 році (за німецької окупації) – іменовано директором Музею українського мистецтва.

Наприкінці літа 1945 року, при спробі забрати свої картини з персональної виставки у Кракові, радянські органи (Смерш) його арештували і до 29 жовтня 1945 року утримували в тюрмі м. Ратибора.

У листопаді того ж 1945 року заслали в м. Солікамськ на Уралі, де він після виснажливої роботи на одній із шахт 10 березня 1946 року помер на 53-ому році життя.

Ім'я Івана Іванця в Радянському Союзі було засуджено на забуття, а майже всі його твори в державних галереях і музеях фізично знищені. Лише в одній котельні Львівської наукової бібліотеки в 1952 році було спалено 15 олійних картин, 61 графічну роботу та 20 альбомів дрібної графіки Івана Іванця, разом 704 одиниці (с. 89). Збереглися лише його твори в приватних колекціях, переважно за межами України. І саме вони лягли в основу рецензованої монографії.

Перший розділ монографії – «*Статті про Івана Іванця*» (с. 66-113) охоплює статті п'ятьох авторів: Володимира Ласовського (дві статті), Володимира Поповича, Любомира Романа Кузьму, Софії Король та автора цієї рецензії. Половина статей була публікована ще за життя художника; друга – після його смерті. Усі автори підкреслюють високий рівень художньої спадщини маляра.¹

Розділ другий охоплює «*Публікації Івана Іванця*» (с. 115-307). Йдеться про 49 статей на різні художні або історичні теми, публіковані майже виключно у львівській пресі з 1914-го по 1944 рік.

Певною несподіванкою для сучасного читача є підрозділ «*Львів у сиву давнину й тепер*» (с. 212-240), задуманий як путівник по визначних місцях столиці Галичини. Своім змістом і популярним стилем він привабить і сучасного читача.

У підрозділі «*Про мистців і мистецтво*» (с. 241-307) опубліковано 31 статтю Івана Іванця про відомих і менш відомих художників та його рецензії на львівські художні виставки. Тут художник представив себе як тонкий знавець не лише українського, але й світового мистецтва.

І тут переважає українське образотворче мистецтво, головним чином, стрілецька тематика. Його роздуми про мистецтво не втратили актуальність і в наш час.

У статті «*Модерне малярство*» з 1914 року (с. 243-245) І. Іванець подав влучні характеристики таких художніх напрямів, як імпресіонізм та неоімпресіонізм. Актуальними і сьогодні є думки І. Іванця з 1919 року про «псевдомодерних» художників: «*Є артисти, яких змаганням є стати за будь-яку ціну оригінальними та в цей спосіб звернути на себе вагу. Вони знають, що Монета й інших артистів, котрих образи йдуть на вагу золота, колись зовсім непізнаваних, думають, що те саме може повернутися в майбутньому з ними, і звідти беруть початок нові напрями, щороку, як гриби по дощі, показуються в салоні незалежних. [...] Творцями їх є не творці-артисти, що вирубують нове вікно погляду на природу, а нетворчі теоретики, які життя заступають теорією, а творчий темперамент форсуванням. [...] Отже, не після них судити нам модерну штуку, вони не є її висловом. Вони характеризують дуже добре теперішню хвилю. Модерна штука дала вже достатні докази своєї життєвої сили і дає їх щоразу більше*» (с. 245).

¹ Упорядники у короткому вступі до цього розділу зауважили: „Ці матеріали дадуть змогу більш рельєфно побачити складне психоемоційне тло динаміки подій, які були пов'язані зі всією родиною Іванців. Найбільш промовистими є відомості, знайдені академіком НАН України Миколою Мушинкою, опосередковано через близьке коло людей матері та дружини І. Іванця вже після Другої світової війни (с. 66).“

Із чеських художників І. Іванець дав високу оцінку випускниці Української студії пластичного мистецтва Людмилі Янській (учениця класу Івана Кулеця), про яку написав: *«Нам приємно заізнати з українським громадянством чеську артистку, що вийшла зі школи українського майстра і через три роки праці вже здобула собі добре ім'я. Високий рівень її праць свідчить не лише про її талант, але також про високий рівень і культуру української мистецької школи, закладеної й отриманої серед дуже тяжких відносин на еміграції»* (с. 246).

На невеличкій виставці чехословацької графіки у Львові 1931 року І. Іванця найбільше зацікавили плакати Альфонза Мухи, Зісера Кіселі, Ладіслава Бруннера, збірка екслібрисів, фотогравюр, листівок, туристичних реклам і проспектів.

На більш репрезентативній львівській виставці чехословацької графіки 1935 року, присвяченій 55-літтю президента ЧСР Т. Г. Масарика, серед 300 творів членів асоціації Hollar, увагу І. Іванця привернули твори Макса Швабінського, Адольфа Алекса, Цірила Боуди, Алойса Моравця, Франтішка Кобліги, Т. Ф. Сімона, Коломана Сокола, Войтеха Седлачка, Карла Тондла та Яна Рамбоуска.

Завершальний третій розділ монографії озаглавлений *«Творча спадщина Івана Іванця»* (с. 208-451). У ньому подано репродукції 103 кольорових творів, переважно олій на полотні, 87 чорно-білих графік та 49 зарисовок (здебільшого олівцем). 37 зарисовок були створені в екстремальних умовах тюрем (*«Тюремний альбом 1944-1945 років»*). Ці зарисовки автор створив як джерело майбутніх творів та їх альбом передав дружині при останній зустрічі. Та висилка в уральський концентраційний табір і передчасна смерть від непосильної фізичної праці не дозволили йому реалізувати свій творчий задум.

Перша монографія про життя і творчість визначного українського художника і громадського діяча Івана Іванця відповідає найвищим критеріям наукового видання. Авторам-упорядникам Романові та Андрієві Яцівим вдалося зібрати в архівах та бібліотеках України багатий матеріал, зокрема, його спогади про участь у Першій світовій війні та про львівський період його діяльності (1927-1944). Однак ряд моментів його біографії і досі залишаються не висвітленими через брак публікованих джерел. Наприклад, майже зовсім невідомим є його перебування в Чехії (крім ув'язнення в таборах військовополонених і навчання у празьких вузах) та кількामісячне перебування після поразки Листопадового повстання 1918 року тощо. Ці теми чекають ще свого дослідника.

Чимало додаткових даних про біографію Івана Іванця могли б дати матеріали про його арешти органами «Смершу» в Кракові 1945 року. Ці органи старанно зберігали протоколи допитів арештованого, які майже завжди починалися проханням слідчого *«Розкажіть детально свою біографію!»* Підсудний розказував, слідчий записував. На основі біографії, як правило, задавав запитання, на які підсудний відповідав, а його відповіді теж записувалися. У кінці слідства, яке тривало кілька годин (а то й кілька днів), протоколи оформлялися в окремі *«Справи»* (рос. *«Дело»*), кожна сторінка якої була підписана підсудним.

Якби знайшлася *«Справа»* І. Іванця (а вона, певно, існує, мабуть, в досі не розсекречених архівах Росії), це було б цінне поповнення монографії Романа та Андрія Яцівих.

А поки що ми щиро дякуємо львівським авторам-упорядникам за їх першу монографію про всебічно обдарованого українського художника – борця за самостійну українську державу, який на її вівтар поклав найцінніший дар – своє життя.

Микола Мушинка

МИСТЕЦТВО

ПРОКІП КОЛІСНИК: ОБЛИЧЧЯ ХУДОЖНИКА В ІНТЕР'ЄРІ ЕПОХИ

Нова серія графічних автопортретів Прокопа Колісника не лише знайомить з незаним досі образом художника, а й показує непростий час, який він переживає з усіма. Вони драматично відрізняються від його олійних композицій і водночас для уважного глядача зберігають деякі спільні «родинні» риси з попередніми автопортретами. Хаотичне, на перший погляд, плетиво ліній – потужний засіб творення і передачі неспокою, навали думок і бурхливих почуттів, якими охоплені і Майстер, і глядачі.

Колісник моделює форму лініями і штрихами, розвихреними емоційною енергією, розташованими наче довільно на білому тлі. Площини тут – не пасивні місця, на яких розгортаються естетичні «дії», а невід'ємні частини їх. Очі прагнуть стежити за звивистими лініями і блукають, як у лабіринті. Однак глядач не відчувається загубленим – формування візуальних елементів зосереджене таким чином, що кожен додає енергетичної напруги, як крещендо у музиці – і глядач бере участь у співтворенні, відчувається і моделює, й автором водночас. Зображення розміщені у просторі так, що існують автономно, не зв'язані з ним, не обмежені його площею, а тому – динамічні, енергійні, граційні. Це – один з рідкісних випадків в історії мистецтва, коли автопортрет художника став візитівкою епохи у буквальному сенсі – особа відгороджена від світу маскою, у якій працює, думає, спілкується.

Інтенсивність почуттів можна побачити лише в очах, саме в них зосереджена потужна енергія розбурханого внутрішнього світу художника. Старий і до певної міри збаналізований надуживанням вираз «очі – дзеркало душі» в автопортретах Колісника втрачає затертість і повертається до первозданної свіжості, до конкретної ситуації, коли очі не просто відображають перипетії духовного стану митця, а є отим єдиним джерелом інформації про нього, яке залишилось відкритим до світу. Через те саме на очі падає найбільше «навантаження» – розповісти про тягар дум художника, який опинився перед дилемою: як донести до глядачів свої твори віртуальними засобами спілкування і не втратити того, що може передати лише оригінал.

Невпокорений дух митця проривається, незважаючи на маску-забороло, і через очі, і через клубки ліній згорнутих, як тугі пружини, готових щомиті вибухнути під пильним поглядом. Ці очі ведуть свій давній і розгалужений «родовід» від старовинних ікон з їхніми суворими, непорушними ликами та середньовічних портретів-парсун зі статечними, урочистими обличчями, де тільки в очах і зосереджувалися живі емоції і складні почуття.

У минулому столітті Поль Валері зауважив, що «Людина не може знести свого власного портрету – образ її обмежень дратує її, доводить до шалу». Колісник обмежений обставинами, не залежними від нього, і тому ще наполегливіше шукає способів подолати несподівану перепону. Карантин перешкодив багатьом планам і творчим задумам. Подорожі і велелюдні урочистості довелися відкласти на невизначений термін. Тому і святкування Великодня було віртуальним. **Художник у масці з нерозписаним яйцем у руках** – ознакою не звичного споконвічного великого свята

з багатолюдною Вснощною, радісними христосуваннями й обмінами писанок – як залишена на півдорозі картина, до якої Майстер обов'язково повернеться за сприятливіших обставин. Не затулені маскою автопортрети Колісника тепер теж можуть зустрітися із глядачами тільки у друкованому/віртуальному вимірах. Їхня графіка – лаконічні лінії – то прямі і короткі, то розвихрені й переплетені; скупа палітра – білий, сірий, чорний тони – не перешкоджають зосередитись на рисах серйозного, вольового обличчя, яке обізнаним з історією та мистецтвом нагадує образи козацьких старшин. Автопортрет у береті на духовному, емоційному рівнях споріднений з образом молодого Шевченка: обидва художники сповнені надій і творчих планів, але в очах – вага пережитого і смуток не лише за себе. Колісник не перевантажує свої графічні образи – у них немає жодного зайвого штриха. Їхній візуальний простір не захаращений непотрібними деталями, тому у ньому легко дихається. Художник залишає глядачам місце для співдумання, співтворення, не накидає свою власну естетичну позицію. Тим охочіше вона і сприймається, бо також – співзвучна багатьом, хто шукає відповіді на виклики сьогодення.

Предивним чином емоційна напруга, екзистенційний неспокій, стриманість композиції і розкуйовдженість ліній творять дивовижну естетичну гармонію, котрій не перешкоджає ні брак кольору, ні відсутність багатой фактури, які є важливими рисами живопису Колісника. Більше того, у нього, як і в кожного видатного Майстра, простежується неперервний зв'язок (на рівні образів і символів) між давнішими живописними роботами і теперішньою графікою. Так, наприклад, паска у клітці перегукується зі давнішим зображенням чоловіка, ув'язненого у кубі. Художник цілком дає раду з обмеженими виражальними засобами, вільний дух його ширяє понад усіма обмеженнями і заборонами. Він творить світ тривожний та оптимістичний, напружений і спокійний водночас – такий, у якому живемо, змагаємося, мріємо.

Галина Костюк

На фонд журналу «Дукля»

Шановні читачі! Якщо Вам не байдужа дальша доля журналу «Дукля», просимо Вас підтримати її своїми пожертвами, які слід надсилати на рахунок:

ÚV Prešov, číslo účtu: SK46 0200 0000 0000 2843 4572

На обкладинці журналу твори українського художника

Прокопа Колісника

На першій сторінці обкладинки: «**Великодні медитації**» (2020). На другій сторінці обкладинки: «**Портрет з юності**» (1981). На третій сторінці обкладинки: «**Портрет сучасника**» (2020). На четвертій сторінці обкладинки: «**Портрет сучасника**» (2020).

MRIJA s.r.o.

– projektovanie dopravných stavieb

MRIJA s.r.o.

080 01 P R E Š O V

Raymanova 2766/9

TEL : 051 / 77 549 15

MOBIL : 0915 920 437

TEL : 051/7560 349

FAX : 051/7560 379

e-mail : mrijajackanin@yahoo.com 051/7733 552

Vážený zákazníci

Spoločnosť MRIJA s.r.o. Vám ponúka spoluprácu v oblasti projektovej prípravy a realizácie dopravných stavieb. Poskytuje služby v oblasti projektovej činnosti, konzultácii a výkonu stavebného dozoru.

Aktivity firmy :

1. Statické posúdenie a výpočet zaťažiteľnosti mostov.
2. Projektovanie železobetónových a predpätých mostov a lávok.
3. Projektovanie ocelových mostov a lávok.
4. Projektovanie drevených mostov a lávok.
5. Projektovanie opráv a rekonštrukcii mostov.
6. Projektovanie ciest, chodníkov, parkovísk a spevnených plôch .
7. Konzultácie v oblasti zakladania, výstavby a rekonštrukcii mostov.
8. Výkon stavebného dozoru.

Шановні замовники!

ТОВ МРІЯ пропонує Вам співпрацю у сфері проектної підготовки та реалізації транспортних будівель. Вона надає послуги у сфері проектування, консультацій та будівельного нагляду.

Фірма займається:

1. Аналізом статичної тривкості та підрахунком навантаженості мостів.
2. Проектуванням залізобетонних та попередньо напружених мостів і кладок.
3. Проектуванням сталевих мостів і кладок.
4. Проектуванням дерев'яних мостів і кладок.
5. Проектування ремонту та реконструкції мостів.
6. Проектування доріг, хідників, паркінгів та зміцнених площадок.
7. Консультаціями у зв'язку із закладанням, побудовою та реконструкцією мостів.
8. Виконанням будівельного нагляду.

Ціна 0,66 €

Індэкс EV 5881/20

ISSN 0419-8131

